

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КОПИЛОВ ОЛЕГ ОЛЕГОВИЧ

УДК 343.343.5:343.85

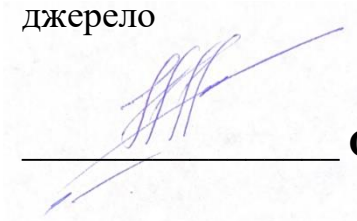
ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ
УХИЛЕННЮ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ
ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче
право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне
джерело

О. О. Копилов

Науковий керівник **Гагач Віталій Анатолійович,**
кандидат юридичних наук, старший дослідник

АНОТАЦІЯ

Копилов О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 2025.

У дисертації здійснено комплексне дослідження кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні з огляду на нормативні положення чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства України.

Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є суспільно небезпечним діянням, яке посягає на національну безпеку та обороноздатність держави. Криміналізація даного діяння є обґрунтованою та відповідає принципу пропорційності, оскільки суспільна небезпечність ухилення від призову за мобілізацією є досить високою, особливо в умовах воєнного стану.

Ефективна протидія ухиленню від призову за мобілізацією вимагає комплексного підходу, який включає не лише кримінально-правові заходи, але й організаційні, інформаційні та інші заходи. Зокрема, важливе значення має підвищення правової культури громадян, формування позитивного ставлення до військової служби, забезпечення належних умов проходження військової служби, включаючи матеріальне забезпечення військовослужбовців та їх сімей, а також соціальний захист учасників бойових дій.

Для України, що перебуває у стані активної війни і вимагає максимальної мобілізаційної готовності, надзвичайно актуальним є запровадження сучасних цифрових систем обліку призовників,

інтегрованих із іншими державними реєстрами. Не менш важливою є розробка та впровадження прозорих механізмів адміністративної відповідальності за ухилення, які базуватимуться не лише на кримінальному покаранні, а й на системі стимулів та санкцій, що підтримують дисципліну і відповідальність. Соціальний аспект також не можна ігнорувати: підвищення престижу військової служби, розширення можливостей для альтернативної служби, а також комплексна підтримка військовослужбовців і ветеранів суттєво підвищують мотивацію до виконання конституційного обов'язку.

Кримінально-правові заходи протидії ухиленню від призову за мобілізацією потребують вдосконалення. Зокрема, доцільно диференціювати кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією залежно від способу вчинення даного злочину, передбачити кримінальну відповідальність за ухилення від вручення повістки про призов на військову службу під час мобілізації, уточнити диспозицію статті 336 КК України шляхом конкретизації поняття "ухилення від призову за мобілізацією", розширити можливості для проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації та запровадити інститут дійового каяття для осіб, які ухилилися від призову за мобілізацією. Важливе значення має також судова практика розгляду справ про ухилення від призову за мобілізацією. Суди повинні забезпечувати єдність та сталість судової практики, враховувати всі обставини справи та особу винного при призначенні покарання, а також забезпечувати дотримання принципу справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Загалом, для підвищення мобілізаційної спроможності України та зниження рівня ухилення потрібна системна реформа, яка поєднуватиме технологічні новації, правове врегулювання та роботу із суспільною свідомістю. Впровадження зарубіжних практик з урахуванням національних особливостей забезпечить формування стійкої, ефективної та

справедливої системи призову, що відповідатиме викликам сучасної безпекової ситуації.

Міжнародний досвід кримінально-правової протидії ухиленню від військової служби може бути корисним для вдосконалення українського законодавства у цій сфері. Водночас, запозичення зарубіжного досвіду повинно здійснюватися з урахуванням особливостей правової системи України, національних традицій, а також актуальних викликів та загроз національній безпеці України.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває забезпечення балансу між інтересами держави щодо захисту національної безпеки та обороноздатності, з одного боку, та захистом прав і свобод громадян, з іншого боку. Цей баланс повинен бути забезпечений як на законодавчому рівні, так і в правозастосовній практиці. Таким чином, вдосконалення кримінально-правової протидії ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації є важливим завданням, вирішення якого сприятиме забезпеченню національної безпеки та обороноздатності України, а також реалізації конституційного обов'язку громадян щодо захисту Вітчизни. Проведений аналіз зарубіжного досвіду запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації засвідчує, що ефективність такої системи значною мірою залежить від комплексного підходу, який поєднує правові, адміністративні, технічні та соціальні інструменти. В різних країнах — від Ізраїлю і Південної Кореї до Швейцарії та США — формувалися унікальні моделі, але всі вони ґрунтуються на інтеграції державного контролю, чітких процедур та формуванні суспільної довіри. Таким чином, іноземний досвід є важливим орієнтиром і джерелом натхнення для вдосконалення української практики, а його адаптація сприятиме зміцненню обороноздатності країни та захисту її суверенітету.

Ухилення від призову є складним соціально-правовим явищем, зумовленим комплексом взаємопов'язаних факторів: соціально-правових, економічних, психологічних та інституційних. Найбільш значущими серед

них є страх перед бойовими діями, недостатній рівень матеріального забезпечення військовослужбовців, корупція у системі військових комісаріатів та недосконалість правового регулювання процедури призову.

Спостерігається значна географічна диференціація випадків ухилення від призову з найвищими показниками у західних та центральних областях України. Це зумовлено комплексом факторів, серед яких географічна віддаленість від зони бойових дій, соціально-економічний розвиток регіону, етнокультурні особливості, наявність кордонів з іншими державами.

Серед осіб, які ухиляються від призову, можна виділити кілька типів: "інстинктивний", "раціональний", "опортуністичний", "ідейний" та "девіантний". Найбільш поширеними є перші два типи, що вказує на переважання страху та раціональних мотивів у структурі мотивації ухилення.

Соціально-демографічний портрет типового правопорушника за статтею 336 КК України виглядає таким чином: чоловік віком 25-40 років, із середньою спеціальною або вищою освітою, одружений, має дітей, працевлаштований, мешканець міста. Такі характеристики суттєво відрізняються від портрету загальнокримінального злочинця, що свідчить про ситуативний характер протиправної поведінки, зумовлений надзвичайними обставинами воєнного стану.

На основі комплексного аналізу особистісних характеристик запропоновано типологію осіб, які ухиляються від призову: "ситуативний" тип (58,4%), "прагматичний" тип (24,0%), "ідейний" тип (11,2%) та "асоціальний" тип (6,4%). Така типологія має практичне значення для диференціації підходів до профілактики та корекції протиправної поведінки.

Детермінація ухилення від призову має комплексний характер і включає макросоціальні (соціально-економічна ситуація, недосконалість системи мобілізації, інформаційний вплив), мікросоціальні (вплив

найближчого оточення, негативний досвід знайомих) та індивідуально-психологічні фактори (особистісні риси, відсутність військового досвіду, стан здоров'я, ціннісні орієнтації).

Аналіз динаміки та географії правопорушень виявив тенденцію до зростання кількості зареєстрованих випадків ухилення від призову та нерівномірний регіональний розподіл із переважанням західних областей України, що може бути зумовлено комплексом соціокультурних, економічних та географічних факторів.

Більшість осіб, які ухиляються від призову (91,6%), раніше не були судимі, що підтверджує висновок про ситуативний характер їхньої протиправної поведінки. Найпоширенішим способом ухилення є неявка до ТЦК та СП після отримання повістки (72,8%), а більшість випадків ухилення (54,8%) мають середньостроковий характер (від 1 до 6 місяців).

Морально-психологічні особливості правопорушників характеризуються відсутністю виражених антисоціальних установок, перевагою індивідуалістичних цінностей над громадянськими, підвищеним рівнем тривожності та низькою толерантністю до стресу. Основними мотивами ухилення є страх за власне життя та здоров'я, відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї, відсутність бойового досвіду та військової підготовки.

Запобігання ухиленню від призову потребує комплексного підходу, що включає заходи на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, з урахуванням виявлених особливостей особистості правопорушників та факторів детермінації.

Аналіз судової практики виявив низку проблемних аспектів кваліфікації ухилення від призову та призначення покарання за це правопорушення, що потребує вдосконалення нормативно-правової бази та розробки відповідних роз'яснень Верховного Суду.

Віктимна поведінка осіб, які ухиляються від призову, може мати різні форми та прояви. Запропонована типологія віктимної поведінки (за

ступенем усвідомлення віктимного ризику, характером мотивації, способом ухилення від призову, соціальним статусом) дозволяє краще зрозуміти особливості цього явища та розробити ефективні заходи віктимологічної профілактики.

Віктимізація осіб, які ухиляються від призову, має низку соціальних наслідків, як для самих цих осіб, так і для суспільства загалом. Для осіб, які ухиляються від призову, це кримінальне переслідування та покарання, соціальне відчуження, психологічні проблеми, економічні труднощі тощо. Для суспільства це зниження рівня довіри до державних інституцій, зниження рівня соціальної солідарності, формування негативного ставлення до військової служби загалом. Віктимологічна профілактика ухилення від призову передбачає комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію факторів віктимізації та зниження негативних наслідків цього явища. Ці заходи можуть бути різноманітними за своїм характером (правові, соціальні, психологічні, інформаційні тощо) та рівнем реалізації (державний, суспільний, індивідуальний).

На державному рівні рекомендується: удосконалити правове регулювання призову та мобілізації, забезпечивши чіткість, прозорість та об'єктивність процедури; розвивати систему альтернативної (невійськової) служби для осіб, які з релігійних, етичних або інших переконань не можуть проходити військову службу; забезпечити належний рівень соціальних гарантій для військовослужбовців, включаючи гідну заробітну плату, медичне забезпечення, пенсійне забезпечення, можливості для освіти та професійного розвитку тощо; боротися з корупцією в органах, відповідальних за призов та мобілізацію; проводити інформаційні кампанії, спрямовані на роз'яснення прав та обов'язків призовників, процедури призову, можливостей отримання відстрочки або звільнення від призову на законних підставах тощо.

На суспільному рівні рекомендується: формувати позитивне ставлення до військової служби, підвищувати престиж військової професії;

розвивати громадянське суспільство та зміцнювати соціальну солідарність; підтримувати громадські організації, які займаються питаннями національної безпеки, військово-патріотичним вихованням, соціальною адаптацією військовослужбовців тощо; розвивати механізми громадського контролю за діяльністю призовних комісій; сприяти соціальній інтеграції та прийняттю осіб, які повертаються з військової служби. На індивідуальному рівні рекомендується: підвищувати правову грамотність населення, особливо щодо питань призову та мобілізації; забезпечувати психологічну підтримку для призовників, допомагати їм подолати страх, тривогу, невпевненість, адаптуватися до умов військової служби; сприяти формуванню позитивного ставлення до військової служби серед молоді; забезпечувати підтримку для сімей військовослужбовців; допомагати особам, які повертаються з військової служби, реінтегруватися в суспільство, вирішувати психологічні, соціальні, економічні проблеми.

Аналіз загальносоціальних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації свідчить про необхідність комплексного та системного підходу до вирішення цієї проблеми. Ефективність таких заходів залежить від координації зусиль державних органів, громадських організацій, освітніх установ, засобів масової інформації та громадянського суспільства в цілому. Досвід України та інших країн демонструє, що найкращі результати досягаються при поєднанні превентивних заходів з ефективною системою соціального захисту військовослужбовців та їх сімей.

Першочерговими напрямками вдосконалення системи загальносоціальних заходів є підвищення рівня патріотичного виховання населення, особливо молоді, через модернізацію освітніх програм, розвиток військово-патріотичних організацій, організацію масових патріотичних заходів. Важливо забезпечити системність та послідовність патріотичного виховання на всіх рівнях освіти, від дошкільних установ до вищих навчальних закладів.

Соціально-економічні заходи потребують суттєвого розширення та вдосконалення. Необхідно забезпечити конкурентоспроможний рівень грошового забезпечення військовослужбовців, розширити програми житлового забезпечення, покращити систему медичного обслуговування та соціального страхування. Особливу увагу слід приділити підтримці сімей військовослужбовців та програмам реінтеграції демобілізованих.

Інформаційно-просвітницька робота має бути модернізована з урахуванням сучасних тенденцій у сфері комунікацій. Необхідно активніше використовувати цифрові платформи, соціальні мережі, інтерактивні форми роботи з населенням. Важливо забезпечити об'єктивність та достовірність інформації, боротися з дезінформацією та негативними стереотипами щодо військової служби.

Система моніторингу та оцінки ефективності має бути розширена та систематизована. Необхідно запровадити регулярні соціологічні дослідження, створити автоматизовані системи збору та аналізу статистичних даних, забезпечити координацію між різними відомствами у сфері моніторингу мобілізаційних процесів.

Міжнародна співпраця у сфері обміну досвідом організації мобілізації та попередження ухилення від військової служби має бути активізована. Україна може суттєво виграти від участі в міжнародних програмах, стажування українських фахівців у країнах з розвиненими системами мобілізації, залучення міжнародних експертів до реформування національної системи.

Подальші дослідження у цій сфері мають зосередитися на вивченні психологічних механізмів прийняття рішень щодо виконання військового обов'язку, аналізі ефективності різних форм патріотичного виховання, розробці інноваційних підходів до мотивації громадян. Важливо також дослідити вплив гендерних факторів, особливості мобілізації в умовах гібридної війни, роль інформаційних технологій у мобілізаційних процесах.

Ухилення від військової служби — через незаконний виїзд з країни, підробку документів чи необґрунтовані звільнення — підриває боєготовність та послаблює колективні зусилля. Це також створює нерівність у навантаженні, коли одні громадяни віддають життя за державу, а інші шукають способів уникнути служби, що породжує соціальну напругу й розчарування в суспільстві.

Один із ключових уроків, винесених із українського контексту, полягає в тому, що запобігання ухиленню — це не лише питання примусу чи покарання. Хоча в законодавстві передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від призову за ст. 336 Кримінального кодексу України, ефективність таких заходів обмежена, якщо не вирішуються ширші соціальні та психологічні аспекти. Тож примусові заходи мають поєднуватися з проактивною просвітницькою роботою. Публічні кампанії з підвищення правової обізнаності, що пояснюють обов'язки громадян в умовах воєнного стану та етичну значущість захисту Батьківщини, здатні сформувати глибше розуміння обов'язків служби.

В Україні вже запущено низку ініціатив з боку громадських організацій і Міністерства оборони, спрямованих на ці цілі, з різною ефективністю. Вони також акцентують на відмінностях між призовом, мобілізацією та добровільною службою — поняттях, які часто спотворюються через відсутність доступної інформації або цілеспрямовану дезінформацію у соціальних мережах і на форумах.

Особливо важливо — викорінити соціальну стигматизацію військовослужбовців та їхніх родин. Коли тих, хто пройшов службу, зустрічають із жалем, страхом чи відчуженням, інші менш охоче йдуть їхнім шляхом. Україна вже фіксувала випадки, коли поранені ветерани або мобілізовані, що повернулись із фронту, стикалися з труднощами при поверненні до цивільного життя — зокрема, в питаннях працевлаштування чи психічного здоров'я. Державні установи повинні не лише піклуватися про таких осіб, але й вшановувати їхню службу через законодавство,

преференції при працевлаштуванні та медичне забезпечення. Програми, як-от Український ветеранський фонд, уже працюють у цьому напрямі, однак потребують більшої підтримки й видимості.

Зрештою, забезпечення дотримання обов'язку служби під час мобілізації — це не просто технічне чи бюрократичне завдання; це випробування національної єдності, стійкості та ідентичності. Україна перебуває на історичному перехресті, де її виживання залежить від готовності громадян захищати Батьківщину та здатності держави їх підтримати. Індивідуальні профілактичні заходи та заходи проти віктимізації не повинні сприйматися як ізольовані дії — це частини ширшої стратегії, що охоплює освіту, справедливість, соціальну згуртованість і цифрову грамотність. Механізми примусу мають бути рішучими, але завжди супроводжуватися співчуттям, чесністю й прозорістю. Страх має бути замінено довірою, неосвіченість — обізнаністю, а байдужість — залученістю. Лише так Україна зможе збудувати стійке суспільство, здатне протистояти як зовнішнім загрозам, так і внутрішнім викликам, і зробити національну оборону спільним обов'язком, а не тягарем.

Ключові слова: злочин, склад злочину, покарання, мобілізація, призов, ухилення від призову за мобілізацією, збройні сили, військова агресія, звільнення від кримінальної відповідальності.

SUMMARY

Kopylov O.O. Criminological characteristics and prevention of draft evasion during mobilization in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.08 "Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law". Research Institute of Public Law, Kyiv, Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, 2025.

The dissertation carries out a comprehensive study of the criminological characteristics and prevention of evasion of conscription during mobilization in Ukraine, taking into account the normative provisions of the current criminal and criminal procedural legislation of Ukraine.

Evasion of conscription during mobilization is a socially dangerous act that encroaches on the national security and defense capability of the state. The criminalization of this act is justified and complies with the principle of proportionality, since the public danger of evading conscription for mobilization is quite high, especially under martial law.

Effective counteraction to draft evasion requires a comprehensive approach, which includes not only criminal law measures, but also organizational, informational and other measures. In particular, it is important to improve the legal culture of citizens, form a positive attitude to military service, ensure proper conditions for military service, including material support for military personnel and their families, as well as social protection of combatants.

For Ukraine, which is in a state of active war and requires maximum mobilization readiness, the introduction of modern digital systems for registering conscripts, integrated with other state registers, is extremely relevant. No less important is the development and implementation of transparent mechanisms of administrative responsibility for evasion, which will be based not only on criminal punishment, but also on a system of incentives and

sanctions that support discipline and responsibility. The social aspect cannot be ignored either: increasing the prestige of military service, expanding opportunities for alternative service, as well as comprehensive support for military personnel and veterans significantly increase the motivation to fulfill their constitutional duty.

Criminal law measures to counteract draft evasion for mobilization need to be improved. In particular, it is advisable to differentiate criminal liability for evasion of conscription for mobilization depending on the method of committing this crime, to provide for criminal liability for evasion of serving a summons for military service during mobilization, to clarify the disposition of Article 336 of the Criminal Code of Ukraine by specifying the concept of "evasion of conscription for mobilization", to expand the opportunities for alternative (non-military) service during mobilization and to introduce institute of effective repentance for persons who evaded conscription for mobilization. The judicial practice of considering cases of evasion of conscription for mobilization is also important. Courts must ensure the unity and consistency of judicial practice, take into account all the circumstances of the case and the identity of the perpetrator when imposing punishment, as well as ensure compliance with the principle of justice and individualization of criminal liability.

In general, to increase Ukraine's mobilization capacity and reduce the level of evasion, a systemic reform is needed, which will combine technological innovations, legal regulation and work with public consciousness. The introduction of foreign practices, taking into account national characteristics, will ensure the formation of a stable, effective and fair conscription system that will meet the challenges of the current security situation.

International experience in criminal law countering evasion of military service can be useful for improving Ukrainian legislation in this area. At the same time, borrowing foreign experience should be carried out taking into account the peculiarities of the legal system of Ukraine, national traditions, as well as current challenges and threats to the national security of Ukraine.

Under martial law, it is of particular importance to ensure a balance between the interests of the state in protecting national security and defense capability, on the one hand, and the protection of the rights and freedoms of citizens, on the other hand. This balance must be ensured both at the legislative level and in law enforcement practice. Thus, improving the criminal law counteraction to draft evasion during mobilization is an important task, the solution of which will contribute to ensuring the national security and defense capability of Ukraine, as well as the implementation of the constitutional duty of citizens to protect the Motherland. The analysis of foreign experience in preventing evasion of conscription during mobilization shows that the effectiveness of such a system largely depends on an integrated approach that combines legal, administrative, technical and social tools. From Israel and South Korea to Switzerland and the United States, unique models have been formed, but all of them are based on the integration of state control, clear procedures, and the formation of public trust. Thus, foreign experience is an important reference point and source of inspiration for improving Ukrainian practice, and its adaptation will contribute to strengthening the country's defense capability and protecting its sovereignty.

Draft evasion is a complex socio-legal phenomenon caused by a complex of interrelated factors: socio-legal, economic, psychological and institutional. The most significant among them are the fear of hostilities, the insufficient level of material support for military personnel, corruption in the system of military commissariats and the imperfection of the legal regulation of the conscription procedure.

There is a significant geographical differentiation of cases of draft evasion with the highest rates in the western and central regions of Ukraine. This is due to a complex of factors, including geographical remoteness from the war zone, socio-economic development of the region, ethno-cultural features, and the presence of borders with other states.

Among the persons who evade conscription, several types can be

distinguished: "instinctive", "rational", "opportunistic", "ideological" and "deviant". The first two types are the most common, indicating the predominance of fear and rational motives in the structure of avoidance motivation.

The socio-demographic portrait of a typical offender under Article 336 of the Criminal Code of Ukraine is as follows: a man aged 25-40, with secondary specialized or higher education, married, has children, is employed, and is a resident of the city. Such characteristics differ significantly from the portrait of a general criminal, which indicates the situational nature of illegal behavior due to the extraordinary circumstances of martial law.

On the basis of a comprehensive analysis of personal characteristics, a typology of persons evading conscription is proposed: "situational" type (58.4%), "pragmatic" type (24.0%), "ideological" type (11.2%) and "antisocial" type (6.4%). Such a typology is of practical importance for differentiating approaches to the prevention and correction of illegal behavior.

The determination of draft evasion is complex and includes macrosocial (socio-economic situation, imperfection of the mobilization system, information influence), microsocial (influence of the immediate environment, negative experience of acquaintances) and individual psychological factors (personality traits, lack of military experience, health status, value orientations). The analysis of the dynamics and geography of offenses revealed a tendency to increase the number of registered cases of draft evasion and uneven regional distribution with a predominance of the western regions of Ukraine, which may be due to a complex of socio-cultural, economic and geographical factors.

The majority of persons who evade conscription (91.6%) have not previously been convicted, which confirms the conclusion about the situational nature of their illegal behavior. The most common method of evasion is failure to appear at the CCC and SP after receiving a summons (72.8%), and most cases of evasion (54.8%) are of a medium-term nature (from 1 to 6 months).

The moral and psychological characteristics of offenders are characterized

by the absence of pronounced antisocial attitudes, the predominance of individualistic values over civic ones, an increased level of anxiety and low tolerance to stress. The main motives for evasion are fear for their own life and health, responsibility for the material support of the family, lack of combat experience and military training. Prevention of draft evasion requires an integrated approach, including measures at the general social, special-criminological and individual levels, taking into account the identified personality characteristics of offenders and factors of determination.

The analysis of judicial practice revealed a number of problematic aspects of the qualification of draft evasion and the imposition of punishment for this offense, which requires improvement of the regulatory framework and the development of appropriate clarifications of the Supreme Court. Victim behavior of persons who evade conscription can take various forms and manifestations. The proposed typology of victim behavior (according to the degree of awareness of victim risk, the nature of motivation, the method of evading conscription, social status) allows us to better understand the features of this phenomenon and develop effective measures of victimological prevention.

Victimization of draft evaders has a number of social consequences, both for these persons themselves and for society as a whole. For persons who evade conscription, these are criminal prosecution and punishment, social exclusion, psychological problems, economic difficulties, etc. For society, this is a decrease in the level of trust in state institutions, a decrease in the level of social solidarity, and the formation of a negative attitude towards military service in general. Victimological prevention of draft evasion involves a set of measures aimed at minimizing the factors of victimization and reducing the negative consequences of this phenomenon. These measures can be diverse in their nature (legal, social, psychological, informational, etc.) and level of implementation (state, public, individual).

At the state level, it is recommended: to improve the legal regulation of conscription and mobilization, ensuring clarity, transparency and objectivity of

the procedure; to develop a system of alternative (non-military) service for persons who, due to religious, ethical or other beliefs, cannot perform military service; to ensure an adequate level of social guarantees for military personnel, including decent wages, medical care, pensions, opportunities for education and professional development, etc.; fight corruption in the bodies responsible for conscription and mobilization; conduct information campaigns aimed at explaining the rights and obligations of conscripts, the conscription procedure, the possibility of obtaining a deferment or exemption from conscription on legal grounds, etc.

At the social level, it is recommended: to form a positive attitude to military service, to increase the prestige of the military profession; to develop civil society and strengthen social solidarity; to support public organizations dealing with issues of national security, military-patriotic education, social adaptation of military personnel, etc.; to develop mechanisms of public control over the activities of draft commissions; to promote social integration and acceptance of persons returning from military service. At the individual level, it is recommended: to increase the legal literacy of the population, especially with regard to conscription and mobilization; provide psychological support for conscripts, help them overcome fear, anxiety, uncertainty, adapt to the conditions of military service; to promote the formation of a positive attitude to military service among young people; to provide support for the families of military personnel; to help persons returning from military service to reintegrate into society, to solve psychological, social, and economic problems.

The analysis of general social measures to prevent evasion of conscription during mobilization indicates the need for an integrated and systematic approach to solving this problem. The effectiveness of such measures depends on the coordination of efforts of state bodies, public organizations, educational institutions, the media and civil society as a whole. The experience of Ukraine and other countries demonstrates that the best results are achieved when preventive measures are combined with an effective system of social protection

for military personnel and their families.

The primary directions of improving the system of general social events are to increase the level of patriotic education of the population, especially young people, through the modernization of educational programs, the development of military-patriotic organizations, and the organization of mass patriotic events. It is important to ensure the consistency and consistency of patriotic education at all levels of education, from preschool institutions to higher educational institutions. Socio-economic measures need to be significantly expanded and improved. It is necessary to ensure a competitive level of financial support for military personnel, expand housing programs, improve the system of medical care and social insurance. Particular attention should be paid to supporting the families of military personnel and reintegration programs for the demobilized.

Information and educational work should be modernized taking into account modern trends in the field of communications. It is necessary to more actively use digital platforms, social networks, interactive forms of work with the population. It is important to ensure the objectivity and reliability of information, to combat misinformation and negative stereotypes about military service. The system for monitoring and evaluating performance should be expanded and systematized. It is necessary to introduce regular sociological research, create automated systems for collecting and analyzing statistical data, and ensure coordination between different departments in the field of monitoring mobilization processes.

International cooperation in the field of exchange of experience in organizing mobilization and preventing evasion of military service should be intensified. Ukraine can significantly benefit from participation in international programs, internships for Ukrainian specialists in countries with developed mobilization systems, and the involvement of international experts in reforming the national system. Further research in this area should focus on the study of psychological decision-making mechanisms for the performance of military

duty, analysis of the effectiveness of various forms of patriotic education, and the development of innovative approaches to the motivation of citizens. It is also important to study the impact of gender factors, the peculiarities of mobilization in the conditions of hybrid war, the role of information technologies in mobilization processes.

Evasion of military service — through illegal departure from the country, forgery of documents, or unjustified dismissals — undermines combat readiness and weakens collective efforts. It also creates inequality in workload, when some citizens give their lives for the state, while others look for ways to avoid service, which generates social tension and disappointment in society. One of the key lessons learned from the Ukrainian context is that preventing evasion is not just a matter of coercion or punishment. Although the legislation provides for criminal liability for draft evasion under Art. 336 of the Criminal Code of Ukraine, the effectiveness of such measures is limited if broader social and psychological aspects are not addressed. Therefore, coercive measures should be combined with proactive educational work. Public campaigns to raise legal awareness, explaining the duties of citizens under martial law and the ethical significance of defending the Motherland, can form a deeper understanding of the duties of the service.

In Ukraine, a number of initiatives have already been launched by civil society organizations and the Ministry of Defense aimed at these goals, with varying effectiveness. They also emphasize the differences between conscription, mobilization, and voluntary service, concepts that are often distorted due to a lack of available information or targeted misinformation on social media and forums. It is especially important to eradicate social stigmatization of military personnel and their families. When those who have served are greeted with regret, fear, or alienation, others are less willing to follow in their footsteps. Ukraine has already recorded cases when wounded veterans or mobilized people returning from the front faced difficulties in returning to civilian life, in particular, in terms of employment or mental health.

Government agencies should not only take care of such individuals, but also honor their service through legislation, employment preferences, and medical care. Programs such as the Ukrainian Veterans Fund are already working in this direction, but they need more support and visibility.

After all, ensuring compliance with the duty of service during mobilization is not just a technical or bureaucratic task; It is a test of national unity, resilience and identity. Ukraine is at a historical crossroads, where its survival depends on the willingness of citizens to defend their homeland and the ability of the state to support them. Individual prevention and anti-victimization measures should not be seen as isolated actions — they are part of a broader strategy encompassing education, equity, social cohesion, and digital literacy. Coercive mechanisms must be decisive, but always accompanied by compassion, honesty and transparency. Fear must be replaced by trust, ignorance by awareness, and indifference by involvement. Only in this way will Ukraine be able to build a resilient society that can withstand both external threats and internal challenges, and make national defense a common duty, not a burden.

Keywords: *crime, corpus delicti, punishment, mobilization, conscription, evasion of conscription for mobilization, armed forces, military aggression, exemption from criminal liability.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Kopylov O. Determinants of Evasion from Military Service During Mobilization in Ukraine: A Criminological Approach Criminal and Legal Characteristics of Evasion from Military Service During Mobilization: General Theoretical Description. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 9. P. 134–138.

2. Kopylov O. Criminal and Legal Characteristics of Evasion from Military Service During Mobilization: General Theoretical Description. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 3. P. 117–121.

3. Копилов О. О. Віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 6. С. 214–221.

4. Копилов О. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5 (65). С. 209–214.

5. Копилов О. О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 622–626.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Копилов О. О. Запобігання ухиленню від призову на військову службу: спеціально-кримінологічні інструменти. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12–13 серп. 2020 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2020. С. 232–234.

7. Копилов О. О. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації: загальна характеристика кримінального правопорушення. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі*

державотворення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2023. С. 117–120.

8. Копилов О. О. Кримінологічний підхід до визначення детермінантів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 лют. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2024. С. 71–73.

9. Копилов О. О. Загальнокримінологічний портрет особи, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 верес. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2024. С. 136–139.

10. Копилов О. О. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації: віктимологічна характеристика. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 черв. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2024. С. 98–100.

ЗМІСТ

ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС	
МОБІЛІЗАЦІЇ	35
1.1. Стан наукового розроблення проблем запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні	35
1.2. Кримінально-правові ознаки ухилення від призову на військову службу під час мобілізації	47
1.3. Зарубіжний досвід запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації	61
Висновки до розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС	
МОБІЛІЗАЦІЇ	82
2.1. Стан, тенденції та детермінанти ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні	82
2.2. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації	97

2.3. Віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації	112
Висновки до розділу 2.....	125
 РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ	 128
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації	128
3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації	144
3.3. Індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації	158
Висновки до розділу 3.....	172
 ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185
ДОДАТКИ.....	206

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність наукового дослідження проблеми запобігання ухиленню від призову на військову службу в Україні обумовлена насамперед воєнним станом і триваючою збройною агресією проти держави. В умовах війни мобілізаційна готовність населення є одним із ключових чинників національної безпеки, а явище ухилення від призову підриває обороноздатність країни. Кримінологічний аналіз цього злочину дає змогу виявити не лише масштаби та тенденції проблеми, але й соціальні, економічні, психологічні й правові чинники, що її зумовлюють. Це дозволяє формувати ефективні механізми запобігання з урахуванням як превентивних, так і каральних аспектів впливу.

Дослідження кримінологічної характеристики ухилення від призову важливе і з огляду на складність самої правової природи цього злочину. З одного боку, він має чітко визначений склад у кримінальному законодавстві, з іншого – тісно пов'язаний із моральними, патріотичними та громадянськими переконаннями осіб. У сучасних умовах зростає кількість випадків використання юридичних лазівок, підробки документів, незаконного виїзду за кордон та інших способів уникнення мобілізації. Це вимагає наукового обґрунтування нових підходів до протидії, що поєднували б кримінально-правові, організаційні та інформаційні заходи.

Ще одним чинником актуальності є необхідність удосконалення державної політики та правозастосовної практики у сфері мобілізації. Кримінологічна характеристика дозволяє систематизувати знання про особу правопорушника, мотиви, умови та обставини вчинення злочину, а також виявити прогалини в чинному законодавстві. На основі цього можна розробити адресні профілактичні програми, підвищити рівень правової культури та довіри громадян до державних інституцій. Таким чином, наукове дослідження проблеми запобігання ухиленню від призову є не

лише академічно значущим, але й практично необхідним для зміцнення обороноздатності та правопорядку в Україні.

З початку повномасштабного вторгнення правоохоронці відкрили понад 10,7 тис. кримінальних проваджень за фактами ухилення від призову на військову службу. Дані стосуються кримінальних проваджень за ст. 336 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Згідно з даними Офісу Генерального прокурора у 2022 р. таких кримінальних проваджень було зареєстровано 2431. У 2023 їхня кількість зросла до 3784. Приблизно такою динаміка залишається й цього року. За 9 місяців 2025 р. щодо ухилення від призову вже відкрили понад 2300 кримінальних проваджень. Зазначене чітко свідчить про необхідність подальшого наукового опрацювання основних проблемних питань, пов'язаних із теорією та практикою запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні.

Вагомий внесок у теорію і практику запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні зроблено у працях: О. Авраменка, П. Андрушка, М. Бажанова, Ю. Бауліна, П. Берзіна, І. Богатирьова, О. Боднарчука, Г. Борзенкова, С. Бородіна, В. Бурдіна, В. Глушкова, С. Денисова, О. Долгого, Ю. Дорохіної, О. Дудорова, В. Ємельянова, О. Житного, В. Касинюка, О. Костенка, Ю. Кучера, П. Матишевського, М. Мельника, В. Мисливого, І. Митрофанова, П. Михайленка, С. Мірошніченка, А. Музики, О. Мукана, В. Навроцького, В. Осадчого, М. Панова, А. Піонтковського, Н. Пісоцької, В. Тація, В. Тихого, В. Топчія, В. Тулякова, М. Хавронюка, В. Харченка, Є. Фесенка, П. Фріса, Г. Чеботарьової, В. Шаблистого, Н. Юзікової, Н. Яницької, С. Яценка та інших вчених.

Водночас у працях згаданих науковців значна кількість питань, присвячених кримінологічній характеристиці ухилення від призову на

військову службу під час мобілізації в Україні та опрацюванню механізмів запобігання цьому виду злочинів, розглядається не в повному обсязі, що й обумовило необхідність їх дослідження на дисертаційному рівні. Зокрема, зі введенням на території України правового режиму воєнного стану теорія та практика запобігання злочинності за цим напрямом та відповідні теоретико-правові характеристики особистості такого злочинця потребують суттєвого вдосконалення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертації ґрунтується на Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р), Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015), Національній стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015), рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» від 06 травня 2015 р. (Указ Президента України від 16 червня 2015 р. № 341/2015), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015), Пріоритетних напрямках розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03 березня 2016 р., відповідає Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є формування теоретико-практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення

кримінологічної характеристики та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні.

Поставлена мета зумовлює необхідність виконання таких *завдань*:

- охарактеризувати стан наукового розроблення проблем запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні;

- сформулювати кримінально-правові ознаки ухилення від призову на військову службу під час мобілізації;

- проаналізувати зарубіжний досвід запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації;

- опрацювати та встановити стан, тенденції та детермінанти ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні;

- надати кримінологічну характеристику особам, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації;

- проаналізувати віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації;

- опрацювати загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації;

- охарактеризувати спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації;

- вивчити індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні.

Методи дослідження. У дисертації застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, що забезпечили всебічне

дослідження проблеми ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. З-поміж загальних методів використано спостереження, порівняння, аналіз, синтез, аналогію, індукцію та дедукцію, які дозволили здійснити системний відбір фактичного матеріалу, сформувавши логіку викладу та виявити закономірності явища (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1).

Поміж спеціальних методів ключове місце посів формально-логічний і логіко-семантичний, що забезпечили уточнення понятійного апарату, зокрема категорій «ухилення від призову», «мобілізаційні правовідносини», «спеціально-кримінологічні заходи профілактики» (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1). Системний і структурно-функціональний методи застосовано для визначення структури кримінально-правових та кримінологічних детермінант ухилення, аналізу комплексу запобіжних заходів (загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних), а також для побудови кримінологічної моделі особи правопорушника (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

Історико-правовий метод використано для аналізу генези правового регулювання відповідальності за ухилення в Україні та зарубіжних країнах, зокрема шляхом вивчення еволюції статей 335, 336 КК України та законодавства держав Європи й Азії (підрозділи 1.3, 2.1). Компаративний метод дав можливість виявити позитивні елементи зарубіжного досвіду (Ізраїль, США, Швейцарія) і запропонувати шляхи їх впровадження в українське законодавство (підрозділ 1.3).

Методи групування та класифікації застосовано для типологізації способів ухилення (неявка за повісткою, симуляція хвороби, виїзд за кордон, підробка документів) та визначення соціально-демографічних характеристик правопорушників (підрозділи 2.1, 2.2). Статистичний і статистико-правовий методи дали змогу проаналізувати динаміку кримінальних проваджень за статтею 336 КК України у 2021–2025 рр., виокремити регіональні особливості та визначити рівень латентності цього виду злочинності (підрозділи 2.1, 2.2).

Соціологічний метод і контент-аналіз використано під час вивчення матеріалів засобів масової інформації, звітів міжнародних організацій та результатів опитувань громадян щодо ставлення до мобілізації, а також для аналізу впливу дезінформаційних кампаній на формування суспільних настроїв (підрозділи 1.3, 3.3). Герменевтичний метод допоміг розкрити зміст кримінально-правових норм, виявити суперечності у правозастосуванні та запропонувати їх усунення (підрозділи 1.2, 2.3). Теоретико-прогностичний метод використано для обґрунтування напрямів удосконалення законодавства, розвитку електронних реєстрів військовозобов'язаних та впровадження нових профілактичних практик (підрозділи 2.3, 3.2, 3.3).

Саме поєднання зазначених методів забезпечило комплексне дослідження явища ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, дозволило поєднати кримінально-правовий та кримінологічний аналіз із соціологічними і прогностичними підходами, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінальної політики держави.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих проблем дисертація є першим в Україні дослідженням, проведеним у період дії воєнного стану, в якому комплексно проаналізовано проблеми запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні. У межах проведеного дослідження отримано результати, що містять відповідні ознаки наукової новизни, а саме:

уперше:

– запропоновано уточнити диспозицію статті 336 КК України шляхом конкретизації поняття «ухилення від призову за мобілізацією». Зокрема визначити, що під ухиленням від призову за мобілізацією слід розуміти неявку без поважних причин на збірний пункт у строк, зазначений у повістці, а також інші умисні дії (бездіяльність), спрямовані

на ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Це дозволить уникнути розбіжностей у тлумаченні цієї норми та забезпечити її однакове застосування на практиці;

- запропоновано розглядати об'єкт ухилення від призову на військову службу під час мобілізації у широкому та вузькому сенсах. У широкому розумінні ним виступають суспільні відносини, що забезпечують національну та державну безпеку України, її обороноздатність та фактичну можливість протидіяти зовнішній чи внутрішній військовій агресії, а у вузькому – суспільні відносини, що забезпечують призов на військову службу під час мобілізації;

- доведено необхідність виключення за текстом ст. 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» терміна «строкова» стосовно форм проходження військової служби з метою посилення ефективності правозастосування Закону України від 31 липня 2025 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо питань освіти військовослужбовців віком від 18 до 25 років, які проходять військову службу за контрактом або за призовом під час мобілізації, на особливий період». Це сприятиме запобіганню вчинення цього злочину шляхом створення альтернативного (невійськового) формату проходження служби за контрактом без шкоди суспільним інтересам;

удосконалено:

- розуміння диференціації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією залежно від способу вчинення цього злочину (зокрема, запропоновано передбачити більш сувору відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, вчинене з використанням підроблених документів, шляхом давання хабаря, шляхом самокалічення тощо), що дозволить забезпечити принцип справедливості покарання та індивідуалізацію кримінальної відповідальності;

- тезу про необхідність передбачити кримінальну відповідальність за ухилення від вручення повістки про призов на військову службу під час

мобілізації (наразі ухилення від отримання повістки кваліфікується як ухилення від призову за мобілізацією лише у випадку, якщо доведено умисел особи на ухилення від призову, водночас на практиці виникають проблеми з доведенням такого умислу);

– тезу про потребу у запровадженні більш широких можливостей для проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації (дозволить досягти балансу між інтересами держави щодо забезпечення обороноздатності та інтересами громадян, які мають релігійні, філософські або етичні переконання, що не дозволяють їм проходити військову службу);

дістало подальшого розвитку:

– позиція про теоретичні та практичні підходи щодо соціально-профілактичної роботи та законодавчого забезпечення проблеми запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні як комплексу загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів, які спрямовуються на запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні;

– бачення необхідності запровадження інституту дійового каяття для осіб, які ухилилися від призову за мобілізацією, але добровільно з'явилися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки та виявили бажання проходити військову службу, що створить стимули для осіб, які ухилилися від призову, добровільно виконати свій конституційний обов'язок;

– визначення перспективних напрямів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні шляхом підвищення правової свідомості населення щодо виконання конституційного обов'язку, роз'яснення механізму та порядку здійснення призову на військову службу під час мобілізації, а також висвітлення обставин і юридичних підстав, за яких особа звільняється від такого

обов'язку.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, пропозиції, рекомендації та висновки як теоретико-правового, так і прикладного змісту використовуються та можуть бути використані в:

– *законотворчій діяльності* – під час опрацювання змін і доповнень до КК України щодо удосконалення інституту притягнення до відповідальності за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні;

– *практичній діяльності* органів досудового розслідування у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу під час мобілізації в Україні (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 13.10.2025 № 97193-2025);

– *науково-дослідній роботі* – під час подальшого опрацювання проблемних питань, пов'язаних із формуванням окремих аспектів кримінологічної характеристики та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні (акт впровадження Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 10.09.2025 № 251-2025НД);

– *навчальному процесі* – при підготовці розділів підручників, лекційних матеріалів, розробленні методичних рекомендацій із навчальної дисципліни «Кримінологія» та спецкурсу «Злочинна соціологія» та викладанні методики розкриття та розслідування окремих видів злочинів у межах цих курсів, а також при проведенні занять за відповідними дисциплінами в системі підготовки та підвищення кваліфікації слідчих та працівників оперативних підрозділів (акт впровадження Дніпровського державного університету внутрішніх справ від 09.09.2025 № 7/09-2025).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження доповідалися автором на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: «Виклики

сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 12–13 серпня 2020 р.); «Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 15–16 лютого 2023 р.); «Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 07–08 лютого 2024 р.); «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 18–19 вересня 2024 р.); «Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність» (м. Київ, 04–05 червня 2024 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в десяти наукових працях, з яких чотири наукових статі у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, одна у періодичному науковому виданні іншої держави за профілем дисертації, дев'ять тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 213 сторінок, з яких основного тексту – 160 сторінок. Список використаних джерел складається зі 195-и найменувань і займає 21 сторінку, 2 додатки розміщено на 8-и сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

1.1. Стан наукового розроблення проблем запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні

Наукові пошуки в сфері запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні системно здійснювали українськими вченими та дослідниками на дисертаційному (монографічному) та інших рівнях досліджень, з огляду на актуальність та поширеність відповідної тематики. Слід зазначити, що з початком широкомасштабного вторгнення РФ на територію України в 2022 році, питання ухилення від призову на військову службу під час мобілізації набуло ще більшого поширення й відповідно, проблеми запобігання цьому виду злочинної діяльності набувають актуальності.

Нами пропонується розглянути основні напрацювання дисертаційного (монографічного рівня), що були розроблені вітчизняними дослідниками та містять суттєві науково-теоретичні та практикоорієнтовані напрацювання, щодо окресленої тематики.

Перш за все, на нашу думку, слід звернути увагу на наукові напрацювання Александрової А.Ю. яка захистила дисертаційне дослідження на тему «Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією» у 2018 році, метою якого було наукове обґрунтування кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, створення на цій основі удосконаленої конструкції ст. 336 КК України та розробка рекомендацій з удосконалення відповідних законодавчих положень та практики їх застосування [3]. В цілому запропонований аналіз статті 336 КК України відображений у

дисертаційному дослідженні комплексно враховує науково-теоретичні позиції вчених і дослідників а також міжнародну практику забезпечення реалізації відповідного кримінально-правового впливу. Водночас, будучи підготовленими тривалий період потому, висновки даного дослідження станом на сьогодні потребують суттєвого удосконалення, зокрема через початок дії на території України правового режиму воєнного стану, яким внесено низку суттєвих змін, щодо правового регулювання інституту відповідальності за порушення правил призову під час мобілізації у тому числі й у спосіб ухилення.

Питання кримінально-правової кваліфікації ухилення від призову на військову службу під час мобілізації вже тривалий час перебуває у фокусі уваги українських і зарубіжних науковців, проте інтенсивність наукових досліджень істотно зросла після 2014 року, а особливо — з початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році. Проблематика кваліфікації цього злочину тісно пов'язана з процесами мобілізаційної підготовки, особливостями військової служби та нормативним забезпеченням військового обов'язку [15; 42; 96].

Авторкою було запропоновано визначати об'єкт ухилення від призову за мобілізацією у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні – суспільні відносини у сфері планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу (згідно з поняттям «мобілізація», визначеного законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»); у вузькому значенні – встановлений законами та іншими нормативноправовими актами порядок підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне

реагування на загрози національній безпеці держави (згідно з Указом Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14.01.2015 року) [3]. Водночас, на нашу думку запропонована інтерпретація потребує суттєвого удосконалення. Зокрема, це стосується застосування термінології у тому числі поняття адекватності реагування на загрози національній безпеці держави. Перш за все, цей термін не може бути застосований в юридичному значенні та в законодавчому регулюванні, оскільки його об'єктивність не вимірюється жодним конкретним індикатором. Авторкою не вказується, що саме вважається “адекватним” реагуванням, які саме національні загрози, у тому числі загрози національній безпеці ззовні, прямопропорційно впливають на мобілізаційну готовність збройних сил України та інших військових формувань.

Крім цього, необхідно звернути увагу на тому що, як широке, так і вузьке значення запропоноване авторкою не відображає сутність і зміст об'єкту відповідного кримінально-карного посягання, котрий відображається в законодавстві станом на сьогодні, як національна та державна безпека, що охоплює в собі всі інші види відповідного родового поняття.

Ю.А. Александрова вперше довела, якість кримінально-правового забезпечення обороноздатності країни напряму залежить від її «військового досвіду»: наявність протягом певного історичного періоду розвитку військових оборонних та/або наступальних дій чи діючого збройного конфлікту позитивно впливає на норми кримінального закону, що були застосовані у цей час [3]. Водночас, ми вважаємо, що якість кримінально-правового забезпечення обороноздатності держави в умовах діючого правового режиму воєнного стану сьогодні, не співвідноситься з мобілізаційними спроможностями та, власне, обороноздатністю держави, оскільки найбільш ефективним способом залучення цивільних громадян до війська є проведення широкої профорієнтаційної кампанії та медіа-просвітницьких заходів, що впливають на бажання та потяг осіб громадян

вступити на службу до сил оборони України. При цьому, належить поділити позицію авторки про те, що належне кримінально-правове забезпечення у сфері ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, служить запобіжником невиконання визначеного Конституцією України обов'язку захищати державу та має використовуватися органами правопорядку у тих випадках та тією мірою що є релевантними вчиненому діянню.

Також, Александровою Ю.А. сформульовано кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє ухилення від призову за мобілізацією: це, як правило, військовозобов'язана законослухняна особа чоловічої статі у віці від 18-ти до 35-ти років, яка має або професійно-технічну або середню освіту, є представником робітних професій або будучи працездатною, ніде не працює, та не навчається, злочин вчинила вперше та характеризується позитивним відношення до закону та держави, проте не бажає виконувати обов'язок по обороні держави. Також пропонувалось доповнити диспозицію ст. 336 КК України частиною 2 щодо ухилення від призову за мобілізацією, вчиненого військовослужбовцем або під час воєнного стану; санкції частини 1 доповнити покараннями у вигляді штрафу, громадських робіт та арешту, частини 2 – обмеження волі. Обґрунтовано доцільність доповнення ст. 336 КК України частиною 3, що передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності та ст. 26 закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» частиною 3 щодо обов'язкової умови при такому звільненні як повернення коштів, що витрачені правоохоронними органами, військовими комісаріатами та судом на всіх стадіях кримінального провадження [3]. На нашу думку, запропонована редакція статті 336 КК України потребує подальшого удосконалення з огляду на діючий режим воєнного стану на території України, а також триваюче широкомасштабне вторгнення російської федерації, що починаючи з 2022 року лише набирає обертів, при тому, що соціально-демографічні

обставини лише тиснуть на сили оборони України й не дають змоги ефективно реалізовувати мобілізаційні заходи у тому числі через проблему пов'язану з поширенням у суспільстві правовим нігілізмом.

Також, окремої, на нашу думку уваги потребує аналіз дослідження Р.А. Каторкіна, котрий захистив дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії на тему «Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу» у 2021 році, актуальність якого була заснована на такому.

Автор указує, аналізуючи історико-правові засади тематики дисертації, що до 2014 року конституційні обов'язки громадян по захисту Вітчизни, її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості майже не сприймалися в суспільстві реально (скоріше як доктринальні положення). Вбачалося, що Україна має вигідне політико-географічне положення та добросусідські відносини з країнами, що її оточують. Певної безпечності додавав і факт укладення нашою державою у грудні 1994 року з рф, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії і США «Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» (так званого «Будапештського меморандуму»), який фактично гарантував нашій державі повну безпеку [54]. На нашу думку встановлення таких історичних ретроспектив чітко та послідовно розкриває підвалини криміналізації діянь, пов'язаних із ухиленням від призову на військову службу під час мобілізації, оскільки державні загрози прямопропорційні суспільній небезпеці, а оскільки захист відповідних соціально-правових інституцій забезпечується, як в політичний, економічний, так і в юридичний чи військовий спосіб та враховуючи взаємопов'язаність всіх цих сфер і питань, даний напрям дослідження є надзвичайно важливим

Також автор, у даному контексті вказує, що ситуація докорінно змінилася після підступної окупації російською федерацією АР Крим,

частини Донецької та Луганської областей та проведення проти України так званої «гібридної війни». Такий стан речей запустив процес кардинального переосмислення українським суспільством всіх сфер буття, в тому числі і питання правового захисту найбільш цінних суспільних відносин, необхідності зміцнення армії тощо. Як наслідок, в науковому просторі активізувалася неабияка увага до кримінально-правового забезпечення охорони суспільних відносин, що забезпечують призов та мобілізацію. До кримінальних правопорушень, що порушують дані суспільні відносини належить і передбачене ст. 335 КК України ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу [54]. Таким чином, належить констатувати, що проведене наукове дослідження комплексно охоплює всі аспекти кримінально-правової та кримінологічної характеристики ухилення від призову на військову службу в період мобілізації, надає вичерпну характеристику історичним передумовам криміналізації такого діяння, а також досліджує нормативно-правове регулювання відповідного соціально-правового інституту. Водночас, з огляду на сучасні тенденції пов'язані з його функціонуванням, а також діючий правовий режим воєнного стану, що оголошений у зв'язку з широкомасштабною агресією російської федерації проти України дані положення потребують подальшого опрацювання та удосконалення крізь призму сучасних соціально-правових тенденцій.

Р.А. Каторкіним уперше запропоновано розглядати об'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні ним виступають суспільні відносини, що забезпечують порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань (утворених відповідно до законів), а у вузькому – суспільні відносини, що забезпечують призов на строкову військову службу і призов на військову службу осіб офіцерського складу. Крім цього, автором сформульовано

типовий кримінологічний портрет особи, яка вчиняє кримінальний проступок, передбачений ст. 335 КК України: особа чоловічої статі у віці від 18 до 25 років, яка за родом занять на момент вчинення кримінального правопорушення відноситься до категорії «працездатні, які не працювали і не навчалися», має повну загальну середню або професійно-технічну освіту, раніше не була судима [54]. При цьому, на нашу думку, слід окремо окреслити власне бачення запропонованих інтерпретацій. Перш за все, наявність будь-якої освіти не має відношення до категорії працездатності чи факту навчання на будь-якій формі у закладі вищої освіти, що прямо пропорційно впливає на можливість призову особи на військову службу під час мобілізації. Крім цього, питання визначення об'єктів ухилення від призову на строкову військову службу, як у широкому так і у вузькому розумінні автором розглядається фрагментарно. В цьому контексті надається визначення суспільних відносин, що забезпечують порядок комплектування, а також тих, що забезпечують призов осіб офіцерського складу, водночас ті й інші правовідносини по суті є тотожними.

Більш доцільним, на нашу думку, було б виділення ухилення від призову на військову службу, як суспільні відносини у сфері забезпечення обороноздатності держави – як широкого розуміння, а комплектування підрозділів сил безпеки і оборони як вузьке тлумачення об'єкта ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу.

Автор також удосконалив концепцію, згідно якої рівень розробленості питання кримінально-правового забезпечення суспільних відносин у сфері призову та мобілізації у зарубіжних країнах (та її суворість) прямо залежить від ступеня небезпеки, що об'єктивно існує (або не існує) навколо та всередині держави. Війни та терористичні загрози змушують державу якісно регулювати питання кримінальної відповідальності за порушення порядку комплектування збройних сил, при

цьому звернувши увагу на те, що положення науки кримінального права щодо необхідності врахування власного історичного досвіду правового регулювання суспільних відносин та здобутків законодавства зарубіжних країн в цій галузі під час розробки та прийняття нових кримінальних законів [54]. Водночас, слід додатково вказати, крізь призму діючого на території України порядку призову на військову службу під час мобілізації, що найбільш ефективним засобом забезпечення відповідних заходів є проведення широкої профорієнтаційної роботи із населенням, щодо вступу на військову службу та необхідності своєчасного реагування на вимоги держави, щодо виконання обов'язків відносно її захисту. Відсутність ефективної системи комплектування та соціальної підтримки Збройних Сил України станом на сьогодні, не дозволяють реалізовувати відповідні мобілізаційні заходи ефективно й тягнуть за собою широке застосування засобів кримінально-правового та кримінального-процесуального характеру, що фактично не є співмірними мобілізаційним заходам.

Дослідники справедливо зазначають, що розвиток українського законодавства про мобілізацію та військовий обов'язок потребує узгодження з міжнародними стандартами, а також з практикою Європейського суду з прав людини щодо свободи совісті та обов'язку служби [150; 152; 153].

Аналіз сучасних досліджень дає змогу констатувати, що проблеми застосування ст. 336 КК України активно досліджуються у працях українських правників, зокрема І. М. Медведєвої, Л. В. Дорош, О. С. Володавської, які приділяють увагу виокремленню об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину [22; 36; 92]. Водночас, питання меж відповідальності, диференціації суб'єктного складу, а також впливу воєнного стану на кваліфікацію дій ухилянтів залишаються дискусійними у наукових колах [27; 53; 76].

Слід також відзначити значну увагу правозастосовній практиці

Верховного Суду щодо тлумачення складу злочину, передбаченого ст. 336 КК України. У низці рішень Суду простежується тенденція до більш чіткого розмежування ухилення від мобілізації та суміжних правопорушень [56; 106].

Серед менш масштабних наукових пошуків слід виокремити дослідження І.М. Медведєвої, що включає в себе серію наступних статей:

1. Поняття та кримінально-правова характеристика ухилення від призову на строкову військову службу (2017), у якій авторкою підкреслюється, що ухилення від призову на строкову службу порушує процес комплектування Збройних Сил України, підриває їх боєготовність, а отже і обороноздатність країни, а також дезорганізує діяльність державних органів, що здійснюють таке комплектування. Ухилення від призову на строкову військову службу відноситься до триваючих злочинів. Уже закінчений злочин триває до тих пір, доки призовник, що ухиляється від призову, не з'явиться до військкомату або не буде затриманий правоохоронними органами. Це питання має велике значення для застосування положень закону щодо строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин. Суспільна небезпека зазначених дій полягає в тому, що своєчасне та швидке проведення мобілізації є запорукою ефективного відбиття воєнного нападу на країну або виконання Україною відповідних міжнародних зобов'язань по спільній обороні від агресора. Тому ухилення від призову до лав Збройних Сил військовозобов'язаних контингентів в умовах таких, що розпочалися або передбачаються, створює серйозну загрозу для безпеки держави у сфері оборони [95]. Таким чином ухилення від призову до лав Збройних сил України не лише потенційно зменшує обороноздатність всієї країни, а й в умовах дії правового режиму воєнного стану створює суттєві загрози її національній безпеці, що прямо пропорційно співвідноситься з посиленням ворога та може призвести до втрати суверенітету України в широкому розумінні. У зв'язку з указаним, поняття та кримінально-правова характеристика ухилення від призову на строкову військову службу, у

тому числі в період мобілізації, потребує подальших наукових пошуків з урахуванням сучасних безпекових та соціально-політичних особливостей, оскільки застосування кримінально-правових заходів до цивільного населення не співвідносяться із здійснення мобілізаційних заходів та є неефективним методом комплектування збройних сил України.

2. Окремі аспекти кримінально-правової характеристики складу злочину, передбаченого статтею 335 Кримінального кодексу України (2017), яка присвячена дослідженню проблеми кримінальної відповідальності за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 Кримінального кодексу України). Стисло проаналізовано об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 335, на підставі проведеної кримінально-правової характеристики обґрунтовано пропозицію щодо необхідності вдосконалення законодавчої конструкції складу злочину, передбаченого ст. 335 Кримінального кодексу України, з метою її ефективного застосування на практиці [94]. Зазначене наукове дослідження, надаючи чітку кримінально-правову характеристику статті 335 Кримінального кодексу України створює потужне науково-теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження відповідного аспекту інституту притягнення до кримінальної відповідальності за порушення правил призову на військову службу під час мобілізації. Водночас, сучасні безпекові виклики та соціально-політичні особливості функціонування держави зумовлюють необхідність здійснення подальших наукових пошуків за даним напрямом.

3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання ухиленню від призову на строкову військову службу (2018), де авторка вказує, що індивідуальна виховна робота є одним із головних напрямів у діяльності командира бригади (полку) та його заступника з виховної роботи, її дієвість та ефективність зумовлюється вмілим, науково обґрунтованим підходом, створенням і функціонуванням продуманої системи

індивідуальної виховної роботи. Вона складається з двох взаємопов'язаних психолого-педагогічних процесів: вивчення індивідуальних особливостей військовослужбовців та організації їх виховання. Постійне цілеспрямоване вивчення особистих якостей є вирішальною передумовою успіху індивідуальної роботи. Враховуючи форми і методи гуманітарної підготовки, можна твердо заявити, що нова система здатна якісно й ефективно «зробити» справжніх професіоналів-патріотів, здатних у будь-яких умовах захистити Вітчизну, створити фундаментальний блок сучасних ідеологічних засад, заради яких варто служити у Збройних Силах України [93]. Водночас, слід звернути увагу на тому, що авторка, на нашу думку, дещо змістила вектор наукового дослідження, оскільки індивідуально-профілактичні заходи запобігання ухилення від призову на строкову військову службу стосуються тієї частини населення, яка ще не проходить службу в Збройних силах України, у той час, як в статті викладено, що індивідуальна виховна робота є одним із головних напрямів у діяльності командира бригади полку та його заступника з виховної роботи. Таким чином, подальший вектор вдосконалення поняття індивідуальної профілактики у контексті запобігання ухилення від призову на строкову військову службу має включати дорожню карту або ж загалом стратегічне бачення соціально-профілактичної роботи з конкретними верствами населення, щодо посилення правової свідомості в частині обов'язку захищати державу від посягань на неї.

4. Кримінальна відповідальність за ухилення від військової служби (2019). У статті авторкою визначається, що існування у сучасних державах такої специфічної сфери державного управління, як військове управління, об'єктивно викликає необхідність у відповідному кримінально-правовому забезпеченні даної сфери суспільних відносин. Цим пояснюється загальноприйнятий факт існування окремої військової юрисдикції, наявність у багатьох країнах військових судів, військових прокуратур і слідчих, відповідного кримінального законодавства, яким регулюється

здійснення правосуддя. Існування військових судів у багатьох європейських країнах закріплено на конституційному рівні, що передбачає їх існування як у мирний, так і у військовий час (Бельгія, Нідерланди, Швеція, Італія, Іспанія, Польща). Визначено схожі ознаки КК України та інших держав Європи. Схожість полягає в структурі – це загальна та особлива частини, наявність багатьох інститутів, що, своєю чергою, свідчить про однакові економічні, політичні, правові фактори розвитку кримінального законодавства. З певними особливостями розглядаються кримінальні справи у Великобританії, США, Нідерландах [91]. Водночас, слід підкреслити, що запропоновані авторкою приклади не повною мірою відповідають розумінню сутності та змісту кримінально-правової конструкції відповідної статті Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за ухилення від військової служби в Україні. Зокрема, використання інституту військових судів до цивільного населення є неможливим, з огляду на відсутність у відповідних громадян статусу військовослужбовців, а механізм вчинення кримінального правопорушення, щодо ухилення від військової служби безпосередньо взаємопов'язаний з цим статусом. За результатом притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідною статтею Кримінального кодексу України така особа чи громадянин примусово направляється для проходження військової служби, водночас покарання за вчинене кримінально каране діяння вже вважається призначеним з огляду на тяжкість, міру вини та форму вчинення такого правопорушення. Інститут військових судів, в свою чергу, широко застосовується, як в країнах Європейського Союзу так і Сполучених Штатів Америки, як спосіб притягнення до кримінальної відповідальності безпосередньо військовослужбовців, що вчинили військові кримінальні правопорушення.

Доцільно також згадати про серію наукових статей за авторства Я.Ф. Фокіна «Типові способи ухилення від призову на строкову військову службу та мобілізації» (2017) та «Проблеми боротьби зі злочинами у сфері

забезпечення призову та мобілізації» (2018), у яких порушено питання такої факультативної ознаки об'єктивної сторони ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, як спосіб вчинення кримінального проступку.

1.2. Кримінально-правові ознаки ухилення від призову на військову службу під час мобілізації

Забезпечення обороноздатності держави в умовах викликів сучасності становить один із пріоритетних напрямків державної політики України. Особливої актуальності це питання набуло після початку повномасштабної військової агресії проти України, коли було оголошено загальну мобілізацію та введено воєнний стан на всій території держави. Указом Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року було запроваджено особливий правовий режим, який передбачає обмеження конституційних прав і свобод громадян, включаючи запровадження військового обов'язку для певних категорій осіб.

Відповідно до ст. 336 КК України кримінальна відповідальність настає за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період. Об'єктом цього злочину є встановлений порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань, а також виконання громадянами конституційного обов'язку захисту Вітчизни [13; 75; 123].

Кримінально-правова характеристика – одна з фундаментальних категорій кримінального права, що розглядається в нерозривному зв'язку з криміналістичною, кримінологічною, кримінально-виконавчою та оперативно-розшуковою характеристиками. З'ясування змісту цього поняття має важливе значення для повної та об'єктивної характеристики злочину, а також визначення меж і сфери дії кримінального права. Незважаючи на те, що поняття кримінально-правової характеристики розглянуто в багатьох наукових працях, однак у теорії кримінального права загалом відсутнє однозначне доктринальне розуміння [20].

Важливим елементом у системі заходів боротьби зі злочинністю є правильна кваліфікація кримінально караного діяння, тобто правильна

кримінально-правова оцінка діяння особи шляхом встановлення його юридично значущих ознак, визначення кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, і встановлення відповідності ознак учиненого діяння конкретному складу кримінально караного діяння, передбаченого кримінальним законодавством, за відсутності фактів, що виключають кримінальну протиправність діяння. Як у науці кримінального права, так і в судово-слідчій практиці кваліфікація кримінально караного діяння є одним із важливих аспектів, оскільки правильна юридична оцінка вчиненого особою діяння є необхідною умовою дотримання принципу законності під час здійснення правосуддя у зв'язку із кримінальним провадженням [144].

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують функціонування системи військового обліку, призову і проходження служби. Потерпілим виступає держава, оскільки дії особи підривають обороноздатність та правопорядок у сфері національної безпеки [34; 121].

Кожне кримінально каране діяння спрямоване проти певного блага (життя, здоров'я, права власності, громадська безпека, діяльність державних органів тощо), отже – проти суспільних відносин, які захищає кримінальне право. Сукупність цих відносин (благ) формує поняття загального об'єкта кримінально-правового захисту. Якщо з погляду функцій кримінального права ми говоримо про об'єкт кримінально-правового захисту, то з погляду змісту кримінально караного діяння – про об'єкт кримінально караного діяння. Необхідно зазначити, що кожне кримінально каране діяння, будучи спрямованим проти певного блага, яке охороняється законом, є посяганням як на це благо, так і на суспільні відносини, які захищаються правом. Отже, поняття об'єкта кримінально караного діяння має ніби дві сторони – з боку функції кримінального права це об'єкт захисту, а з боку змісту кримінально караного діяння – об'єкт кримінально караного діяння [144; 178].

Кримінально-правова характеристика злочину охоплює, насамперед,

його ознаки. Згідно з ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу (КК) України, злочином визнається передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [20].

Кримінально-правова природа – це термін, який охоплює визначення поняття, його характерні ознаки і властивості, соціальну зумовленість, значення, мету, історію виникнення, становлення і розвитку, зміст, механізм правового регулювання, місце в системі кримінального права, відмінність від інших явищ, функції та підстави [18]. При цьому, теоретичне дослідження будь-якого явища повинно розпочинатися зі встановлення його юридичної природи, інакше кажучи, дослідження поняття цього явища. В науці логіки кожне поняття характеризується обсягом та змістом. Відтак їх встановлення і є метою дослідження конкретного поняття. На основі цього, як наступний етап дослідження, можна встановити відповідність словесних позначень явища його реальному правовому змісту, провести розмежування понять схожих явищ, побудувати їх ієрархію та встановити взаємозв'язки. З однієї сторони, на даний час в літературі немає єдиного підходу до розуміння поняття «ознак, що кваліфікують злочин», а з іншої, для позначення одного і того ж явища використовуються різні терміни. Відтак встановлення обсягу та змісту поняття «ознаки, що кваліфікують злочин», доведення правильності власне такого термінологічного позначення має концептуальне значення [90].

Об'єктивна сторона злочину полягає у діях або бездіяльності, що виражають ухилення від виконання встановленого законом обов'язку. Таке ухилення може проявлятися у неприбутті до територіального центру комплектування, поданні неправдивих відомостей, самовільному залишенні території України тощо [118; 120; 122].

Неправильна кримінально-правова кваліфікація може мати своїм наслідком необґрунтоване засудження особи або ж її виправдання, чи застосування до винного кримінально-правових норм, які не містять усіх кримінально-правових ознак учиненого діяння. Оскільки результатом

кримінально-правової кваліфікації є встановлення відповідності ознак фактично вчиненого діяння конкретному складу кримінально караного діяння, передбаченого кримінальним законодавством, то одним із важливих питань, які необхідно проаналізувати, є питання з'ясування сутності поняття ознак кримінально караного діяння, його елементів, типізації і значення для кваліфікації вчиненого. Практичне значення даного питання, період реформування українського кримінального законодавства, а також процеси євроінтеграції свідчать про його актуальність у руслі дослідження європейського досвіду, що є важливим аспектом якнайкращого вирішення даного питання у вітчизняному законодавстві [144].

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом: особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї поведінки, передбачає її наслідки і бажає їх настання. Мотиви можуть бути різними — релігійні, політичні, ідеологічні, особисті чи економічні [56; 148].

Оскільки кожний злочин індивідуальний, то й набір елементів та ознак кримінально-правової характеристики в кожному випадку має специфічний характер. Їх вибір зумовлений, насамперед, принципом доцільності. Наприклад, якщо за вчинення злочину передбачено спеціальний вид звільнення, то до кримінально-правової характеристики цього злочину доцільно відносити й дослідження такого виду звільнення від кримінальної відповідальності. Таким чином, кримінально-правова характеристика — це система відомостей про злочин та інші категорії, пов'язані з кримінальною відповідальністю за його вчинення, закріплена в КК України; це характеристика певного об'єкта у системі КК (кримінально-правової науки) або крізь призму його норм та інститутів. Доцільно виділяти кримінально-правову характеристику злочину та кримінально-правову характеристику інших категорій кримінального права [20].

Суб'єкт злочину — громадянин України, який підлягає призову під

час мобілізації, досяг 18-річного віку та є осудним. Дії іноземців, осіб без громадянства чи резервістів підпадають під інші норми Кримінального кодексу [13; 15; 137].

Нормативною, законодавчою підставою для кримінально-правової оцінки фактично вчиненого діяння є наявність ознак кримінально караного діяння. Дані ознаки є також і науковим фундаментом поглибленого аналізу кожного з елементів складу кримінально караного діяння, а також є методологічною передумовою раціонального вивчення та засвоєння сутності конкретних складів кримінально караних діянь та їхніх елементів. У правотворчості у сфері кримінального права дані ознаки становлять один з елементів формулювання кримінально-правових норм, їх удосконалення. Під час застосування кримінального закону у слідчо-судовій практиці ці ознаки також відіграють важливу роль, оскільки є теоретичною передумовою для з'ясування змісту конкретних складів кримінально караних діянь, їхніх елементів та ознак, а також вони встановлюють межі розслідування кримінальної справи. Водночас вони є єдиною, законною, необхідною та достатньою підставою для кримінально-правової оцінки вчиненого діяння. Щодо практичного значення ознак кримінально караного діяння, то з аналізу наведеного бачимо, що вони дають можливість відмежувати кримінально каране діяння від інших правопорушень та одне кримінально каране діяння від іншого, а також за їхньою допомогою здійснюється криміналізація діянь. Підсумовуючи наведене, необхідно наголосити, що врахування досвіду Республіки Польща повинно бути одним із важливих аспектів реформування українського кримінального закону загалом і питань, пов'язаних з ознаками кримінально караного діяння, зокрема [144].

Кваліфікуючими ознаками можуть бути обтяжуючі обставини, пов'язані з попередньою змовою групи осіб, використанням службового становища або в умовах особливого періоду. Відповідно до судової практики, посилення відповідальності пов'язане з суспільною

небезпечністю таких діянь у час війни [108].

У таких умовах питання притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, набуває особливого значення. Адже саме від ефективності комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань залежить обороноздатність держави та захист її територіальної цілісності. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову під час мобілізації передбачена статтею 336 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка встановлює покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Дослідження правової природи та специфіки кримінально-правових ознак ухилення від призову на військову службу під час мобілізації має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки від правильної кваліфікації даного діяння залежить ефективність кримінально-правової протидії таким злочинам. Водночас, незважаючи на актуальність даної проблематики, у науковій літературі відсутні комплексні дослідження кримінально-правових ознак ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, що обумовлює необхідність проведення всебічного аналізу даного питання.

Відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації передбачена статтею 336 КК України. Відповідно до даної статті, ухилення від призову за мобілізацією карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Варто зазначити, що з початком повномасштабного вторгнення санкція цієї статті була суттєво посилена – раніше вона передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років. Дана зміна була внесена Законом України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини" від 15 березня 2022 року.

Криміналізація ухилення від призову на військову службу під час мобілізації обумовлена необхідністю захисту національної безпеки та

обороздатності держави. Обов'язок громадян щодо захисту Вітчизни передбачений статтею 65 Конституції України, відповідно до якої захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України. У розвиток даного положення Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу" та Закон України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" встановлюють правові механізми реалізації даного конституційного обов'язку, включаючи проходження військової служби під час мобілізації [24].

Правовою основою призову громадян на військову службу під час мобілізації є Закон України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію". Відповідно до цього Закону, мобілізація – це комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на роботу в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу [109].

Правовідносини, пов'язані з виконанням військового обов'язку та проходженням військової служби, регулюються також Законом України "Про військовий обов'язок і військову службу". Цей закон встановлює, що виконання військового обов'язку в запасі включає призов на військову службу під час мобілізації. Таким чином, у разі оголошення мобілізації громадяни, які перебувають у запасі, підлягають призову на військову службу.

Об'єктивні ознаки складу злочину "ухилення від призову за мобілізацією". Об'єктивні ознаки складу злочину включають об'єкт та об'єктивну сторону. Родовим об'єктом ухилення від призову за мобілізацією є суспільні відносини у сфері забезпечення обороноздатності України, її незалежності та територіальної цілісності. Безпосереднім об'єктом є встановлений порядок комплектування Збройних Сил України

та інших військових формувань в умовах мобілізації [38].

Об'єктивна сторона даного злочину полягає в ухиленні від призову за мобілізацією. При цьому ухилення може виражатися як в активних діях (наприклад, підробка документів, симуляція хвороби, зміна місця проживання без повідомлення військового комісаріату тощо), так і в бездіяльності (наприклад, неявка за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки).

Варто зазначити, що для кваліфікації діяння як злочину, передбаченого статтею 336 КК України, необхідно встановити, що особа була належним чином повідомлена про призов та мала реальну можливість з'явитися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, але умисно не з'явилася. Водночас, якщо особа не отримала повістки або не мала реальної можливості з'явитися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки з поважних причин (наприклад, через хворобу, стихійне лихо тощо), то склад злочину, передбаченого статтею 336 КК України, буде відсутній.

Злочин вважається закінченим з моменту неявки за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки або вчинення інших дій, спрямованих на ухилення від призову за мобілізацією. Таким чином, склад злочину є формальним, тобто не вимагає настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивні ознаки складу злочину "ухилення від призову за мобілізацією". Суб'єктивні ознаки складу злочину включають суб'єкт та суб'єктивну сторону. Суб'єктом злочину, передбаченого статтею 336 КК України, є спеціальний суб'єкт – особа, яка підлягає призову на військову службу під час мобілізації. Відповідно до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу", призову на військову службу під час мобілізації підлягають особи, які перебувають у запасі, тобто військовозобов'язані [44].

При цьому військовозобов'язаними вважаються особи, які

перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави. До військовозобов'язаних належать особи, які отримали військово-облікову спеціальність під час проходження військової служби або навчання, а також особи, придатні до військової служби за станом здоров'я і віком.

Слід зазначити, що відповідно до Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", від призову на військову службу під час мобілізації звільняються певні категорії громадян, зокрема, особи, які визнані непридатними до військової служби за станом здоров'я, народні депутати України, судді, прокурори, особи, які мають на утриманні трьох і більше дітей віком до 18 років, та деякі інші категорії осіб. Ці особи не можуть бути суб'єктами злочину, передбаченого статтею 336 КК України.

Суб'єктивна сторона ухилення від призову за мобілізацією характеризується прямим умислом. Це означає, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (ухилення від призову за мобілізацією) і бажає його вчинити. Мотиви та мета вчинення даного злочину можуть бути різними (наприклад, небажання проходити військову службу, страх перед небезпекою, бажання зберегти звичний спосіб життя тощо) і не впливають на кваліфікацію діяння, але можуть бути враховані судом при призначенні покарання [45].

Таблиця 1

Основні способи ухилення від призову на військову службу під час мобілізації та їх правова оцінка

<i>Спосіб ухилення</i>	<i>Об'єктивні ознаки</i>	<i>Кримінально-правова оцінка</i>	<i>Проблеми доказування</i>
Неявка за повісткою без поважних причин	Особа отримала повістку належним чином, але не з'явилася у визначений строк до ТЦК та СП	Кваліфікується за ст. 336 КК України за умови доведення умислу на ухилення	Необхідно довести факт отримання повістки та відсутність поважних причин неявки

<i>Спосіб ухилення</i>	<i>Об'єктивні ознаки</i>	<i>Кримінально-правова оцінка</i>	<i>Проблеми доказування</i>
Ухилення від отримання повістки	Особа умисно ухиляється від отримання повістки (не відкриває двері, ігнорує електронну повістку тощо)	Кваліфікується за ст. 336 КК України, якщо доведено умисел на ухилення від призову	Складнощі з доведенням умисного ухилення від отримання повістки
Зміна місця проживання без повідомлення ТЦК та СП	Особа змінює місце проживання без зняття з військового обліку	Кваліфікується за ст. 336 КК України, якщо метою зміни місця проживання було ухилення від призову	Необхідно довести, що зміна місця проживання була спрямована саме на ухилення від призову
Симуляція хвороби	Особа умисно імітує хворобу або навмисно погіршує стан здоров'я	Кваліфікується за ст. 336 КК України. Може додатково кваліфікуватися за ст. 358 КК України (підробка документів)	Вимагає проведення судово-медичної експертизи, складність доведення умисної симуляції
Підробка документів для отримання відстрочки або звільнення	Виготовлення або подання підроблених документів про стан здоров'я, склад сім'ї тощо	Кваліфікується за сукупністю злочинів: ст. 336 та ст. 358 КК України	Потребує проведення технічної експертизи документів та встановлення їх недостовірності
Виїзд за кордон з метою ухилення	Особа перетинає державний кордон України з метою ухилення від призову	Кваліфікується за ст. 336 КК України. При незаконному перетині кордону – додатково за ст. 332-2 КК України	Складність у доведенні умислу саме на ухилення від призову при виїзді
Несвоєчасне повернення з-за кордону після оголошення мобілізації	Особа, перебуваючи за кордоном, умисно не повертається в Україну після	Може кваліфікуватися за ст. 336 КК України за умови доведення умислу на ухилення від	Особлива складність доказування умислу та наявності правових підстав

<i>Спосіб ухилення</i>	<i>Об'єктивні ознаки</i>	<i>Кримінально-правова оцінка</i>	<i>Проблеми доказування</i>
	оголошення мобілізації	призову	для повернення
Самокалічення	Особа умисно спричиняє собі тілесні ушкодження для непридатності до військової служби	Кваліфікується за сукупністю злочинів: ст. 336 та ст. 409 КК України	Потребує проведення судово-медичної експертизи та встановлення умисного характеру ушкоджень

Проблемні аспекти кваліфікації ухилення від призову за мобілізацією. Практика застосування статті 336 КК України виявила низку проблемних аспектів кваліфікації даного злочину. Одним із таких аспектів є розмежування ухилення від призову за мобілізацією та ухилення від військового обліку. Відповідно до статті 210 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ухилення від військового обліку є адміністративним правопорушенням. Водночас, якщо особа не перебуває на військовому обліку і через це не отримує повістки про призов, то виникає питання, чи можна кваліфікувати таке діяння як ухилення від призову за мобілізацією [88; 89; 111].

На думку автора, ухилення від військового обліку з метою уникнення призову за мобілізацією слід кваліфікувати як замах на злочин, передбачений статтею 336 КК України. Адже в такому випадку ухилення від військового обліку є способом досягнення кінцевої мети – ухилення від призову за мобілізацією. Водночас, якщо особа ухиляється від військового обліку без мети уникнення призову за мобілізацією (наприклад, через незнання законодавства або необачність), то таке діяння повинно кваліфікуватися лише як адміністративне правопорушення.

Ще одним проблемним аспектом є кваліфікація діянь осіб, які виїхали за кордон до оголошення мобілізації і не повернулися в Україну після її оголошення. У такому випадку виникає питання, чи можна вважати неповернення в Україну ухиленням від призову за мобілізацією. На думку

автора, якщо особа знала про оголошення мобілізації та мала можливість повернутися в Україну, але умисно не зробила цього з метою уникнення призову, то такі дії слід кваліфікувати як ухилення від призову за мобілізацією. Водночас, якщо особа не мала реальної можливості повернутися в Україну (наприклад, через відсутність транспортного сполучення, хворобу, відсутність коштів тощо), то склад злочину, передбаченого статтею 336 КК України, буде відсутній [112].

Також проблемним є питання кваліфікації діянь осіб, які ухиляються від призову за мобілізацією шляхом підробки документів або давання хабаря. У такому випадку виникає питання про кваліфікацію за сукупністю злочинів. На думку автора, якщо особа підробляє документи або дає хабар з метою уникнення призову за мобілізацією, то такі діяння слід кваліфікувати за сукупністю відповідних злочинів – ухилення від призову за мобілізацією та підробка документів (стаття 358 КК України) або надання неправомірної вигоди службовій особі (стаття 369 КК України).

Судова практика розгляду справ про ухилення від призову за мобілізацією. Аналіз судової практики розгляду справ про ухилення від призову за мобілізацією дозволяє виявити основні тенденції та проблемні аспекти застосування статті 336 КК України. На основі узагальнення вироків суду, постановлених за статтею 336 КК України, можна зробити наступні висновки.

По-перше, суди приділяють особливу увагу встановленню факту належного повідомлення особи про призов. Відповідно до практики Верховного Суду, для кваліфікації діяння за статтею 336 КК України необхідно довести, що особа була належним чином повідомлена про призов та мала реальну можливість з'явитися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки. При цьому, повідомлення вважається належним, якщо особа отримала повістку особисто, що підтверджується її підписом, або якщо повістку було вручено через інші комунікаційні канали, передбачені законодавством [134; 140]. По-друге,

суди визнають наявність поважних причин неявки за повісткою обставиною, що виключає кримінальну відповідальність за статтею 336 КК України. До таких поважних причин належать хвороба, стихійне лихо, смерть близького родича, інші обставини, які унеможливають з'явлення за повісткою. При цьому, тягар доведення наявності поважних причин лежить на обвинуваченому.

По-третє, суди звертають увагу на суб'єктивну сторону злочину, зокрема, на наявність умислу на ухилення від призову. Якщо особа не усвідомлювала, що підлягає призову, або не мала наміру ухилитися від призову, то склад злочину, передбаченого статтею 336 КК України, буде відсутній. Водночас, незнання законодавства не звільняє від відповідальності, а тому особа, яка знала про оголошення мобілізації, але не з'являлася до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, підлягає кримінальній відповідальності.

По-четверте, суди враховують особу винного та обставини справи при призначенні покарання за ухилення від призову за мобілізацією. Аналіз вироків суду свідчить про те, що у більшості випадків суди призначають покарання у вигляді позбавлення волі на строк, близький до мінімального, передбаченого санкцією статті 336 КК України, тобто п'ять років. Водночас, за наявності пом'якшуючих обставин (наприклад, щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину, наявності на утриманні малолітніх дітей тощо) суди часто застосовують статтю 75 КК України і звільняють особу від відбування покарання з випробуванням [140].

Таблиця 2

Порівняльний аналіз кримінально-правової відповідальності за ухилення від призову в країнах Європи

<i>Країна</i>	<i>Законодавче регулювання</i>	<i>Санкції за ухилення від призову</i>	<i>Особливості кваліфікації</i>	<i>Альтернативна (невійськова) служба</i>
Україна	Ст. 336 КК України	Позбавлення волі на строк	Формальний склад	Передбачена лише для

<i>Країна</i>	<i>Законодавче регулювання</i>	<i>Санкції за ухилення від призову</i>	<i>Особливості кваліфікації</i>	<i>Альтернативна (невійськова) служба</i>
	"Ухилення від призову за мобілізацією"	від 5 до 10 років	злочину, прямиї умисел	окремих категорій громадян за релігійними переконаннями
Польща	Ст. 144 КК Польщі "Ухилення від військової служби"	Штраф, обмеження волі або позбавлення волі до 3 років	Умисне діяння, більш м'які санкції в мирний час	Передбачена для осіб з релігійними або іншими переконаннями
Німеччина	§ 109 КК Німеччини "Ухилення від військової служби"	Позбавлення волі до 5 років або штраф	Диференційований підхід залежно від способу ухилення	Добре розвинена система альтернативної служби
Литва	Ст. 314 КК Литви "Ухилення від військової служби"	Громадські роботи, штраф, арешт або позбавлення волі до 3 років	Підвищена відповідальність у воєнний час	Передбачена для осіб з релігійними або іншими переконаннями
Фінляндія	Розділ 45 КК Фінляндії "Військові злочини"	Штраф або позбавлення волі до 1 року (у мирний час), до 4 років (у воєнний час)	Чітка диференціація відповідальності за часовим критерієм	Широкі можливості для альтернативної служби
Швеція	Закон про загальний військовий обов'язок	Штраф або позбавлення волі до 2 років (у мирний час), до 4 років (у воєнний час)	Відновлення кримінальної відповідальності у 2017 році після тривалої перерви	Розвинена система альтернативної служби
Італія	Ст. 135 Військово-кримінального кодексу	Позбавлення волі від 6 місяців до 2 років (у	Диференційований підхід залежно від часу	Право на альтернативну службу закріплено

<i>Країна</i>	<i>Законодавче регулювання</i>	<i>Санкції за ухилення від призову</i>	<i>Особливості кваліфікації</i>	<i>Альтернативна (невійськова) служба</i>
		мирний час), від 2 до 5 років (у воєнний час)	вчинення	конституційно
Норвегія	§ 35 Військово-кримінального кодексу	Штраф або позбавлення волі до 3 років	Додаткові санкції у вигляді обмеження громадянських прав	Розвинена система альтернативної цивільної служби

1.3. Зарубіжний досвід запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації

Сучасні виклики глобальної та регіональної безпеки, зумовлені ескалацією військових конфліктів, гібридними загрозами та посиленням авторитарних режимів, обумовлюють необхідність посилення обороноздатності демократичних держав, зокрема шляхом удосконалення мобілізаційних механізмів. Україна, яка з 2014 року перебуває у стані збройного конфлікту з Російською Федерацією, а з 2022 року — в умовах повномасштабної війни, стикається з надзвичайно гострою потребою у злагодженій мобілізаційній політиці, яка передбачає не лише організацію призову на військову службу, але й ефективне запобігання ухиленню громадян від виконання свого конституційного обов'язку захисту Вітчизни.

Запорукою належного рівня обороноздатності держави в умовах тривалого протистояння є високий ступінь готовності системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства до оборони. Досягнення цих передумов боєздатності... вимагає безперервного вдосконалення систем мобілізаційної підготовки та мобілізації, яке включає... законодавче унормування цих процесів [7].

Ухилення від мобілізаційного призову в умовах війни набуває масштабів системної загрози, яка підриває не лише оборонний потенціал держави, але й суспільну довіру до інститутів влади, створює відчуття соціальної несправедливості, сприяє ескалації морального розколу в суспільстві. З огляду на це, ключовим завданням державної політики в сфері національної безпеки стає формування ефективних інструментів запобігання ухиленню від призову, які, з одного боку, є достатньо жорсткими, а з іншого — не порушують базові права і свободи людини.

Ця проблема не є виключно українською. У багатьох країнах світу,

особливо в тих, що мають систему загального військового обов'язку або перебували у стані війни, питання ухилення від призову вирішується шляхом запровадження комплексу правових, адміністративних, інформаційних та технологічних заходів. Особливу увагу заслуговує досвід таких держав, як Ізраїль, Південна Корея, Швейцарія, США, де вироблено цілісні моделі запобігання ухиленню в умовах високої мобілізаційної готовності.

Водночас важливо підкреслити, що практики таких країн різняться залежно від правових традицій, політичної культури, рівня довіри до армії, ролі релігії, ступеня розвитку інститутів громадянського суспільства та цифрової інфраструктури. Деякі з них акцентують увагу на репресивному інструментарії – кримінальній відповідальності, адміністративних обмеженнях, забороні виїзду за кордон. Інші — на превентивному, інформаційному та мотиваційному впливі, включно з патріотичним вихованням, прозорістю процедур альтернативної служби, роз'яснювальною кампанією та цифровою обробкою даних про призовників.

Таким чином, узагальнення зарубіжного досвіду є важливою передумовою для пошуку збалансованої моделі протидії ухиленню від призову в Україні. Така модель повинна відповідати нормам міжнародного гуманітарного права, практиці Європейського суду з прав людини, положенням Конституції України, водночас враховувати реальні виклики воєнного стану та потреби фронту.

Держава Ізраїль є унікальним прикладом поєднання загального військового обов'язку, високої мобілізаційної готовності та ефективної системи запобігання ухиленню від призову. З моменту проголошення незалежності у 1948 році Ізраїль перебуває в умовах постійної військової загрози, що зумовило формування особливої моделі національної безпеки, в якій обов'язкова військова служба є не лише елементом оборонної стратегії, а й складовою політичної та культурної ідентичності держави. У

цьому контексті запобігання ухиленню від призову під час мобілізації розглядається як питання життєвої важливості.

Досвід зарубіжних країн у сфері притягнення до відповідальності за ухилення від військової служби має значну цінність для вдосконалення національного законодавства України. У більшості європейських держав відповідальність за ухилення є кримінальною, однак підходи до визначення складу злочину та системи покарань суттєво різняться [172; 190].

Правову основу мобілізаційної політики Ізраїлю становить Закон про службу в армії оборони Ізраїлю (Defense Service Law), ухвалений у 1959 році та неодноразово змінюваний відповідно до нових безпекових викликів. Згідно з цим законом, обов'язковій службі в Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) підлягають усі громадяни держави, а також особи, які постійно проживають на її території, незалежно від національної чи релігійної приналежності. Призов охоплює як чоловіків (на термін 32 місяці), так і жінок (на термін 24 місяці), а у разі мобілізації відповідні строки можуть бути подовжені. Окремо передбачено призов із запасу (резервістів), які періодично залучаються до військових зборів і готові до негайного виклику в умовах надзвичайної ситуації [61].

Особливістю ізраїльської моделі є комплексна організація мобілізаційної інфраструктури, яка охоплює централізований облік, автоматизовану обробку персональних даних, інтеграцію з іншими державними реєстрами та широку мережу військових комісаріатів (*lishkat giyus*). Облік потенційних призовників розпочинається у віці 16 років, коли громадяни отримують перший виклик до військового бюро для попередньої медичної, психологічної та соціальної оцінки. Після досягнення 18 років особа підлягає обов'язковому призову, а неявка без поважної причини тягне за собою юридичну відповідальність.

У державах – членах Європейського Союзу питання альтернативної (невійськової) служби та права на відмову з міркувань совісті регулюються

на підставі норм Ради Європи та практики ЄСПЛ. Суд неодноразово визнавав, що покарання за відмову від військової служби з релігійних переконань може становити порушення ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [150; 151; 152].

Ухилення від призову в Ізраїлі є кримінально караним діянням. Законодавство передбачає різні форми відповідальності залежно від обставин: за відмову від явки до військового комісаріату чи проходження медичної комісії призначається адміністративне покарання (зазвичай штраф або короткострокове позбавлення волі), тоді як за навмисне ухилення, фальсифікацію медичних довідок або симуляцію хвороби може бути призначене покарання до трьох років позбавлення волі. Судова практика Ізраїлю свідчить про доволі суворе ставлення до таких правопорушень. Примітно, що навіть у випадках, коли особа намагається уникнути служби шляхом виїзду за кордон, вона не звільняється від обов'язку — при поверненні до країни її чекає притягнення до відповідальності та, у разі потреби, примусовий призов [158].

У Німеччині, Австрії, Норвегії та Швеції діє розгалужена система альтернативної служби, що ґрунтується на законодавчих гарантіях свободи совісті. Так, у Швеції відмова від військової служби без законних підстав кваліфікується як дисциплінарне порушення, а не злочин, якщо особа бере участь у програмі цивільного захисту [148; 153; 169; 186].

Окрему роль відіграє система профілактичного контролю за переміщенням громадян. В Ізраїлі активно застосовується заборона на виїзд за межі держави для осіб, які не стали на військовий облік або ухиляються від призову. Така заборона реалізується автоматично через електронну інтеграцію баз даних Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, прикордонної служби та податкових органів. Практика демонструє ефективність цього інструменту, оскільки вона не лише перешкоджає втечі з країни, але й виконує превентивну функцію — значна частина молоді з високим рівнем мобільності змушена своєчасно

виконувати обов'язки, аби не втратити право на виїзд для навчання чи працевлаштування за кордоном [129].

Ізраїль також характеризується високим рівнем соціального контролю за виконанням військового обов'язку. Служба в ЦАХАЛ вважається символом національної зрілості та є значущою віхою в життєвій траєкторії громадянина. Особи, які не проходили службу без поважних причин, стикаються з обмеженням кар'єрних можливостей, особливо у сфері державної служби, безпеки, оборонної промисловості, а також у політичному житті. Роботодавці, як правило, очікують від кандидатів наявності досвіду військової служби, що підсилює стимул до добровільного виконання обов'язку. Нерідко трапляються випадки публічного осуду ухильників, особливо в медіа-просторі, що формує потужний соціальний тиск і підкріплює правовий механізм.

У Сполучених Штатах Америки система призову має свої особливості. Федеральне законодавство передбачає сувору кримінальну відповідальність за ухилення від призову, однак у судовій практиці враховується щирість релігійних переконань. Аналогічні положення діють у Канаді, Австралії, Ізраїлі, де допускається можливість проходження служби у формі гуманітарної або цивільної діяльності [13; 76].

Узагальнюючи зарубіжний досвід, слід відзначити, що ефективна модель притягнення до відповідальності за ухилення від військової служби має поєднувати невідворотність покарання з наявністю правових гарантій для осіб, які відмовляються з міркувань совісті. Важливо забезпечити баланс між захистом державної безпеки та дотриманням міжнародних стандартів прав людини [148; 153].

Водночас слід зазначити, що система враховує право на відмову від військової служби з міркувань совісті. Існує процедура подання заяви на альтернативну службу, однак вона є надзвичайно складною та потребує надання переконливих доказів релігійних або ідеологічних переконань. Основними групами, які користуються правом на виняток, є представники

ультраортодоксальних єврейських громад (харедім) та деякі арабські громадяни Ізраїлю. Проте останніми роками спостерігається тенденція до посилення контролю за цими винятками, зокрема зменшення кількості дозволів на звільнення від служби, що обумовлено зміною політичної кон'юнктури та потребами безпеки [138].

У результаті аналізу можна констатувати, що Ізраїльська модель мобілізації та боротьби з ухиленням є системною, комплексною і жорсткою. Її успішність обумовлена поєднанням кількох чинників: законодавчої чіткості, технічної модернізації обліку, жорсткої відповідальності за порушення, соціального тиску та патріотичного виховання. Така модель може слугувати прикладом для країн, які прагнуть підвищити ефективність мобілізаційної політики в умовах збройної агресії чи зовнішньої загрози.

Південна Корея є ще одним прикладом держави, яка змушена утримувати потужну мобілізаційну систему у зв'язку з тривалою воєнною загрозою з боку Північної Кореї. Формально Республіка Корея перебуває у стані війни з 1950 року, оскільки Корейський конфлікт завершився не мирною угодою, а лише підписанням перемир'я. Це обумовлює високий рівень готовності до широкомасштабної мобілізації та надзвичайно суворий підхід до питань військового обов'язку. У Південній Кореї ухилення від призову є не лише адміністративним правопорушенням, а тяжким кримінальним злочином, який суворо карається судовою системою.

Основу правового регулювання призову в Південній Кореї становить Закон про військову службу (Military Service Act), чинна редакція якого охоплює всі аспекти військового обов'язку: від підготовки до призову до звільнення зі служби. Згідно з законодавством, усі чоловіки-громадяни Республіки Корея зобов'язані пройти обов'язкову військову службу у віці від 18 до 28 років. Тривалість служби залежить від роду військ: 18 місяців у сухопутних силах, 20 місяців у військово-морському флоті, та 21 місяць

у військово-повітряних силах. Можливість відстрочки або звільнення обмежена вкрай вузьким колом підстав — фізичні або психічні захворювання, догляд за тяжкохворими родичами, перебування на навчанні в певних акредитованих університетах із подальшим обов'язковим поверненням для проходження служби [116].

Південна Корея розробила масштабну цифрову інфраструктуру для контролю за виконанням військового обов'язку. Персональні дані громадян синхронізовано між Міністерством національної оборони, Міністерством юстиції, Міністерством охорони здоров'я, Департаментом імміграції та рядом інших державних відомств. Це дозволяє в режимі реального часу відстежувати призовників, здійснювати автоматичну перевірку правомірності відстрочок, нараховувати адміністративні санкції за порушення термінів явки або фальсифікацію медичних висновків.

Одним із найсуворіших інструментів запобігання ухиленню від призову є пряма кримінальна відповідальність. Згідно зі статтями Кримінального кодексу та Закону про військову службу, ухилення у будь-якій формі — неявка, симуляція хвороби, підробка документів, втеча за кордон з метою уникнення служби — карається позбавленням волі на строк до трьох років. Особи, засуджені за подібні злочини, автоматично втрачають право на державну службу, участь у виборах, а також стикаються з обмеженнями на зайняття посад у низці сфер, включаючи юриспруденцію, освіту, медицину та ІТ. Особливо резонансними є справи, що стосуються публічних осіб — акторів, спортсменів або дітей політиків, — оскільки суспільство вкрай нетерпиме до будь-яких проявів привілейованого уникнення військового обов'язку.

Додатковим запобіжником ухилення від призову є суворе імміграційне регулювання. Законодавство забороняє чоловікам до 28 років отримувати іноземне громадянство без попереднього проходження військової служби. Якщо особа отримала іноземний паспорт у період, коли вже перебувала під обов'язком, її можуть оголосити в розшук та позбавити

корейського громадянства. Більш того, навіть після легальної еміграції до США, Канади чи Європейського Союзу, уникнення військової служби в Кореї не скасовується: у випадку повернення громадянину можуть бути висунуті обвинувачення [195].

У Південній Кореї також функціонує інститут альтернативної служби, але він значною мірою формальний. З 2020 року, після рішення Конституційного суду, що визнав попередню модель дискримінаційною, було впроваджено альтернативну службу для тих, хто має глибокі релігійні переконання, несумісні з носінням зброї (здебільшого — Свідки Єгови). Така служба передбачає роботу у виправних установах строком до 36 місяців, що значно перевищує тривалість звичайної служби. Відтак, альтернатива є радше формою санкції, а не повноцінною опцією.

Особливу увагу заслуговує суспільний консенсус, який підтримує високий рівень нетерпимості до ухилення від служби. Армія у Південній Кореї вважається інститутом соціального вирівнювання, обов'язковим досвідом для чоловічого населення. Пройдену службу вказують у резюме, вона є обов'язковим пунктом для вступу до низки державних структур і навіть фактором соціальної легітимності серед однолітків. Масова культура активно підтримує позитивний імідж військовослужбовців — про службу знімають фільми, серіали, вона згадується у шоу-бізнесі, публічні діячі демонстративно служать у регулярній армії.

Слід зазначити, що політика Південної Кореї у сфері мобілізації є надзвичайно суворою, але внутрішньо логічною і підтриманою суспільством. Вона базується на чіткій правовій базі, цифровій трансформації системи обліку, тяжкій кримінальній відповідальності, неможливості уникнення служби шляхом виїзду за кордон або зміни громадянства, а також потужному соціальному тиску. У результаті, частка ухильників у Південній Кореї залишається на вкрай низькому рівні, незважаючи на загальний демографічний спад [164].

Система військової служби у Сполучених Штатах Америки є однією

з найвідоміших і найпотужніших у світі. Вона функціонує переважно на добровільній основі, однак у законодавстві США зберігаються механізми примусового призову, які можуть бути активовані у разі мобілізації або загрози національній безпеці. Таким чином, США поєднують контрактну модель комплектування з правовими інструментами, що забезпечують можливість швидкого переходу до загального обов'язку служби. Особливий інтерес становить механізм обов'язкової реєстрації у Selective Service System (SSS) — федеральній структурі, яка виконує функції військового обліку та підготовки до призову.

Наразі призов до Збройних сил США призупинено (з 1973 року), і вся армія комплектується на основі добровільного контракту. Однак чинне законодавство — передусім Military Selective Service Act (50 U.S.C. § 3801 et seq.) — передбачає обов'язкову реєстрацію для всіх чоловіків-громадян США та постійних резидентів віком від 18 до 25 років. Реєстрація в системі Selective Service не є призовом, однак вона є юридичним обов'язком, невиконання якого передбачає серйозні наслідки. У разі ухвалення рішення про мобілізацію, реєстр SSS стає базою для організації призову на військову службу протягом 193 днів з моменту оголошення надзвичайної ситуації Конгресом.

За невиконання обов'язку реєстрації передбачено кримінальну відповідальність: до 5 років позбавлення волі або штраф до 250 000 доларів США. Водночас у сучасній практиці кримінальні справи щодо ухилення від реєстрації майже не порушуються — натомість діють адміністративні та соціальні санкції. Зокрема, особи, які не зареєструвалися у SSS, не мають права:

- отримувати федеральні студентські гранти та позики;
- працювати на державній службі;
- отримувати громадянство (для натуралізованих мігрантів);
- брати участь у низці державних програм підтримки (наприклад, медичних чи житлових).

Таким чином, система створює мотиваційний тиск, спрямований на добровільне дотримання вимог, з мінімальним втручанням кримінального правосуддя.

Додатково варто зазначити, що Selective Service System активно співпрацює з іншими державними органами, зокрема Міністерством освіти, податковими службами, департаментами праці та імміграції. Це дозволяє створювати цифрову екосистему обліку, у якій невиконання обов'язку реєстрації автоматично унеможливорює доступ до ряду державних послуг, а відповідна інформація фіксується в офіційних базах. Більше того, реєстрація часто здійснюється автоматично — наприклад, під час оформлення посвідчення водія у низці штатів (через DMV), що підвищує охоплення системи [159].

Під час попередніх мобілізацій — наприклад, у роки Другої світової війни, Корейської та В'єтнамської воєн — США активно використовували загальний військовий обов'язок. Однак у 1970–1980-х роках виникла сильна суспільна опозиція до примусової служби, що змусило уряд перейти до контрактної армії. З того часу питання ухилення втратило свою гостроту, але досвід минулого залишається інституційно збереженим — зокрема, у вигляді механізму мобілізації за категоріями (lottery draft) у разі військової кризи. У цьому сценарії призов організовується за датою народження, що забезпечує відносну рівність доступу [3].

Варто звернути увагу, що попри переважну добровільність служби, система США виявляє непряму примусову природу, особливо для молоді з низьким рівнем доходів або з обмеженим доступом до освіти. Участь у військовій службі відкриває доступ до програм соціальної підтримки: безкоштовної вищої освіти (GI Bill), медичного страхування, пільгового житла, а також переваг при працевлаштуванні. Таким чином, для багатьох молодих людей служба є чи не єдиним каналом соціальної мобільності, що знижує ризики ухилення.

На відміну від країн з жорсткою криміналізацією ухилення, США

застосовують баланс між примусом і стимулюванням, що вважається більш ефективним у демократичному контексті. У разі реальної мобілізації уряд має готову інфраструктуру для відновлення призову, а наявні санкції (як соціальні, так і адміністративні) забезпечують достатній рівень відповідальності громадян перед державою [184].

У підсумку, американська модель — це приклад гнучкої системи, яка поєднує добровільність у мирний час із можливістю швидкого розгортання мобілізації у кризовий період. Запобігання ухиленню в цій моделі забезпечується не стільки кримінальним переслідуванням, скільки системою стимулів, цифрового контролю та санкцій у сфері освіти, працевлаштування й громадянства.

Швейцарія є унікальним прикладом демократичної держави, яка зберігає загальний військовий обов'язок у рамках так званої міліційної системи (Milizsystem). Попри нейтральний статус і відсутність активної участі у воєнних конфліктах у XX–XXI століттях, Швейцарія підтримує високий рівень мобілізаційної готовності населення. Модель, що діє в цій країні, базується на поєднанні принципу обов'язковості, гнучкого проходження служби, довгострокової підготовки резерву та глибокого вкорінення ідеї національної оборони в свідомість громадян [162].

Відповідно до Конституції Швейцарської Конфедерації (ст. 59) та Федерального закону про військову службу (Wehrpflichtgesetz), усі чоловіки-громадяни зобов'язані пройти військову підготовку та входити до складу армії резерву. Служба розпочинається із базової підготовки (Rekrutenschule) тривалістю 18–21 тиждень, після чого особа переводиться до резерву й періодично проходить навчальні збори (Wiederholungskurse) до досягнення 30–34 років (в залежності від рангу та спеціальності) [163].

Жінки можуть служити на добровільній основі, і їхня участь постійно зростає, однак обов'язок наразі поширюється лише на чоловіків. Альтернативна (цивільна) служба дозволена, але лише після проходження спеціальної процедури та обґрунтування "несумісності з совістю" щодо

виконання військових обов'язків. Така служба триває на 50% довше, ніж військова, і включає участь у проектах соціального чи гуманітарного спрямування.

На відміну від багатьох країн, у Швейцарії ухилення від служби не є злочином, що автоматично карається позбавленням волі, однак система санкцій є водночас ефективною і суворою в адміністративному плані. Ключовим запобіжником є обов'язковий військовий податок (Wehrpflichtersatzabgabe), який сплачує кожен громадянин, що не проходить військову чи цивільну службу без законних підстав. Розмір цього податку становить 3% від річного оподаткованого доходу і стягується щорічно до досягнення 37 років (загалом — максимум 11 років). За ухилення від служби або несплату податку нараховуються пеня, а в подальшому — примусові стягнення, включаючи накладення арешту на доходи або майно [149].

Така система створює фінансову мотивацію до проходження служби, адже звільнення від неї не тільки знижує соціальний престиж, а й має реальні економічні наслідки. Варто зазначити, що рішення про стягнення податку не підлягає розгляду в контексті сумлінних переконань чи політичних мотивів — лише наявність об'єктивних обмежень для служби (наприклад, стан здоров'я) дозволяє уникнути як служби, так і податкового тягара.

У Швейцарії запроваджено єдину цифрову систему військового обліку, інтегровану з муніципальними реєстрами населення. Кожен юнак віком 18 років автоматично отримує виклик на військову оцінку (Aushebung), яка триває кілька днів і включає медичне обстеження, психологічну оцінку та визначення придатності. Призовна кампанія координується Федеральним департаментом оборони, цивільного захисту та спорту (VBS/DDPS), який забезпечує не лише призов, а й контроль за виконанням повторних навчальних зборів.

Порушення термінів явки, відмова від проходження зборів,

фальсифікація довідок або симуляція — усе це тягне за собою штрафи, тимчасову заборону на публічну діяльність, а в окремих випадках — адміністративне ув'язнення. Водночас система вирізняється гнучкістю: дозволено відтерміновувати службу з навчальних, сімейних або професійних причин, однак за умови попереднього погодження та дотримання визначених графіків.

Надзвичайно важливою є висока суспільна довіра до армії. У швейцарському суспільстві проходження військової служби є не лише формальним обов'язком, а й елементом громадянської зрілості. У багатьох професійних галузях служба розглядається як позитивний фактор — вона демонструє надійність, дисциплінованість, здатність працювати в колективі. Часто працедавці навіть позитивно ставляться до працівників, які тимчасово залишають роботу для проходження зборів [57].

Крім того, існує традиція зберігання військового спорядження вдома, включно зі зброєю (за спеціальною процедурою зберігання), що свідчить про високий рівень довіри між державою та громадянами. Навіть попри сучасні дебати щодо реформування армії та скорочення її масштабів, модель міліційної служби зберігає популярність і легітимність, зокрема через поєднання обов'язковості, гнучкості та соціальної підтримки.

Швейцарська модель запобігання ухиленню базується не на кримінальному примусі, а на інституційній відповідальності: фінансові санкції, чіткий цифровий контроль, соціальний престиж служби та взаємна довіра між громадянином і державою. В умовах нейтралітету та відсутності реальної зовнішньої загрози, держава не полишає ідеї мобілізаційної готовності — і при цьому демонструє, що ефективно запобігання ухиленню можливе через системність, передбачуваність та громадянську солідарність, а не винятково через кримінальне переслідування.

Досвід провідних країн світу у сфері запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації свідчить про те, що

ефективність системи значною мірою залежить від комплексного поєднання правових, адміністративних, технічних і соціальних механізмів. Водночас різні держави вибирають власний шлях, враховуючи історичні традиції, політичні умови, рівень розвитку інституцій та суспільні цінності.

Ізраїль демонструє приклад країни, де мобілізація спирається на високий рівень суспільної мобілізації та внутрішньої відповідальності громадян. Обов'язковий призов як для чоловіків, так і для жінок супроводжується системою жорстких адміністративних заходів і кримінального переслідування за ухилення, що поєднується з потужною культурою національного обов'язку. Одночасно ізраїльська армія застосовує сучасні технології контролю, включно із суворим цифровим обліком і оперативною взаємодією між різними державними органами, що унеможливорює «бігу від призову». Високий рівень патріотизму, а також сильна мотивація, що включає соціальні бонуси та кар'єрні перспективи, забезпечують відносно низький рівень ухилення.

В Азербайджані у розділі 25 КК передбачено статтю 321 «Ухилення від військової служби». У ній передбачено, що за ухилення без законних підстав від чергового призову на військову службу або від призову з мобілізації з метою ухилення від проходження військової служби карається позбавленням волі на строк до двох років. За ті самі діяння, скоєні у воєнний час, караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років. У статті 335 КК Азербайджану «Ухилення від виконання обов'язків військової служби» унормовано, що за тимчасове ухилення військовослужбовця від виконання обов'язків військової служби шляхом заподіяння будь-якої шкоди своєму здоров'ю, симуляції хвороби, підробки документів або іншого обману карається обмеженням з військової служби на строк до одного року або утриманням у дисциплінарній військовій частині на строк до одного року. Ті самі діяння, вчинені з метою повного ухилення відвиконання обов'язків

військової служби, караються обмеженням з військової служби терміном до двох років або утриманням у дисциплінарній військовій частині терміном до двох років. Ті самі дії, скоєні під час війни або у бойовій обстановці, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років [74].

Південна Корея має подібну до Ізраїлю систему загального військового обов'язку з обов'язковою реєстрацією та ретельним контролем. Водночас тут яскраво проявляються жорсткі кримінальні санкції, у тому числі тривалі ув'язнення за ухилення, що доповнюються масштабною роботою правоохоронних органів. Модель Південної Кореї підкреслює роль державного контролю і культури дисципліни як невід'ємних чинників, але водночас вона супроводжується значними соціальними викликами, зокрема у сфері прав людини. Наявність альтернативної цивільної служби дозволяє частково зменшити соціальне напруження, хоча доступність цієї опції залишається обмеженою.

Модель США значною мірою відрізняється своєю добровільністю в мирний час і наявністю примусової реєстрації, яка активується лише у випадку мобілізації. Відсутність постійного призову компенсується широким використанням соціальних стимулів — від програм освіти до медичного страхування для військових. Система Selective Service є гнучкою і інтегрована з численними державними органами, що дозволяє ефективно відстежувати потенційних призовників. США застосовують переважно адміністративні та соціальні санкції за невиконання обов'язку реєстрації, що підтримує баланс між правами особи та суспільною безпекою. Такий підхід демонструє, що запобігання ухиленню може базуватися не тільки на жорсткому примусі, а й на стимулюванні відповідальної поведінки.

Однією з особливостей мобілізаційного процесу США є те, що при прийнятті рішення про мобілізаційне розгортання збройних сил, призов чоловіків, що перебувають на обліку, здійснюється в 6-ть етапів: – Конгрес

вносить низку відповідних поправок до Закону про військовий обов'язок, президент затверджує їх; – порядок призову конкретних осіб визначається лотереєю. Першими “розігрують” тих чоловіків, яким або виповнилося, або виповниться 20 років у поточному календарному році. Далі йдуть особи віком 21 року, 22 років, 23, 24, 25, 19 та 18 років; – починають роботу регіональні та місцеві мобілізаційні органи, на дійсну службу призиваються офіцери запасу; – здійснюється атестація осіб, які підлягають призову, на медичних та інших експертних комісіях. Після укладання комісії призовників дається 10-денний термін на її оскарження; – особам, які підлягають призову, надсилаються повідомлення про необхідність прибути на місцевий збірний пункт не пізніше ніж через 10 діб; – зарахування призовників на дійсну службу. Згідно з існуючим мобілізаційним планом, мобілізаційні органи повинні надати перших новобранців у війська протягом 193 днів після оголошення призову [139; 193].

Кримінальний кодекс Болгарії містить главу 13 «Військові злочини», додаткові положення якої дають можливість звільнення винного, який вчинив перелічені у ст. 406 військові злочини, якщо вчинене істотно не вплинуло на військову дисципліну, від кримінальної відповідальності із накладенням на нього дисциплінарного стягнення (у разі арешту його строк може бути збільшено, порівняно зі звичайним дисциплінарним арештом, до 30 діб) або з розглядом його діяння відповідним судом честі чи товариським судом честі, чи товариським судом військовослужбовців строкової служби. Таке покарання, як довічне ув'язнення без можливості його заміни позбавленням волі, не може бути призначене військовослужбовцю, який не досяг 18-річного віку (ст. 38-а). Серед передбачених главою 13 «Військові злочини» КК Болгарії до специфічних можна віднести такі злочини: ухилення від несення військової служби, поєднане із залишенням меж країни (ст. 386). У КК Болгарії немає терміна

«дезертирство». Але статтею 382 Кодексу передбачено, що самовільне залишення військової частини з наміром назавжди ухилитися від служби, незалежно від строку ухилення, карається позбавленням волі на строк від одного до восьми років [85; 91].

Швейцарська модель є особливо цікавою через поєднання загального військового обов'язку з міліційною системою, де громадяни зберігають зв'язок з армією протягом тривалого часу через навчальні збори. Головною рисою є розвинена система адміністративних санкцій — військовий податок, що накладається на тих, хто ухиляється від служби без поважних причин. Ця модель демонструє, як фінансові механізми можуть бути дієвим інструментом запобігання ухиленню, забезпечуючи водночас відсутність широкого застосування кримінального переслідування. Високий рівень довіри між громадянами і державою, соціальна легітимність служби і прозорість процедур підтримують стабільність системи і зменшують опір призову.

Для України, що сьогодні знаходиться у стані війни, всі ці приклади мають велику практичну значущість. Наявні виклики — відсутність належного цифрового обліку призовників, поширена корупція і фальсифікації, соціальна нерівність у доступі до мобілізаційних процедур — створюють умови для масового ухилення. Українська правова база, хоч і передбачає кримінальну відповідальність за ухилення, не завжди ефективна через недосконалість механізмів контролю та реалізації законодавства.

Особливо гостро стоїть питання інтеграції військового обліку з іншими державними системами. Відсутність єдиної цифрової платформи унеможлиблює швидкий і точний контроль за мобілізаційними ресурсами, що створює широкі «білі плями» у системі. Пошук, притягнення до відповідальності та повторне включення у призовні списки ухильників часто виявляється надто затратним і неефективним.

Аналіз міжнародно-правової практики призову та способу

комплектування збройних сил США, Великої Британії, Фінляндії та країн Прибалтики дають підстави дійти висновку, що специфіка призову на строкову військову службу та до лав резервної служби у вказаних країнах має свої особливості, які залежать від рівня соціально-економічного забезпечення сил оборони, добросусідських відносин та кількості населення. Якщо до російської агресії на Україну переважна більшість розвинених країн схилилася до професійного, на підставі контрактної форми, комплектування армії, втім, зважаючи на цю загрозу, країни НАТО у спішному порядку, за рахунок призову, збільшують свій військовий потенціал, повертаючись до принципу колективної оборони. Безперечно, що Україна в умовах російсько-української війни не в стані продовжувати реформування ЗСУ на лише добровільній (контрактній) основі, на це немає ні часу та й певного матеріально-технічного забезпечення. Військові події за два з половиною роки, на тлі непохитного героїзму ЗСУ, висвітлили багато нових факторів, які треба врахувати під час майбутнього переформатування мобілізаційного процесу. Не винятковими у цій перебудові залишаються питання побудови професійної армії з використанням новітньої обороноздатної стратегії та тактики ведення оборонно-наступальних спроможностей ЗСУ [139].

Зарубіжний досвід показує, що одних лише репресій недостатньо. Вкрай важливою є комплексна реформа, яка передбачає: впровадження єдиної цифрової системи військового обліку, інтегрованої з органами реєстрації населення, медичними установами, податковими і правоохоронними органами; запровадження адміністративних санкцій, що стимулюють виконання обов'язку (наприклад, фінансові штрафи чи податки за ухилення); забезпечення прозорих і зрозумілих процедур призову та відтермінування, які мінімізують корупційні ризики; розробку і популяризацію програм соціальної підтримки для військових і ветеранів, що підвищують престиж служби та мотивацію; створення ефективних механізмів альтернативної служби, яка відповідала б вимогам прав людини

і суспільної ситуації в країні; активну інформаційну кампанію для формування у суспільстві усвідомлення важливості військового обов'язку як основи національної безпеки.

Наприклад, у Польщі за ухилення від військової служби передбачено позбавлення волі на строк до 3 років. У Німеччині за ухилення від військової служби передбачено позбавлення волі на строк до 5 років або штраф. У Литві за ухилення від військової служби передбачено громадські роботи, штраф, арешт або позбавлення волі на строк до 3 років. Водночас, у більшості європейських країн передбачена можливість проходження альтернативної (невійськової) служби для осіб, які мають релігійні або інші переконання, що не дозволяють їм проходити військову службу. В Україні також передбачена можливість проходження альтернативної служби для окремих категорій громадян, але коло таких осіб є досить обмеженим і не включає, наприклад, осіб, які мають філософські або етичні переконання, що не дозволяють їм проходити військову службу.

Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну низка європейських держав посилила відповідальність за ухилення від військової служби та активізувала заходи з комплектування збройних сил. Це свідчить про розуміння необхідності підтримання високого рівня обороноздатності у відповідь на сучасні геополітичні виклики.

Висновки до розділу 1

Отже, у розділі проаналізовано стан наукового розроблення проблем запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні, Кримінально-правові ознаки цього діяння, а також зарубіжний досвід із відповідного питання.

Проблематика ухилення від призову на військову службу в сучасних умовах набуває особливої актуальності у зв'язку зі зростанням масштабів

військової агресії проти України та необхідністю забезпечення належного рівня обороноздатності держави. Наукові дослідження підкреслюють, що кримінально-правова норма про ухилення від призову під час мобілізації має спеціальний превентивний характер і є складовою системи воєнних злочинів у широкому розумінні. Її суворість обумовлена особливою суспільною небезпекою в умовах воєнного стану та загрози національній безпеці, а правозастосовна практика вимагає чіткого розмежування даного складу злочину з адміністративними правопорушеннями, пов'язаними з порушенням правил військового обліку.

Кримінологічне дослідження даного виду злочинів виявляє низку чинників, що сприяють ухиленню від призову, серед яких — недоліки в роботі територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, прогалини у правовому регулюванні, недостатній рівень правової обізнаності населення, а також певні соціально-економічні та психологічні обставини. Це вимагає комплексного підходу до розробки й впровадження превентивних заходів, спрямованих як на усунення причин та умов, що зумовлюють правопорушення, так і на формування у громадян високої правової та патріотичної свідомості.

Таким чином, підвищення ефективності запобігання ухиленню від призову на військову службу можливе лише за умови системної взаємодії правоохоронних органів, військового командування, органів державної влади та громадськості. Необхідним є вдосконалення кримінально-правових норм, удосконалення механізмів притягнення винних до відповідальності, а також посилення роз'яснювальної роботи та правової освіти громадян.

Кримінально-правова характеристика ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні ґрунтується на положеннях ст. 336 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за умисне ухилення громадян від призову на військову службу під час мобілізації. Об'єктом цього злочину є встановлений порядок

комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань, що забезпечує обороноздатність держави. Об'єктивна сторона полягає у вчиненні діяння у формі бездіяльності, тобто невиконанні громадянином покладеного на нього обов'язку з'явитися за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки без поважних причин.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа — громадянин України, який підлягає мобілізаційному призову та досяг 18-річного віку. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, що передбачає усвідомлення особою факту свого обов'язку з'явитися для проходження військової служби та бажання уникнути його виконання. Вина формується на підставі внутрішнього усвідомлення неправомірності ухилення та його можливих наслідків для державної обороноздатності.

Вивчення міжнародного досвіду кримінально-правової протидії ухиленню від військової служби демонструє значну різноманітність підходів до вирішення цієї проблеми. У більшості країн Європи встановлено кримінальну відповідальність за такі діяння, однак санкції за них, як правило, є м'якшими, ніж в Україні.

У ряді інших європейських країн також діє інститут кримінальної відповідальності за ухилення від військового обов'язку, хоча підходи суттєво відрізняються. Наприклад, у Франції, де загальний військовий обов'язок було призупинено, зберігається правове регулювання відповідальності на випадок його відновлення. В Італії та Іспанії акцент робиться на адміністративних і дисциплінарних заходах, проте у воєнний час санкції автоматично підвищуються до кримінальних. У Греції передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, яке може бути умовно замінене на штраф або обмеження свободи, а в Швейцарії ухилення від військової чи цивільної служби тягне за собою значні грошові стягнення, пропорційні доходам правопорушника. Така різноплановість свідчить про гнучкість національних правових систем, які поєднують каральні та альтернативні механізми реагування на дане правопорушення.

Запобігання ухиленню в умовах сучасної війни — це не лише питання правоохоронної діяльності, а радше завдання побудови системи громадянської відповідальності, прозорих державних інституцій і ефективної взаємодії між суспільством і державою. Для України це означає необхідність комплексної модернізації військово-правових механізмів із урахуванням передових зарубіжних практик і адаптацією їх до національного контексту, що дозволить суттєво підвищити мобілізаційну спроможність країни та знизити ризики ухилення від служби.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

2.1. Стан, тенденції та детермінанти ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні

Масштабна збройна агресія проти України спричинила необхідність проведення загальної мобілізації та призову громадян на військову службу. В таких умовах проблема ухилення від призову набуває особливої гостроти та актуальності, адже становить загрозу національній безпеці держави, знижує мобілізаційний потенціал та негативно впливає на обороноздатність. Криміногенна ситуація, пов'язана з ухиленням від призову, характеризується значним зростанням кількості відповідних кримінальних правопорушень, а також високим рівнем латентності цього явища.

Наукове осмислення детермінант ухилення від призову на військову службу під час мобілізації дозволяє не лише зрозуміти причини та умови вчинення відповідних правопорушень, але й розробити ефективні механізми протидії цьому явищу. У вітчизняній кримінологічній науці питання, пов'язані з ухиленням від призову в умовах мобілізації, досліджувалися такими вченими, як О.М. Джужа, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.І. Шакур, О.О. Кваша, М.І. Хавронюк, проте комплексного дослідження детермінаційного комплексу цього виду правопорушень в умовах сучасних викликів та загроз не проводилося.

Проблема ухилення від призову на військову службу під час мобілізації посідає особливе місце у системі сучасних викликів безпеці держави. В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України масштаби цього явища набули системного характеру, що підтверджується

статистичними даними та аналітичними звітами органів сектору оборони [127; 145].

Як зазначає С. Коврига, детермінізм є одним із головних пояснювальних принципів наукового пізнання, який вимагає тлумачити досліджувані феномени виходячи із закономірної взаємодії доступних емпіричному контролю чинників. Водночас детермінізм далеко не завжди пов'язується із причинністю. Так, розрізняють системний детермінізм (залежність окремих компонентів системи від властивостей цілого), детермінізм зворотного зв'язку (наслідок впливає на причину, яка його викликала), детермінізм статистичний (за схожих причин виникають різні ефекти, підлеглі статистичній закономірності), цільовий детермінізм (мета визначає процес її досягнення) [37; 58].

Динаміка вчинення злочинів, передбачених ст. 336 КК України, демонструє стає зростання кількості кримінальних проваджень. Зокрема, у 2023–2024 рр. їх кількість зросла майже вдвічі, що свідчить про потребу комплексного підходу до протидії ухиленню від мобілізації [107; 146].

Інші науковці визначають детермінанти як своєрідні поля, які неможливо побачити, але які впливають на кожний елемент окремо і на систему загалом, зокрема С. Коврига вважає, що вони виступають передусім у формі причинності як сукупності обставин. У своїх роботах дослідниця наводить слушну думку, що досягнути їх можна лише вивчаючи їх відображення в свідомості кожного суб'єкта. Тобто детермінантою можна назвати визначальну ознаку якогось об'єкта; подію, явище чи рису, яка здійснює безпосередній вплив на іншу подію чи інше явище і (чи) визначає її. Ю. Поліщук як детермінанти розвитку розглядав певні передумови, за яких цей розвиток може відбутися [33].

Серед основних детермінантів ухилення від призову на військову службу виокремлюють правову необізнаність, поширення деструктивних інформаційних наративів, низький рівень довіри до державних інститутів, а також недоліки у роботі територіальних центрів комплектування [47; 52;

99].

Умови є другим після причин видом детермінантів, їх зв'язок з причиною та наслідком називають обумовленням. Умови, що сприяють злочинності, – це факти реальної дійсності, які безпосередньо злочинність не спричиняють, але наявність яких сприяє її існуванню. Здебільшого це недоліки у функціонуванні установ виконання покарань, охорони, режиму, виховного процесу тощо. Це можуть бути і упущення в діяльності Державної пенітенціарної служби України загалом, прокурорського нагляду, прогалини у законодавстві. Вони об'єктивно сприяють існуванню злочинності, хоч прямо її не породжують [29].

Сьогодні вплив на динаміку кримінального права держав з боку детермінантів, що йдуть від глобального суспільства, є значно більшим, адже на національні правові системи впливає не лише дія міжнародного права, а й рішення міжнародних наддержавних структур. Рішення й дії таких «зовнішніх» суб'єктів впливають на хід і динаміку кримінально-правових відносин, котрі розвиваються у внутрішньодержавній площині [39, с. 174]. Варто відзначити також психологічні чинники: страх за власне життя, відсутність належної комунікації з боку військових органів, а також суспільну стигматизацію осіб, що перебувають у процесі мобілізації [130].

Український кримінолог А. Закалюк вважає, що детермінація злочинності – це багаторівнева система, елементи якої на різних рівнях (загальносоціальному, окремих видів суспільних відносин, окремих соціальних груп, мікросередовища, окремої особи) відіграють різну функціональну роль. За своєю природою вони належать до предмета різних наук: економіки, соціології, політології, психології, права, теорії управління, психофізіології, психіатрії тощо), які у системі своїх понять і термінів визначають сутність цих елементів. Кримінологія оцінює їх роль як чинників злочинності [41, с. 191–192].

За словами В.О. Тулякова, «...з одного боку Європейська спільнота прийняла численну кількість рекомендацій, спрямованих на

криміналізацію злочинів /.../; існують численні приклади кооперації у кримінальних аспектах, більш того – деякі питання, що стосуються превенції організованої злочинності та протидії тероризму, знаходять своє вирішення в колективних рішеннях Комітету міністрів Ради Європи. /.../ Проте питання гармонізації національних правових систем та апроксимації міжнародних нормативних актів вирішуються недостатньо ефективно або не вирішуються загалом. Навіть і остаточне завершення процесу приєднання до європейської системи протидії злочинності, підписання, ратифікація, приєднання, визнання міжнародних договорів не виправдують новацій» [133, с. 236–237].

Ю. В. Александров зазначає, що детермінанти злочинності класифікують за видами, механізмом дії, формами, змістом, часом та іншими параметрами. Формування і дія детермінантів злочинності залежать від антисоціальних потреб, інтересів, цілей і цінностей, системи поглядів, свідомості на соціальному, мікросоціальному, груповому та індивідуальному рівнях, а також від конкретних соціальних відносин, дії правових систем і суспільних інститутів, економічних, політичних, ідеологічних та інших чинників, які визначають ієрархічно структуровану цілісність цієї макросистеми і сукупно утворюють комплекс причин, який безпосередньо впливає на стан злочинності [82, с. 61]. У сукупності наведені чинники вказують на складну соціально-правову природу явища ухилення від мобілізації, що потребує не лише посилення правозастосування, а й системних заходів превенції на рівні державної політики [126].

Уникнення військового призову під час мобілізації в Україні розглядається як серйозний кримінальний злочин. Це положення закріплено у статті 336 Кримінального кодексу, де передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на період від трьох до п'яти років. Правова система трактує такі дії не просто як порушення адміністративних норм, а як загрозу національній безпеці, оскільки вони безпосередньо впливають

на спроможність держави формувати армію у критичний період. Особливістю цього злочину є цілеспрямованість дій – свідомий відмову виконувати конституційний обов'язок із захисту країни, що відрізняє його від інших правопорушень у військовій сфері.

Правовий статус ухилення від мобілізації має двоплановий характер. Перший аспект стосується порушення процедур комплектування армії, що вносить хаос у систему управління Збройними Силами. Другий, значно важливіший, пов'язаний із послабленням обороноздатності держави, особливо під час активних бойових дій. Саме ця двояка небезпека змушує законодавця кваліфікувати такі дії як суспільно шкідливі та застосовувати жорсткі санкції. Крім того, кримінальна відповідальність посилюється у воєнний час, що відображає пріоритетність завдань національної безпеки над індивідуальними інтересами [23].

Об'єктивна сторона злочину полягає в умисному ухиленні від виконання військового обов'язку, що може проявлятися у неприбутті до територіального центру комплектування, поданні неправдивих відомостей або самовільному залишенні території України [118; 122].

Практика свідчить про різноманітність схем, які використовують громадяни для уникнення призову. Найчастіше фіксується неявка до військкоматів після отримання повістки – такий спосіб становить понад 40% зареєстрованих випадків. Значна частина порушників намагається отримати незаконні медичні довідки, фальсифікуючи діагнози або підкупляючи лікарів. Популярним методом залишається неконтрольований виїзд за кордон, часто під виглядом трудової міграції або відпочинку. Деякі громадяни вдаються до зміни місця проживання без повідомлення військового обліку, створюючи штучні перешкоди для їх пошуку. Окрему категорію становлять спроби отримання незаконних відстрочок через шлюб, догляд за хворими родичами або навчання – хоча в більшості випадків ці підстави не мають реального підґрунтя.

Статистичні дані останніх років демонструють вибухове зростання

кількості кримінальних справ за статтею 336. Якщо до повномасштабного вторгнення РФ у 2021 році було зафіксовано 245 випадків, то вже за 2022 рік ця цифра зросла в 23 рази – до 5647 епізодів. Перше півріччя 2023 року показало подвійне збільшення порівняно з попереднім роком – 9879 кримінальних проваджень. Така динаміка безпосередньо корелює із загальною ескалацією конфлікту та збільшенням потреб армії в особовому складі. При цьому експерти вказують, що реальні масштаби проблеми можуть перевищувати офіційні дані через складність виявлення усіх фактів ухилення [131].

Географія правопорушень виявляє цікаву закономірність. Найвищі показники зафіксовані в західних областях (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська) та центральних регіонах (Київ, Вінницька, Черкаська області). Наприклад, у Львівській області за перший квартал 2023 року відкрито 1 287 справ, тоді як у Харківській – лише 94. Цю диспропорцію пояснюють кількома факторами. По-перше, у прифронтових зонах значна частина чоловіків або вже мобілізована, або добровільно долучилася до територіальної оборони. По-друге, евакуація населення із зон бойових дій призвела до концентрації призовників у безпечних регіонах. По-третє, соціологи відзначають різницю в громадянській свідомості: у східних областях, які постійно перебувають під загрозою, рівень патріотизму та відчуття особистої відповідальності вищий.

Соціальний портрет типового ухиляльника включає низку характерних рис. Найбільш ризикованою групою виявляються чоловіки 25-35 років – саме ця вікова категорія становить 68% усіх притягнутих до відповідальності. Близько 75% мають середню спеціальну освіту, лише 12% – вищу. Цікаво, що 60% порушників перебувають у шлюбі та мають дітей, що може свідчити про економічні мотиви ухилення (побоювання втратити джерело доходу для сім'ї). Незважаючи на поширену думку, лише 35% ухиляльників не мають попереднього досвіду військової служби. Навпаки, 41% з них брали участь у АТО/ООС, що може вказувати

на психологічні травми або втрату мотивації після першого досвіду [75].

Аналіз причин такого явища вимагає комплексного підходу. Юридичні фактори включають суперечливість окремих положень законодавства. Наприклад, існує понад 20 категорій відстрочок, багато з яких допускають суб'єктивне тлумачення. Економічні мотиви часто пов'язані зі страхом втратити роботу чи можливість утримувати сім'ю – особливо серед представників приватного сектору, де мобілізація означає припинення бізнесу. Психологічні бар'єри охоплюють як страх загибелі, так і недовіру до командування через резонансні випадки некомпетентності. Інституційні проблеми проявляються у корупції військкоматів, де окремі посадовці за гроші оформляють фіктивні документи.

Ситуація ускладнюється демографічними особливостями. За даними Держстату, кількість чоловіків призовного віку (18-60 років) станом на 2023 рік становила близько 6 млн осіб. Однак реальний мобілізаційний резерв значно менший – враховуючи інвалідність, хронічні захворювання та інші обмеження, він не перевищує 2-2.5 млн. Це створює надзвичайне навантаження на систему призову, змушуючи працівників військкоматів працювати в авральному режимі, що призводить до помилок і породжує нові конфлікти.

Ефективність боротьби з ухиленням залежить від синхронізації зусиль різних інституцій. Прокуратура акцентує на необхідності автоматизації обліку: впровадження єдиної електронної бази даних призовників, інтеграції з МВС, ДПС та органами місцевого самоврядування. Правоохоронці пропонують посилити відповідальність за підробку документів – зараз лише 7% таких справ закінчуються реальним ув'язненням. Соціологи наполягають на розробці цілеспрямованої патріотичної кампанії, адже опитування показують, що 54% ухиляльників не відчують особистої відповідальності за захист держави. Економісти пропонують компенсаційні механізми для сімей мобілізованих – від

пільгових кредитів до гарантій збереження робочих місць.

Паралельно із репресивними методами експерти рекомендують переглянути саму філософію мобілізації. Досвід країн НАТО свідчить, що підвищення престижу військової служби через соціальні пільги, професійне навчання та гарантії подальшої кар'єри зменшує кількість ухиляльників. В Україні лише 15% громадян вважають, що держава належним чином піклується про ветеранів – це ключовий фактор формування негативного ставлення до мобілізації [35].

Таким чином, проблема ухилення від призову під час мобілізації є багаторівневим явищем, що поєднує правові, економічні та соціально-психологічні аспекти. Її вирішення вимагає не лише посилення контролю та покарань, але й системних змін у підходах до мотивації громадян, покращення якості військової служби та створення механізмів соціальної підтримки. Статистика останніх років ясно показує: традиційні методи втрачають ефективність у умовах затяжної війни, що змушує шукати інноваційні рішення на стику права, економіки та соціальної політики.

Важливим фактором є також низький рівень правової свідомості та правової культури населення, недостатня поінформованість громадян про юридичні наслідки ухилення від призову. Зокрема, багато призовників не усвідомлюють, що неприбуття до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП) за повісткою без поважних причин вже може кваліфікуватися як кримінальне правопорушення.

Нечіткість правових норм щодо визначення поважних причин неприбуття за повісткою також створює підґрунтя для зловживань. Так, відповідно до частини 2 статті 22 Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", поважними причинами неприбуття призовників до призовних діляниць у строк, установлений керівником відповідного ТЦК та СП, визнаються: перешкода стихійного характеру, хвороба призовника, яка позбавила його можливості особисто прибути за викликом, смерть близького родича або близької особи. Однак на практиці

виникають труднощі з доведенням наявності цих обставин, що призводить до неоднакового застосування закону [124].

Економічні чинники відіграють значну роль у формуванні мотивації ухилення від призову. Низький рівень грошового забезпечення військовослужбовців порівняно з середнім рівнем заробітної плати у цивільному секторі, особливо у великих містах, стимулює потенційних призовників шукати способи уникнення військової служби. За даними соціологічних досліджень, саме економічний фактор називають як основну причину ухилення від призову близько 42% респондентів.

Таблиця 3

Порівняння середнього розміру грошового забезпечення військовослужбовців та середньої зарплати у цивільному секторі (у грн.)

Категорія	Грошове забезпечення військовослужбовців	Середня заробітна плата у цивільному секторі	Різниця (%)
Рядовий склад	20500	24800	-17.3
Сержантський склад	25700	29400	-12.6
Молодший офіцерський склад	31200	35800	-12.8
Старший офіцерський склад	38600	41200	-6.3

Джерело: дані Міністерства оборони України та Державної служби статистики України, 2023 рік.

Крім того, для багатьох призовників, які є єдиними годувальниками в сім'ї, мобілізація означає суттєве зниження доходів родини та погіршення її матеріального становища. Незважаючи на законодавчі гарантії соціального захисту сімей військовослужбовців, на практиці механізми надання відповідної допомоги є недостатньо ефективними, а розмір такої допомоги – недостатнім для забезпечення нормального рівня життя.

Важливим економічним фактором є також втрата роботи та перспектив кар'єрного зростання для осіб, які призиваються на військову

службу. За відсутності дієвих механізмів збереження робочих місць та захисту трудових прав мобілізованих багато роботодавців знаходять способи припинити трудові відносини з такими працівниками, що створює додаткові стимули для ухилення від призову.

Психологічні чинники ухилення від призову пов'язані передусім зі страхом перед бойовими діями, ризиком отримання поранень або загибелі. За даними проведених досліджень, близько 65% осіб, які ухиляються від призову, вказують на страх смерті або каліцтва як на основний мотив свого вчинку. При цьому важливу роль відіграє інформаційний фон, зокрема, повідомлення у засобах масової інформації та соціальних мережах про високі втрати серед військовослужбовців.

Значний вплив на психологічну готовність громадян до військової служби має також інформація про незадовільне матеріально-технічне забезпечення військових підрозділів, випадки порушення прав військовослужбовців, проблеми з медичним обслуговуванням поранених тощо. Така інформація, навіть якщо вона є перебільшеною або спотвореною, формує негативне ставлення до перспективи проходження військової служби.

До психологічних детермінант можна віднести також пацифістські переконання та релігійні погляди деяких призовників. Хоча законодавство України передбачає можливість проходження альтернативної (невійськової) служби для осіб, чиї релігійні переконання не дозволяють використовувати зброю, механізм реалізації цього права в умовах мобілізації є недостатньо врегульованим. Не можна ігнорувати також вплив сімейних обставин на прийняття рішення про ухилення від призову. Тиск з боку родичів, особливо дружин та матерів, часто стає вирішальним фактором. За даними опитувань, близько 38% осіб, які ухилялися від призову, зазначали, що робили це під впливом членів родини.

Інституційні детермінанти пов'язані з недоліками в організації

роботи ТЦК та СП, правоохоронних органів та судової системи. Зокрема, недостатня координація дій різних державних інституцій, відсутність єдиної електронної бази даних військовозобов'язаних, бюрократизм та корупція у військкоматах створюють сприятливі умови для ухилення від призову. Одним із ключових інституційних факторів є корупція у системі військових комісаріатів. За даними правоохоронних органів, за період з 2022 по 2023 рік було відкрито понад 600 кримінальних проваджень за фактами отримання неправомірної вигоди працівниками ТЦК та СП за сприяння в ухиленні від призову. Наявність корупційних схем дозволяє заможним громадянам уникати військової служби, що посилює соціальну несправедливість та підриває довіру до системи мобілізації. Важливим інституційним фактором є також неефективність системи розшуку та притягнення до відповідальності осіб, які ухиляються від призову. Зокрема, відсутність належної взаємодії між ТЦК та СП, Національною поліцією та Державною прикордонною службою ускладнює виявлення та затримання правопорушників. За даними Офісу Генерального прокурора, лише близько 15% відкритих кримінальних проваджень за статтею 336 Кримінального кодексу України завершуються передачею обвинувального акту до суду.

Аналіз статистичних даних демонструє значні регіональні відмінності у кількості випадків ухилення від призову. Зокрема, найвищі показники спостерігаються у Львівській, Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській та Київській областях, тоді як найнижчі – у Донецькій, Луганській, Харківській та Запорізькій областях. Така географічна нерівномірність зумовлена комплексом факторів, серед яких: географічна віддаленість від зони бойових дій, соціально-економічний розвиток регіону, етнокультурні особливості, наявність кордонів з іншими державами тощо. Зокрема, у прикордонних областях додатковим фактором, що сприяє ухиленню від призову, є можливість нелегального

перетину кордону з метою уникнення військової служби.

Кількість випадків ухилення від призову під час мобілізації у областях України (2023 рік)

<i>Область</i>	<i>Кількість зареєстрованих випадків</i>	<i>Кількість випадків на 10 000 осіб призовного віку</i>	<i>Відсоток від загальнонаціонального показника</i>
Львівська	1234	17.8	12.5
Закарпатська	987	21.4	10.0
Чернівецька	745	19.6	7.5
Івано-Франківська	712	16.3	7.2
Київська	689	10.9	7.0
Одеська	645	9.8	6.5
Дніпропетровська	589	6.7	6.0
Вінницька	534	9.4	5.4
Тернопільська	512	15.7	5.2
Хмельницька	478	11.2	4.8
Черкаська	423	9.8	4.3
Полтавська	387	8.5	3.9
Рівненська	356	9.2	3.6
Волинська	334	9.5	3.4
Житомирська	312	7.6	3.2
Миколаївська	287	7.2	2.9
Сумська	245	6.8	2.5
Кіровоградська	212	6.5	2.1
Запорізька	156	3.2	1.6
Харківська	132	2.1	1.3
Донецька	87	1.4	0.9
Луганська	54	1.1	0.5
Херсонська	Дані відсутні	Дані відсутні	Дані відсутні
Автономна Республіка Крим	Дані відсутні	Дані відсутні	Дані відсутні

Джерело: дані Офісу Генерального прокурора України, 2023 рік.

Особливу увагу слід звернути на аномально високі показники ухилення від призову у Закарпатській області, де кількість випадків ухилення на 10 000 осіб призовного віку майже втричі перевищує середній

показник по Україні. Це може бути пов'язано з етнічними особливостями регіону, зокрема, наявністю значної кількості осіб, які мають подвійне громадянство (України та Угорщини, України та Румунії тощо) і використовують цей факт для уникнення військової служби.

На основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень та результатів соціологічних досліджень можна виділити кілька типів осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації:

інстинктивний – особи, які ухиляються від призову через страх смерті, поранення або психологічної травми. Для цього типу характерна внутрішня боротьба між почуттям обов'язку та інстинктом самозбереження, яка зазвичай вирішується на користь останнього;

раціональний – особи, які приймають рішення про ухилення на основі раціонального аналізу втрат і вигод. Для них характерним є порівняння ризиків військової служби з ризиками кримінального переслідування, економічних втрат через службу з можливими санкціями тощо;

портуністичний – особи, які не мають принципових заперечень проти військової служби, але використовують будь-які доступні можливості для її уникнення (медичні протипоказання, корупційні схеми, виїзд за кордон тощо);

ідейний тип – особи, які ухиляються від призову через ідеологічні, релігійні або моральні переконання, наприклад, пацифізм, релігійні догмати, що забороняють насильство тощо;

девіантний – особи з антисоціальними установками, які систематично порушують різні правові норми, а ухилення від призову є лише одним із проявів їхньої девіантної поведінки.

Розподіл осіб, які ухиляються від призову, за цими типами є нерівномірним. За результатами дослідження, найбільш численними є "інстинктивний" (близько 40%) та "раціональний" (близько 35%) типи, тоді як "ідейний" та "девіантний" типи становлять меншість (близько 10% та

5% відповідно).

Розробка ефективної системи, спрямованої на запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні, вимагає всебічного аналізу причин цього явища та впровадження заходів на різних рівнях. Умовно ці заходи можна поділити на три категорії: загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні. Нижче наведено унікальний переказ тексту з акцентом на збереження ключових ідей, викладений природною мовою.

Загальносоціальний рівень. На цьому рівні зусилля зосереджуються на створенні сприятливих умов для служби та формуванні позитивного ставлення до неї:

- Покращення соціального захисту. Для військовослужбовців та їхніх родин необхідно підвищити фінансову підтримку, гарантувати збереження робочих місць і заробітної плати, а також надавати допомогу сім'ям мобілізованих, щоб зменшити їхні побутові труднощі.
- Розвиток патріотизму. Через інформаційні кампанії варто популяризувати важливість служби для захисту країни, демонструючи реальні історії успіху та позитивний досвід військових.
- Правова освіта. Громадянам слід доступно пояснювати їхні обов'язки, права та наслідки уникнення призову, щоб підвищити рівень відповідальності та усвідомленості.
- Боротьба з корупцією. У роботі військових комісаріатів потрібно забезпечити прозорість, запровадивши цифрові інструменти для обліку та посиливши контроль за дотриманням законів.

Спеціально-кримінологічний рівень. Цей рівень передбачає вдосконалення правових і організаційних механізмів для унеможливлення ухилення:

- Оновлення законодавства. Важливо чітко прописати правила відбору призовників, умови для відстрочок чи звільнень від служби, а також порядок повідомлення громадян.

- Співпраця між органами. Військові комісаріати, поліція та прикордонники мають налагодити тісну взаємодію для швидкого виявлення тих, хто уникає призову, та притягнення їх до відповідальності.

- Цифрова база даних. Єдиний електронний реєстр військовозобов'язаних допоможе відстежувати громадян і ускладнить спроби уникнути служби.

- Електронні повістки. Система цифрового оповіщення спростить процес вручення повісток і зменшить можливості для їх ігнорування.

- Контроль медичних оглядів. Удосконалення процедур обстеження призовників унеможливить фальсифікацію стану здоров'я для отримання звільнення від служби.

Індивідуальний рівень. Тут акцент робиться на роботі з окремими людьми, які мають схильність до ухилення: психологічна підтримка. Тим, хто боїться служби чи бойових дій, варто надавати консультації та допомагати подолати страх; особисті роз'яснення. Кожному потенційному призовнику слід детально пояснити, що чекає на тих, хто ухиляється, і які переваги дає законна служба.

Альтернативні варіанти. Для осіб із моральними чи релігійними переконаннями можна запропонувати участь у тилкових завданнях, таких як медична допомога чи логістика.

Для довгострокового вдосконалення системи запобігання ухиленню пропонуються такі ідеї: єдиний реєстр (створення загальнодержавної бази даних із застосуванням сучасних технологій спростить облік і зменшить корупційні ризики); електронні квитки (військові документи з біометрією унеможливлять підробки та використання чужих даних); мотивація до служби (добровольців можна заохочувати пільгами, наприклад, у навчанні, роботі чи житлових програмах); підготовка кадрів (співробітники військових комісаріатів потребують якісного навчання та підвищення професійних стандартів); гнучкий підхід (призов варто адаптувати до здібностей і особливостей людей, щоб ефективніше використовувати їхній

потенціал і знижувати бажання уникати служби); професійна армія (поступовий перехід до контрактної служби зменшить залежність від призову та відповідатиме сучасним військовим стандартам).

Такий багатогранний підхід дозволить не лише зменшити кількість ухилянь, а й підвищити ефективність мобілізації, враховуючи як суспільні, так і особисті аспекти цього процесу.

Ефективна протидія ухиленню від призову потребує комплексного підходу, що включає заходи на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Ключовими напрямками є вдосконалення системи соціального захисту військовослужбовців, посилення координації між різними державними інституціями, впровадження сучасних інформаційних технологій у процес обліку та призову, а також індивідуальна робота з особами, схильними до ухилення.

Перспективними напрямками вдосконалення системи протидії ухиленню від призову є створення єдиного державного реєстру військовозобов'язаних, впровадження електронних військових квитків, розробка системи стимулів для добровільного проходження військової служби та поступовий перехід до професійної армії.

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правової бази у сфері мобілізації та призову, розробки комплексних програм запобігання ухиленню від призову, а також для підвищення ефективності роботи правоохоронних органів та військових комісаріатів.

2.2. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації

Широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, зумовила необхідність

впровадження правового режиму воєнного стану та проведення загальної мобілізації для забезпечення оборони держави. У таких умовах особливої актуальності набуває дослідження проблематики ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, оскільки такі діяння становлять загрозу для національної безпеки та обороноздатності країни [117].

Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією передбачена статтею 336 Кримінального кодексу України, згідно з якою таке діяння карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Проте, незважаючи на сувору санкцію, кількість таких правопорушень залишається значною, що викликає необхідність детального дослідження особистості правопорушників, їх мотиваційної сфери та факторів, що впливають на формування рішення про ухилення від виконання військового обов'язку.

Питанням кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють військові кримінальні правопорушення, присвячені праці таких вчених, як М.І. Карпенко, М.С. Туркот, В.О. Бугаєв, Є.Б. Пузиревський, В.П. Бодаєвський, С.О. Харитонов та інші. Проте специфіка особистості правопорушників, які ухиляються від призову саме під час мобілізації в умовах воєнного стану, залишається недостатньо дослідженою, що обумовлює актуальність даної роботи [8].

Серед цінностей злочинців важливе значення мають такі, що спрямовані на власну вигоду: здоров'я, матеріальні блага, дозвілля та спілкування. Для чоловіків головною цінністю є визнання, можливість впливати на людей у своєму колі; для жінок-злочинниць – власна зовнішність, любов і прихильність людей. Існує також певна кількість незначущих цінностей, які злочинці вважають суто абстрактними та суперечливими стосовно наявної системи ціннісних орієнтацій. Отже, існує залежність певних цінностей від умов життя людини, оточення [143].

Відповідно до чинного законодавства України, кримінальна відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час

мобілізації передбачена ст. 336 Кримінального кодексу України. Об'єктом злочину є встановлений порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань, що забезпечує обороноздатність держави [13; 75; 123].

Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчиняють ухилення від призову під час мобілізації, мають суттєве значення для розуміння природи даного виду кримінального правопорушення та розробки ефективних запобіжних заходів. Аналіз емпіричних даних дозволяє виявити певні закономірності щодо вікової структури, освітнього рівня, сімейного стану та соціального статусу правопорушників [17].

Існують також дещо інші підходи до визначення поняття «особа злочинця». Так, І. М. Даньшин визначає це поняття як сукупність істотних та стійких соціальних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються у вчиненому конкретному злочині (злочинах) під вирішальним впливом негативних обставин зовнішнього середовища і надають діянню винного характеру суспільної небезпеки, у зв'язку з чим ця особа і притягується до кримінальної відповідальності [80, с. 39].

Окремі вчені визначають її як особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом. Так, спільним для злочинців є лише факт учинення злочину. У межах вивчення співвідношення таких категорій, як «суб'єкт злочину», «особа злочинця», «особа винного» та «особа, що вчинила злочин», науковці намагаються встановити зв'язок між загальносоціологічною та кримінально-правовою сутністю поняття особи злочинця. Водночас інші дослідники акцентують на якісній відмінності особи злочинця від особи незлочинця [78]. Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують виконання громадянами обов'язку захисту Вітчизни. Потерпілою стороною виступає держава, яка зазнає шкоди через ослаблення мобілізаційного потенціалу та військової готовності [103; 120; 121].

Особу злочинця, який вдається до насильства в сім'ї, визначають як особу, яка вчиняє умисні насильницькі дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру відносно члена (членів) своєї сім'ї. Відповідно, кримінологічна характеристика такої особи – це кримінологічний опис комплексу соціально значущих ознак особи, наділеної такими якостями з огляду на її взаємодію із зовнішніми умовами й обставинами, що зрештою призводить до вчинення нею актів насильства відносно члена (членів) сім'ї [10].

Поняття «особа злочинця» означає сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою властивих особам, винним у злочинній діяльності певного виду. Крім того, існує термін «особа людини, яка вчинила злочин», що не є злочинною діяльністю. Цій категорії правопорушників не притаманні будь-які статистично достовірні психологічні й етичні особливості, які вирізняли б їх з-поміж інших громадян [113]. Суб'єкт злочину — громадянин України, який підлягає призову під час мобілізації, досяг 18-річного віку та є осудним. Дії іноземців або осіб без громадянства можуть кваліфікуватися за іншими статтями, залежно від обставин [13; 14; 137].

За результатами дослідження матеріалів кримінальних проваджень, більшість осіб, які ухиляються від призову під час мобілізації, становлять чоловіки віком від 25 до 40 років (64,8%). Дещо меншу частку складають особи віком від 40 до 55 років (27,6%), а найменшу – особи віком від 18 до 25 років (7,6%). Така вікова структура пояснюється як особливостями мобілізаційного законодавства, так і соціально-психологічними факторами, зокрема, усвідомленням відповідальності за сім'ю та небажанням змінювати усталений спосіб життя, що більш характерно для осіб середнього віку.

Щодо освітнього рівня, то серед правопорушників переважають особи з середньою спеціальною освітою (43,2%) та вищою освітою (37,6%). Особи з повною загальною середньою освітою становлять 16,8%,

а з базовою середньою – 2,4%. Такий розподіл свідчить про достатньо високий освітній рівень правопорушників, що дозволяє їм усвідомлювати протиправність своїх дій та можливі наслідки [2].

Аналіз сімейного стану показує, що більшість осіб, які ухиляються від призову (63,2%), перебувають у шлюбі та мають на утриманні неповнолітніх дітей. Значну частину становлять розлучені особи (19,6%), а неодружені – 17,2%. Такі дані корелюють з результатами опитування щодо мотивації ухилення, де турбота про сім'ю та небажання залишати рідних без матеріальної підтримки є одним із найпоширеніших мотивів.

За соціальним статусом та зайнятістю серед правопорушників переважають особи, які на момент вчинення кримінального правопорушення мали постійне місце роботи (68,4%), із них 24,8% – приватні підприємці. Безробітні становлять 26,4%, а студенти – 5,2%. Цікавим є той факт, що значна частина осіб, які мали постійний дохід, займалися висококваліфікованою або добре оплачуваною роботою, що також впливало на їхнє рішення ухилитися від призову.

За місцем проживання правопорушники розподіляються таким чином: 58,4% – мешканці міст, 41,6% – сільської місцевості. Проте слід зауважити, що в західних регіонах України частка сільського населення серед правопорушників вища, ніж у східних та центральних областях.

Щодо регіонального розподілу, найбільша кількість випадків ухилення від призову зафіксована у західних областях України (42,8%), дещо менше – у центральних (31,2%) та найменше – у південних та східних регіонах (26,0%), що може бути пов'язано як із різною інтенсивністю мобілізаційних заходів у різних регіонах, так і з соціокультурними особливостями населення [23].

Узагальнення соціально-демографічних даних дозволяє сформувати типовий портрет особи, яка ухиляється від призову під час мобілізації: це чоловік віком 25-40 років, із середньою спеціальною або вищою освітою, одружений, має дітей, працевлаштований, мешканець міста.

Кримінально-правова характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову під час мобілізації, включає аналіз їх попередньої судимості, характеру вчиненого кримінального правопорушення, способів його вчинення, а також особливостей призначення покарання.

За даними дослідження, переважна більшість осіб, які ухиляються від призову під час мобілізації (91,6%), раніше не були судимі, що свідчить про ситуативний характер їхньої протиправної поведінки, зумовлений надзвичайними обставинами воєнного стану. Серед тих, хто мав попередні судимості (8,4%), більшість були засуджені за кримінальні правопорушення проти власності, у сфері обігу наркотичних засобів та проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Щодо способів ухилення від призову, найпоширенішими є: неявка до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП) після отримання повістки (72,8%), зміна місця проживання без повідомлення військового комісаріату (12,4%), надання неправдивих відомостей про стан здоров'я або сімейні обставини (9,2%), підробка документів про непридатність до військової служби (3,6%), виїзд за кордон після оголошення мобілізації (2,0%) [141].

Цікавими є дані щодо тривалості ухилення: короткострокове ухилення (до 1 місяця) – 23,6%, середньострокове (від 1 до 6 місяців) – 54,8%, довгострокове (понад 6 місяців) – 21,6%. Такий розподіл може свідчити про те, що більшість правопорушників розглядають ухилення як тимчасовий захід, сподіваючись на зміну обставин або пом'якшення мобілізаційних вимог.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом: особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї поведінки, передбачає її наслідки й бажає їх настання. Мотиви можуть бути різними — релігійні, політичні, особисті, психологічні чи економічні [56; 105; 148].

Аналіз судової практики демонструє певні закономірності щодо призначення покарання за ухилення від призову під час мобілізації.

Незважаючи на те, що санкція статті 336 КК України передбачає позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, у більшості випадків (68,4%) суди призначають покарання із застосуванням статті 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням). Реальне позбавлення волі застосовується лише у 12,8% випадків, переважно щодо осіб, які мали попередні судимості або вчинили інші правопорушення. У 18,8% випадків призначається альтернативне покарання у вигляді обмеження волі.

Варто зазначити, що до 63,2% осіб, засуджених за статтею 336 КК України, суди застосовують пом'якшуючі обставини, серед яких найчастіше визнаються: щире каяття, активне сприяння розкриттю правопорушення, наявність на утриманні малолітніх дітей або непрацездатних батьків, добровільна явка до правоохоронних органів та визнання вини, поважний вік.

Така практика призначення покарання викликає дискусії серед науковців та практиків щодо її ефективності та відповідності принципу невідворотності кримінальної відповідальності. З одного боку, пом'якшення покарання може знижувати превентивний ефект санкції, з іншого – дозволяє враховувати індивідуальні обставини кожного випадку та соціальну ситуацію в державі [142].

Морально-психологічні особливості осіб, які вчиняють ухилення від призову під час мобілізації, становлять особливий інтерес для кримінологічного дослідження, оскільки вони безпосередньо впливають на формування мотивації протиправної поведінки та визначають можливості корекційного впливу.

На відміну від загальнокримінальних правопорушників, особи, які ухиляються від призову, не мають виражених антисоціальних установок або значних деформацій правосвідомості. Відповідно до результатів проведеного дослідження, більшість із них (82,4%) визнають, що військовий обов'язок є невід'ємною складовою громадянського обов'язку,

проте вважають, що їх особисті обставини є винятковими і виправдовують ухилення [21].

У ціннісній орієнтації таких осіб переважають індивідуалістичні цінності: сім'я (87,2%), здоров'я та життя (92,4%), матеріальне благополуччя (76,8%), професійна самореалізація (68,4%). Патріотичні та громадянські цінності хоча й визнаються важливими, але у практичній площині поступаються місцем особистим інтересам.

Психологічними особливостями правопорушників є: підвищений рівень тривожності (64,8%), схильність до уникнення проблем (58,4%), низька толерантність до стресу (52,0%), переважання мотивації уникнення невдачі над мотивацією досягнення успіху (71,2%). Водночас, більшість із них демонструють достатній рівень соціальної адаптації та не мають виражених патопсихологічних рис.

Особливого значення набуває аналіз мотивації ухилення від призову. За результатами анкетування засуджених, основними мотивами є: страх за власне життя та здоров'я (78,4%); відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї (76,0%); незгода з політикою держави щодо ведення війни (17,6%); відсутність бойового досвіду та військової підготовки (68,0%); недовіра до системи військового управління та побоювання щодо неналежного матеріально-технічного забезпечення (59,2%); релігійні або пацифістські переконання (11,2%); стан здоров'я, який формально не є підставою для звільнення від призову, але суб'єктивно сприймається як такий (32,8%); плани на еміграцію або продовження навчання за кордоном (24,0%) [73].

Важливо зазначити, що у більшості випадків спостерігається комплекс мотивів, а не один домінуючий мотив, що ускладнює типологізацію правопорушників за мотиваційним критерієм.

Окремої уваги заслуговує ставлення правопорушників до вчиненого діяння та призначеного покарання. За даними дослідження, 65,6% засуджених визнають свою вину та висловлюють каяття, 24,8% – визнають

вину частково, вважаючи покарання занадто суворим, і лише 9,6% не визнають вини, посиляючись на особливі обставини або невідповідність законодавства реаліям воєнного часу.

Цікавим є той факт, що 47,2% опитаних засуджених висловили готовність пройти альтернативну (невійськову) службу, що може свідчити про відсутність категоричного неприйняття громадянського обов'язку як такого, а лише небажання брати участь у бойових діях [110].

На основі комплексного аналізу соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних характеристик можна запропонувати типологію осіб, які вчиняють ухилення від призову під час мобілізації.

1. "Ситуативний" тип (58,4%) – особи, які ухиляються від призову через страх за життя або побоювання щодо неспроможності виконувати військові обов'язки через відсутність відповідної підготовки. Не мають стійких антисоціальних установок, визнають важливість захисту держави, але вважають себе непридатними для цього. Характеризуються підвищеною тривожністю та схильністю до уникнення стресових ситуацій.

2. "Прагматичний" тип (24,0%) – особи, які ухиляються від призову, керуючись насамперед економічними мотивами: необхідністю забезпечувати сім'ю, небажанням втрачати високооплачувану роботу, плани на професійну реалізацію або навчання. Мають високий рівень освіти та соціальної адаптації, часто є єдиними годувальниками в сім'ї.

3. "Ідейний" тип (11,2%) – особи, які ухиляються від призову через релігійні, пацифістські переконання або принципову незгоду з політикою держави щодо ведення війни. Мають сформовану систему цінностей, яка суперечить вимозі військової служби. Часто готові нести покарання за свої переконання або шукають можливості альтернативної служби.

4. "Асоціальний" тип (6,4%) – особи з деформованою правосвідомістю, для яких ухилення від призову є лише одним із проявів загального неприйняття соціальних норм та обов'язків. Часто мають

попередні судимості, зловживають алкоголем або наркотиками, не мають постійного місця роботи [21].

Така типологія має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки дозволяє диференціювати підходи до профілактики та корекції протиправної поведінки з урахуванням домінуючих мотивів та особистісних особливостей різних типів правопорушників.

Аналіз детермінації ухилення від призову під час мобілізації дозволяє виокремити комплекс факторів, які впливають на формування рішення про вчинення цього кримінального правопорушення.

Серед макросоціальних факторів найбільш значущими є: складна соціально-економічна ситуація в державі, зумовлена війною, що породжує страх перед матеріальними труднощами та невпевненість у майбутньому; недосконалість системи мобілізації, нерівномірність мобілізаційного навантаження на різні верстви населення та регіони; інформаційний вплив, зокрема поширення через соціальні мережі та ЗМІ повідомлень про проблеми в армії, високі втрати серед військовослужбовців тощо; культурно-історичні особливості ставлення до військової служби в різних регіонах України; відсутність ефективної системи альтернативної (невійськової) служби для осіб, які не можуть нести військову службу з релігійних або інших переконань [141].

На мікросоціальному рівні важливими факторами є: вплив найближчого оточення, особливо сім'ї, яка часто підтримує рішення про ухилення через страх втрати близької людини; негативний досвід знайомих або родичів, які проходили військову службу; відсутність соціальних зв'язків із військовим середовищем, що породжує страх перед невідомим; конфлікт між професійними та сімейними обов'язками і вимогою військової служби [135].

Індивідуально-психологічні фактори включають: особистісні риси: підвищена тривожність, низька стресостійкість, уникаючий тип поведінки у конфліктних ситуаціях; відсутність військового досвіду та навичок, що

породжує невпевненість у власних силах; стан здоров'я, який суб'єктивно сприймається як несумісний із військовою службою; ціннісні орієнтації, в яких переважають індивідуалістичні цінності над громадянськими та патріотичними.

Важливим аспектом детермінації є також оцінка правопорушником співвідношення ризиків та вигод від ухилення. За даними дослідження, 72,8% опитаних вважали, що ймовірність уникнути кримінальної відповідальності висока, а 64,0% були впевнені, що навіть у разі притягнення до відповідальності покарання буде несудимим або умовним.

Комплексний аналіз факторів детермінації дозволяє розробити більш ефективні заходи профілактики, спрямовані не лише на посилення відповідальності, але й на усунення або мінімізацію соціальних, економічних та психологічних причин ухилення від призову. Аналіз статистичних даних щодо кримінальних правопорушень, передбачених статтею 336 КК України, демонструє певні закономірності в динаміці та географічному розподілі випадків ухилення від призову під час мобілізації.

Динаміка зареєстрованих правопорушень за 2022-2024 роки представлена в табл. 5.

<i>Рік</i>	<i>Кількість зареєстрованих правопорушень</i>	<i>Відносний приріст (%)</i>	<i>Кількість засуджених осіб</i>	<i>Рівень судимості (%)</i>
2022	5468	-	1859	34,0
2023	8235	+50,6	4127	50,1
2024 (I квартал)	2754	-	1342	48,7

Як видно з таблиці, спостерігається значне зростання кількості зареєстрованих випадків ухилення від призову у 2023 році порівняно з 2022 роком, що може бути пов'язано як із посиленням мобілізаційних заходів, так і з підвищенням ефективності виявлення таких правопорушень правоохоронними органами. Також зростає рівень судимості, тобто відсоток осіб, щодо яких винесені обвинувальні вироки, від загальної

кількості осіб, яким повідомлено про підозру.

Географічний розподіл зареєстрованих правопорушень за статтею 336 КК України демонструє певні регіональні особливості, що відображено в табл. 6.

<i>Регіон</i>	<i>Кількість зареєстрованих правопорушень (2022-2024)</i>	<i>Кількість правопорушень на 100 тис. населення</i>	<i>Відсоток від загальної кількості</i>
Західні області	6982	157,4	42,8
Центральні області	5092	134,2	31,2
Південні області	2351	118,6	14,4
Східні області	1890	97,3	11,6
Всього по Україні	16315	132,8	100,0

Дані таблиці свідчать про нерівномірний розподіл випадків ухилення від призову за регіонами України. Найбільша кількість правопорушень, як в абсолютних, так і у відносних показниках, зареєстрована у західних областях, найменша – у східних. Це може бути зумовлено комплексом факторів: різною інтенсивністю мобілізаційних заходів у різних регіонах, соціокультурними особливостями, різним ступенем безпосереднього впливу бойових дій на місцеве населення, економічними факторами тощо.

Варто зазначити, що найвищий рівень ухилення спостерігається у прикордонних областях, що може бути пов'язано з більшими можливостями для виїзду за кордон з метою уникнення призову.

Аналіз динаміки правопорушень за порами року показує, що найбільша кількість випадків ухилення реєструється в осінньо-зимовий період, що може бути пов'язано як із сезонними особливостями мобілізаційних кампаній, так і з психологічними факторами (небажання проходити військову службу в складних погодних умовах).

Заходи запобігання ухиленню від призову під час мобілізації.

Розробка ефективних заходів запобігання ухиленню від призову під час мобілізації має базуватися на комплексному підході, що враховує виявлені особливості особистості правопорушників та фактори детермінації даного виду кримінального правопорушення.

На загальносоціальному рівні доцільними є такі заходи: удосконалення нормативно-правової бази щодо мобілізації, зокрема, чітке визначення критеріїв призову, підстав для відстрочки, забезпечення прозорості процедур; розвиток системи альтернативної (невійськової) служби для осіб, які не можуть нести військову службу з релігійних або інших переконань; посилення соціальних гарантій для військовослужбовців та членів їхніх сімей, зокрема, щодо матеріального забезпечення, медичного обслуговування, захисту трудових прав; удосконалення системи військової підготовки населення, розвиток територіальної оборони як альтернативи фронтовій службі для окремих категорій громадян; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо важливості виконання військового обов'язку, формування позитивного образу військовослужбовця; особливу увагу слід приділити заходам поступової профілактики, спрямованим на запобігання повторному ухиленню від призову особами, які вже були засуджені за статтею 336 КК України.

Такі заходи можуть включати: встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням; проведення регулярних профілактичних бесід працівниками органів пробації; сприяння у працевлаштуванні та соціальній адаптації; психологічний супровід та корекція установок, що сприяють формуванню рішення про ухилення від призову.

Ефективність запропонованих заходів залежить від їх комплексної реалізації та врахування регіональних особливостей, виявлених у ході дослідження. Важливим є також постійний моніторинг ситуації та своєчасне коригування профілактичних програм з урахуванням змін у

динаміці та структурі правопорушень.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень та судової практики виявляє низку проблемних аспектів кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтею 336 КК України, що впливає на ефективність протидії ухиленню від призову під час мобілізації.

Однією з ключових проблем є визначення моменту закінчення кримінального правопорушення. У судовій практиці сформувалися два підходи: згідно з першим, правопорушення вважається закінченим з моменту неявки особи за повісткою до територіального центру комплектування та соціальної підтримки без поважних причин; згідно з другим — необхідно встановити, що особа мала реальну можливість з'явитися за повісткою, але умисно цього не зробила. Другий підхід вимагає більш ретельного доказування суб'єктивної сторони правопорушення, що ускладнює процес розслідування [119].

Дискусійним залишається також питання щодо форми вини при вчиненні ухилення від призову. Хоча більшість науковців та практиків вважають, що таке правопорушення може бути вчинене лише з прямим умислом, у деяких випадках виникають складнощі з доведенням умисного характеру ухилення, особливо коли особа посилається на те, що не отримувала повістку або не була належним чином повідомлена про необхідність з'явитися до ТЦК та СП.

Проблематичним є також питання щодо кваліфікації ухилення від призову, вчиненого шляхом підробки документів або надання неправдивих відомостей про стан здоров'я. У таких випадках виникає питання про необхідність додаткової кваліфікації за статтями 358 або 384 КК України, що в судовій практиці вирішується неоднозначно.

Значні труднощі виникають при оцінці поважності причин неявки за повісткою. Кримінальний кодекс та інші нормативно-правові акти не містять вичерпного переліку поважних причин, що залишає це питання на розсуд суду. Аналіз судової практики показує, що суди по-різному

оцінюють такі обставини, як хвороба близьких родичів, необхідність догляду за малолітніми дітьми або непрацездатними батьками, особливо в умовах воєнного стану, коли можливості для організації альтернативного догляду обмежені.

Окремою проблемою є кваліфікація ухилення від призову, вчиненого шляхом виїзду за кордон після оголошення мобілізації. У таких випадках виникають труднощі з доведенням суб'єктивної сторони правопорушення, оскільки особа може посилається на те, що виїхала з інших причин (навчання, робота, лікування тощо), а не з метою ухилення від призову.

Неоднозначною є також судова практика щодо призначення покарання за ухилення від призову. Незважаючи на те, що санкція статті 336 КК України не передбачає альтернативних покарань, крім позбавлення волі, суди досить часто застосовують статтю 69 КК України (призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом) або статтю 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням), що може знижувати превентивний ефект кримінально-правової заборони.

Для вирішення зазначених проблем доцільним видається:

1. Внесення змін до статті 336 КК України з метою конкретизації ознак об'єктивної та суб'єктивної сторони правопорушення.
2. Розробка та затвердження роз'яснень Верховного Суду щодо особливостей кваліфікації ухилення від призову під час мобілізації та підходів до призначення покарання за це правопорушення.
3. Законодавче закріплення переліку поважних причин неявки за повісткою, з урахуванням реалій воєнного стану.
4. Удосконалення механізму вручення повісток та фіксації факту ознайомлення особи з вимогою з'явитися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки.

Вирішення зазначених проблем сприятиме підвищенню ефективності протидії ухиленню від призову під час мобілізації та забезпеченню принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

2.3. Віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації

В умовах сучасних військових конфліктів особливої актуальності набуває проблема забезпечення державної безпеки, невід'ємним компонентом якої є ефективне функціонування системи мобілізації та призову громадян на військову службу. Питання ухилення від призову на військову службу під час мобілізації залишається гострою проблемою для багатьох країн, що перебувають у стані збройного конфлікту. Ця проблема має комплексний характер та потребує системного підходу до її вирішення.

Традиційно проблема ухилення від призову розглядається в межах кримінально-правового та кримінологічного аспектів. Однак особливої уваги потребує віктимологічний аспект цього явища, який дозволяє розглянути осіб, що ухиляються від призову, не лише як суб'єктів правопорушення, але й як потенційних або реальних жертв певних соціальних, політичних та правових обставин.

Актуальність дослідження віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації зумовлена кількома факторами. По-перше, особи, які ухиляються від призову, стають потенційними жертвами кримінального переслідування, що може призвести до серйозних правових наслідків. По-друге, такі особи часто стають об'єктами соціального осуду та відчуження, що негативно впливає на їхній психологічний стан та соціальне становище. По-третє, ухилення від призову може зробити особу вразливою до різноманітних форм експлуатації та зловживань, як з боку держави, так і з боку приватних суб'єктів.

Віктимологія як наука про жертву та процеси її віктимізації традиційно розглядає осіб, які стали жертвами злочинів. Однак сучасна

віктимологія розширює свій предмет, включаючи до нього й осіб, які стають жертвами соціальних, політичних та правових обставин. У цьому контексті особи, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, можуть розглядатися як особлива категорія потенційних або реальних жертв.

У докторській дисертації «Основні проблеми віктимології» (ФРН, 1965) Ф.Р. Пааше, поділяючи ідеї Мендельсона, проте вважає віктимологію не окремою наукою, а розділом кримінології. Запропонована ним класифікація жертв включає: жертв злочинців; жертв власних вчинків; злочинців, які стають жертвами; жертв, які стають злочинцями. У його науковому дослідженні представлені так звані передбачувані, можливі, взаємні, повторні жертви; жертви-посередники і жертви-співучасники. Віктимологія – це загальна теорія, вчення про жертву, що має предметом дослідження жертву будь-якого походження, як кримінального так і не пов'язаного зі злочином. Віктимологія, таким чином, самостійна наука, приналежність якої до юридичної можна визнати тільки частково. Скоріше це наука про безпеку життєдіяльності людини [132, с. 8].

Віктимологічний аспект проблеми ухилення від призову на військову службу під час мобілізації охоплює дослідження соціально-психологічних, правових та моральних чинників, що впливають на формування поведінки осіб, схильних до уникнення військового обов'язку. Віктимна поведінка у цьому контексті розглядається не лише як наслідок зовнішніх впливів, а й як форма внутрішнього психологічного спротиву соціальним очікуванням [26; 86].

Погоджуюсь з О.М. Джужою, що предметом вивчення кримінологічної віктимології може бути: віктимологічна характеристика жертв (потерпілих) від злочинних посягань як на соціальному (статистичному), так і на індивідуальному (фізичному) рівнях, згідно з їх класифікаційними диференційованими ознаками і властивостями віктимності певних груп ризику; соціальні та особистісні (об'єктивні і

суб'єктивні) причини й умови, які сприяють становленню потерпілих; їх роль у генезисі й механізмі злочину; особистісно-ситуаційна природа взаємодії злочинця і жертви під час вчинення злочину (віктимологічна ситуація); комплекс запобіжних (профілактичних) заходів, спрямованих на потерпілого та потенційну жертву на різних соціальних, у тому числі на індивідуальному (фізичному), рівнях; шляхи, засоби та способи захисту і відшкодування збитків, заподіяних потерпілому (жертві) внаслідок злочинного посягання [77, с. 5].

Особливу увагу необхідно приділяти ролі інформаційного середовища у формуванні “вимушеної віктимності” — коли громадяни під впливом дезінформації або соціальних страхів ухвалюють рішення уникати служби. Це створює умови для появи вторинної віктимізації — соціального осуду, дискримінації, маргіналізації [52; 153; 185].

Віктимологічний аспект ухилення від призову передбачає вивчення факторів, що сприяють віктимізації осіб, які ухиляються від призову, їхніх соціально-демографічних характеристик, типології віктимної поведінки, а також розробку заходів віктимологічної профілактики. Під віктимізацією осіб, які ухиляються від призову, слід розуміти процес перетворення цих осіб на жертв певних соціальних, політичних та правових обставин. Цей процес може мати різні форми та стадії, від потенційної загрози стати жертвою до реального заподіяння шкоди [117].

У віктимологічному аспекті варто також враховувати феномен “пасивної колаборації”, коли частина населення, не беручи участі у злочинній діяльності, своєю поведінкою сприяє поширенню антимобілізаційних настроїв. Подібні дії мають високий рівень соціальної небезпеки, адже формують середовище толерантності до порушення військового обов'язку [9; 30; 59].

Фактори віктимізації осіб, які ухиляються від призову, можна поділити на кілька груп. До першої групи належать правові фактори, пов'язані з кримінальною відповідальністю за ухилення від призову,

особливостями правового регулювання процедури призову та мобілізації, а також правовими гарантіями для осіб, які проходять військову службу. Друга група факторів – це соціальні фактори, що включають соціальний статус особи, її освітній рівень, матеріальне становище, соціальне оточення тощо. Третя група – психологічні фактори, пов'язані з індивідуальними психологічними особливостями особи, її цінностями, установками, мотивацією, страхами та побоюваннями. Четверта група – політичні фактори, що відображають ставлення особи до політичної системи, довіру до державних інститутів, підтримку або неприйняття офіційної політики держави тощо [8].

Водночас досвід зарубіжних країн свідчить, що ефективна профілактика віктимності серед потенційних ухилянтів потребує поєднання правових, психологічних і комунікативних засобів. Зокрема, у Швеції, Норвегії, Канаді запроваджено інститути психологічної допомоги особам, що вагаються щодо мобілізації, а також інформаційні кампанії із зменшення соціальної стигматизації [148; 172].

Віктимологічна типологія осіб, які ухиляються від призову, може бути побудована за різними критеріями. За ступенем усвідомлення віктимного ризику можна виділити осіб з високим, середнім та низьким рівнем усвідомлення. За характером мотивації можна виділити осіб з ідейною, прагматичною та змішаною мотивацією ухилення від призову. За способом ухилення можна виділити осіб, які використовують легальні способи (наприклад, отримання відстрочки або звільнення від призову на законних підставах), напівлегальні способи (наприклад, симуляція хвороби) та нелегальні способи (наприклад, підкуп посадових осіб, підробка документів, незаконний перетин кордону) [17].

Загалом, віктимологічний аналіз ухилення від мобілізації дозволяє визначити не лише кримінально-правові, а й соціально-комунікаційні засоби мінімізації цього явища. Формування ефективної превентивної політики має спиратися на принцип комплексності — поєднання правового

впливу, психологічної підтримки та інформаційної просвіти громадян [86; 126].

Правові аспекти віктимізації осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, пов'язані насамперед з кримінальною відповідальністю за це діяння. Відповідно до законодавства більшості країн, ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є кримінальним правопорушенням, що передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк.

Кримінальна відповідальність за ухилення від призову є одним з основних факторів віктимізації осіб, які вчиняють це діяння. Особа, яка ухиляється від призову, стає потенційною жертвою кримінального переслідування, що може призвести до серйозних правових наслідків, включаючи обмеження свободи та прав, судимість, складнощі з подальшим працевлаштуванням тощо.

Водночас правова система може створювати умови для віктимізації осіб, які прагнуть уникнути призову, але не мають для цього законних підстав. Наприклад, недосконалість процедури призову, корупція в органах, відповідальних за його проведення, відсутність чітких критеріїв для звільнення від призову – все це може спонукати особу до пошуку незаконних шляхів вирішення проблеми, що підвищує ризик її віктимізації [11].

Особливу увагу слід звернути на правові гарантії для осіб, які проходять військову службу. Недостатній рівень правового захисту військовослужбовців, низькі соціальні гарантії, ризики для життя та здоров'я – ці фактори можуть стимулювати ухилення від призову та, відповідно, підвищувати ризик віктимізації.

Для мінімізації правових аспектів віктимізації осіб, які ухиляються від призову, важливо забезпечити чіткість та прозорість процедури призову, створити ефективні механізми правового захисту для осіб, які проходять військову службу, а також розробити систему альтернативної

(невійськової) служби для осіб, які з релігійних, етичних або інших переконань не можуть проходити військову службу.

Соціально-психологічні фактори відіграють ключову роль у віктимізації осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації. Ці фактори формують уразливість особи, її схильність до ризикованої поведінки, а також впливають на її здатність протистояти віктимізаційним загрозам [2].

Серед соціальних факторів віктимізації особливе місце посідає соціальний статус особи. Особи з низьким соціальним статусом, обмеженими ресурсами та можливостями більш уразливі до віктимізації. Вони частіше стають об'єктами кримінального переслідування, мають менше можливостей для легального уникнення призову, частіше вдаються до ризикованих способів ухилення.

Освітній рівень також впливає на віктимізацію. Особи з вищим рівнем освіти краще обізнані зі своїми правами, мають більше можливостей для легального уникнення призову, більш ефективно захищають свої інтереси в разі кримінального переслідування. Матеріальне становище є важливим фактором віктимізації. Особи з низьким рівнем доходів мають менше можливостей для легального уникнення призову, частіше вдаються до ризикованих способів ухилення, більш уразливі до експлуатації та зловживань. Соціальне оточення також впливає на віктимізацію. Особи, які мають підтримку з боку родини, друзів, колег, громадських організацій, менш уразливі до віктимізації. Вони мають більше ресурсів для протистояння віктимізаційним загрозам, більше можливостей для отримання правової, психологічної та іншої допомоги.

Психологічні фактори віктимізації включають індивідуальні психологічні особливості особи, її цінності, установки, мотивацію, страхи та побоювання. Особи з певними психологічними особливостями (наприклад, підвищеною тривожністю, низькою стресостійкістю,

ригідністю мислення) більш схильні до віктимізації. Вони гірше адаптуються до стресових ситуацій, менш ефективно вирішують проблеми, більш схильні до ризикованої поведінки [23].

Цінності та установки особи також впливають на її віктимізацію. Особи з ціннісною орієнтацією на безпеку, стабільність, законослухняність менш схильні до ризикованої поведінки, а отже, менш уразливі до віктимізації. Навпаки, особи з ціннісною орієнтацією на ризик, пригоди, незалежність від соціальних норм більш схильні до ризикованої поведінки, а отже, більш уразливі до віктимізації.

Мотивація ухилення від призову також впливає на віктимізацію. Особи з ідейною мотивацією (наприклад, пацифісти, релігійні активісти) часто більш готові до можливих негативних наслідків своїх дій, більш стійкі до соціального тиску, а отже, менш уразливі до деяких форм віктимізації. Навпаки, особи з прагматичною мотивацією (наприклад, страх за своє життя, бажання уникнути розлуки з родиною) часто менш готові до можливих негативних наслідків своїх дій, більш уразливі до соціального тиску, а отже, більш схильні до віктимізації.

Віктимна поведінка осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, може мати різні форми та прояви. Пропонуємо типологію віктимної поведінки, побудовану за різними критеріями.

За ступенем усвідомлення віктимного ризику можна виділити три типи поведінки: з високим, середнім та низьким рівнем усвідомлення. Особи з високим рівнем усвідомлення віктимного ризику розуміють можливі негативні наслідки ухилення від призову, оцінюють ризики та вживають заходів для їх мінімізації. Такі особи часто обирають легальні або напівлегальні способи ухилення від призову, уникають ризикованих дій, зважено підходять до прийняття рішень. Особи з середнім рівнем усвідомлення віктимного ризику частково розуміють можливі негативні наслідки ухилення від призову, але недооцінюють їх серйозність або ймовірність. Такі особи можуть обирати як легальні, так і нелегальні

способи ухилення від призову, часто діють під впливом емоцій, не завжди зважено підходять до прийняття рішень. Особи з низьким рівнем усвідомлення віктимного ризику не розуміють або ігнорують можливі негативні наслідки ухилення від призову. Такі особи часто обирають нелегальні способи ухилення від призову, схильні до ризикованих дій, приймають імпульсивні рішення [141].

За характером мотивації можна виділити три типи віктимної поведінки: з ідейною, прагматичною та змішаною мотивацією. Особи з ідейною мотивацією ухиляються від призову через свої переконання (релігійні, етичні, політичні тощо). Їхня віктимна поведінка часто має демонстративний характер, вони готові відстоювати свої переконання, навіть якщо це пов'язано з ризиком негативних наслідків. Особи з прагматичною мотивацією ухиляються від призову через страх, бажання уникнути небезпеки, зберегти комфортні умови життя тощо. Їхня віктимна поведінка часто має прихований характер, вони прагнуть мінімізувати ризики негативних наслідків. Особи зі змішаною мотивацією поєднують елементи ідейної та прагматичної мотивації. Їхня віктимна поведінка може мати різні форми залежно від ситуації та переважаючої мотивації.

За способом ухилення від призову можна виділити три типи віктимної поведінки: з використанням легальних, напівлегальних та нелегальних способів. Особи, які використовують легальні способи ухилення від призову (наприклад, отримання відстрочки або звільнення від призову на законних підставах), мають найнижчий ризик віктимізації. Їхня поведінка відповідає правовим нормам, вони не порушують закон, а отже, не стають об'єктами кримінального переслідування. Особи, які використовують напівлегальні способи ухилення від призову (наприклад, симуляція хвороби, зловживання правовими можливостями), мають середній ризик віктимізації. Їхня поведінка формально може відповідати правовим нормам, але по суті є їх порушенням, що створює ризик виявлення та притягнення до відповідальності. Особи, які використовують

нелегальні способи ухилення від призову (наприклад, підкуп посадових осіб, підробка документів, незаконний перетин кордону), мають найвищий ризик віктимізації. Їхня поведінка є прямим порушенням закону, що створює високий ризик виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності [142].

За соціальним статусом можна виділити три типи віктимної поведінки: осіб з високим, середнім та низьким соціальним статусом. Особи з високим соціальним статусом (наприклад, представники еліти, успішні бізнесмени, відомі громадські діячі) часто мають більше ресурсів та можливостей для легального уникнення призову, більший доступ до інформації та правової допомоги, більший вплив на осіб, відповідальних за призов. Їхня віктимна поведінка часто має приховано-прагматичний характер, вони прагнуть мінімізувати ризики та зберегти свій статус. Особи з середнім соціальним статусом (наприклад, представники середнього класу, фахівці, кваліфіковані робітники) мають обмежені ресурси та можливості для легального уникнення призову, обмежений доступ до інформації та правової допомоги, обмежений вплив на осіб, відповідальних за призов. Їхня віктимна поведінка може мати різні форми залежно від ситуації та особистісних характеристик. Особи з низьким соціальним статусом (наприклад, представники малозабезпечених верств населення, некваліфіковані робітники, безробітні) мають найменше ресурсів та можливостей для легального уникнення призову, найменший доступ до інформації та правової допомоги, найменший вплив на осіб, відповідальних за призов. Їхня віктимна поведінка часто має ризикований характер, вони часто вдаються до нелегальних способів ухилення від призову, більш уразливі до експлуатації та зловживань. Віктимізація осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, має низку соціальних наслідків, які впливають як на самих цих осіб, так і на суспільство загалом.

Для осіб, які ухиляються від призову, соціальні наслідки віктимізації

можуть бути різноманітними. Найбільш очевидним наслідком є кримінальне переслідування та покарання, що може призвести до обмеження свободи та прав, судимості, складнощів з подальшим працевлаштуванням тощо. Однак віктимізація має й інші, менш очевидні, але не менш серйозні наслідки [21].

Одним з таких наслідків є соціальне відчуження. Особи, які ухиляються від призову, часто стають об'єктами осуду та критики з боку суспільства, особливо в країнах з високим рівнем патріотизму та підтримки військових дій. Це може призвести до розриву соціальних зв'язків, ізоляції, відчуття самотності та відчуженості. Особливо гостро ця проблема стоїть для осіб, які ухиляються від призову з ідейних міркувань (наприклад, пацифістів), оскільки вони не лише стикаються з осудом з боку суспільства, але й часто не отримують розуміння навіть від близьких людей [100].

Іншим наслідком віктимізації є психологічні проблеми. Постійний страх бути виявленим та покараним, необхідність приховувати свої дії, відчуття провини та сорому – все це може призвести до розвитку тривожних, депресивних та інших психологічних розладів. Особливо вразливими є особи з низьким рівнем психологічної стійкості, а також ті, хто не має підтримки з боку близьких людей.

Ще одним наслідком віктимізації є економічні проблеми. Особи, які ухиляються від призову, часто змушені приховувати своє місцезнаходження, змінювати місце проживання, уникати офіційного працевлаштування тощо. Це може призвести до втрати роботи, доходу, житла, а в деяких випадках – до бідності та соціальної деградації. Особливо вразливими є особи з низьким соціальним статусом та обмеженими ресурсами [73].

Для суспільства соціальні наслідки віктимізації осіб, які ухиляються від призову, також можуть бути різноманітними. Одним з таких наслідків є зниження рівня довіри до державних інституцій. Якщо значна кількість

громадян ухиляється від призову, це може свідчити про низький рівень довіри до держави, її здатності забезпечити безпеку та захист своїх громадян. Це, у свою чергу, може призвести до подальшого зниження підтримки державної політики, зростання соціальної напруги та конфліктів [110].

Іншим наслідком є зниження рівня соціальної солідарності. Якщо частина громадян ухиляється від призову, а інша частина виконує свій військовий обов'язок, це може призвести до розколу суспільства, формування протилежних груп, взаємного осуду та неприязні. Це, у свою чергу, може ускладнити процес післявоєнного відновлення та примирення.

Ще одним наслідком є формування негативного ставлення до військової служби загалом. Якщо ухилення від призову стає масовим явищем, це може призвести до знецінення військової служби, зниження престижу військової професії, а в довгостроковій перспективі – до проблем з комплектуванням збройних сил та забезпеченням національної безпеки [115].

Віктимологічна профілактика ухилення від призову на військову службу під час мобілізації передбачає комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію факторів віктимізації та зниження негативних наслідків цього явища. Ці заходи можуть бути різноманітними за своїм характером та рівнем реалізації.

На державному рівні важливим напрямом віктимологічної профілактики є удосконалення правового регулювання призову та мобілізації. Це передбачає чітке визначення підстав для звільнення від призову, прозорість та об'єктивність процедури призову, створення ефективних механізмів оскарження рішень призовних комісій тощо. Крім того, важливо забезпечити належний рівень правового захисту для осіб, які проходять військову службу, включаючи гарантії їхніх прав, соціальний захист, медичне забезпечення тощо [51].

Іншим напрямом віктимологічної профілактики на державному рівні

є створення системи альтернативної (невійськової) служби для осіб, які з релігійних, етичних або інших переконань не можуть проходити військову службу. Це дозволить таким особам виконати свій громадянський обов'язок, не порушуючи своїх пере

Соціологічне опитування осіб, які ухилилися від призову (анонімне, з забезпеченням конфіденційності), дозволило виявити основні мотиви та фактори ухилення від призову, а також наслідки цього діяння для самих ухильників. Основними мотивами ухилення від призову, за результатами опитування, є: страх за своє життя та здоров'я, небажання брати участь у збройному конфлікті з ідейних міркувань, прагнення зберегти стабільне життя (роботу, сім'ю тощо), недовіра до військових структур, сумніви в доцільності та ефективності військових дій. Основними наслідками ухилення від призову, за результатами опитування, є: постійний страх бути виявленим та покараним, необхідність приховувати своє місцезнаходження, обмеження свободи пересування, складнощі з офіційним працевлаштуванням, соціальне відчуження, психологічні проблеми (тривога, депресія, почуття провини тощо) [119; 135].

На основі результатів емпіричного дослідження було розроблено типологію віктимної поведінки осіб, які ухиляються від призову, а також систему заходів віктимологічної профілактики.

Дослідження також дозволило виявити статистичні дані щодо соціально-демографічних характеристик осіб, які ухиляються від призову. Узагальнені результати наведено в табл. 7.

<i>Характеристика</i>	<i>Відсоток від загальної кількості осіб, які ухиляються від призову</i>
Вік 20-25 років	35%
Вік 26-30 років	30%
Вік 31-35 років	20%
Вік 36-40 років	10%
Вік 41 рік і старше	5%
Середня освіта	30%
Професійно-технічна освіта	25%
Вища освіта	45%

Низький рівень доходу	20%
Середній рівень доходу	60%
Високий рівень доходу	20%
Міська місцевість	70%
Сільська місцевість	30%
Одружені	45%
Неодружені	55%
Мають дітей	40%
Не мають дітей	60%

Також у дослідженні було виявлено основні мотиви ухилення від призову, які наведено в табл. 8.

<i>Мотив ухилення від призову</i>	<i>Відсоток від загальної кількості осіб, які ухиляються від призову</i>
Страх за своє життя та здоров'я	40%
Ідейні переконання (пацифізм, релігійні погляди тощо)	15%
Прагнення зберегти стабільне життя (роботу, сім'ю тощо)	25%
Недовіра до військових структур	10%
Сумніви в доцільності та ефективності військових дій	5%
Інші мотиви	5%

Проведене дослідження дозволяє зробити низку важливих **висновків** щодо віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. По-перше, ухилення від призову є складним соціально-правовим феноменом, який має віктимологічний вимір. Особи, які ухиляються від призову, стають потенційними або реальними жертвами певних соціальних, політичних та правових обставин. Їхня віктимізація може мати різні форми та прояви, від кримінального переслідування та покарання до соціального відчуження, психологічних проблем, економічних труднощів тощо.

По-друге, віктимізація осіб, які ухиляються від призову, зумовлена дією різноманітних факторів. Це правові фактори (кримінальна відповідальність за ухилення від призову, особливості правового регулювання процедури призову та мобілізації, правові гарантії для

військовослужбовців), соціальні фактори (соціальний статус особи, її освітній рівень, матеріальне становище, соціальне оточення), психологічні фактори (індивідуальні психологічні особливості особи, її цінності, установки, мотивація, страхи та побоювання), політичні фактори (ставлення особи до політичної системи, довіра до державних інститутів, підтримка або неприйняття офіційної політики держави) тощо.

Висновки до розділу 2

Отже, у розділі проаналізовано стан, тенденції та детермінанти ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні, надано кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють такі правопорушення, а також висвітлено віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Основні проміжні результати полягають в наступному.

Проблема ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні набула особливої актуальності після початку повномасштабної агресії РФ. Статистика фіксує стрімке зростання кримінальних проваджень за статті 336 КК України, що пов'язано із правовими прогалинами, економічними труднощами, психологічними бар'єрами та інституційними недоліками, зокрема корупцією у військових комісаріатах. Соціальний портрет ухиляльників включає переважно чоловіків 25–35 років, часто сімейних, серед яких чимала частка має досвід бойових дій, але через травми чи втрату мотивації уникає служби. Найвищі показники ухилення спостерігаються у західних та прикордонних регіонах.

Ключові детермінанти поділяються на правові, економічні, психологічні та інституційні. Правові стосуються нечіткості норм і широкого переліку відстрочок; економічні — різниці у доходах військових і цивільних, страху втрати роботи; психологічні — страху смерті, поранень, недовіри до командування; інституційні — корупції та слабкої

координації органів. З огляду на багатofакторність явища, ефективна протидія має базуватися на комплексному підході.

Запропоновані заходи включають удосконалення соціального захисту військових, автоматизацію обліку призовників, впровадження електронних повісток і військових квитків, посилення контролю за медоглядами, розвиток патріотичного виховання та створення стимулів для добровільної служби. Довгостроковою метою є поступовий перехід до професійної армії, що знизить рівень ухилення та підвищить обороноздатність держави.

Дослідження присвячене кримінологічній характеристиці осіб, які ухиляються від призову під час мобілізації в Україні, та аналізу факторів, що зумовлюють таку поведінку. Переважна більшість правопорушників — чоловіки 25–40 років із середньою спеціальною або вищою освітою, одружені, з дітьми, працевлаштовані та мешканці міст. Серед поширених способів ухилення — неявка за повісткою, зміна місця проживання без повідомлення ТЦК та СП, подання неправдивих даних про стан здоров'я.

Основними мотивами є страх за життя і здоров'я, турбота про матеріальне забезпечення сім'ї, відсутність військового досвіду, недовіра до системи військового управління, а також релігійні чи пацифістські переконання. Виділено чотири типи правопорушників: «ситуативний», «прагматичний», «ідейний» та «асоціальний». На ухилення впливають як макро- та мікросоціальні чинники, так і індивідуально-психологічні риси: висока тривожність, низька стресостійкість, орієнтація на особисті цінності.

Пропоновані заходи протидії включають вдосконалення законодавства (конкретизація складу злочину та переліку поважних причин), розвиток альтернативної служби, підвищення соціальних гарантій військовослужбовців, автоматизацію мобілізаційних процесів та активну роз'яснювальну роботу. Усунення проблем у кваліфікації та призначенні покарань має сприяти зниженню рівня ухилення і посиленню принципу

невідворотності кримінальної відповідальності.

Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні має чітко виражений віктимологічний вимір, що зумовлений комплексом правових, соціальних, психологічних і політичних чинників. Особи, які ухиляються, нерідко перебувають під впливом обставин, що формують їхню поведінку — від недоліків правового регулювання до особистих страхів і ціннісних орієнтацій. Соціальний портрет таких правопорушників здебільшого включає чоловіків віком 20–30 років, з вищою освітою, середнім рівнем доходу та міським місцем проживання.

Мотиви ухилення переважно пов'язані зі страхом за життя та здоров'я, прагненням зберегти стабільність сімейного і професійного життя, недовірою до військових структур, а іноді й ідейними переконаннями. Подібна поведінка має низку негативних наслідків — від кримінального переслідування і соціального відчуження до психологічних розладів, економічних втрат та погіршення рівня довіри до державних інститутів.

Для зниження масштабів цього явища пропонується вдосконалити законодавче регулювання мобілізації, конкретизувати перелік поважних причин для відмови від служби, посилити соціальні гарантії та правовий захист військовослужбовців, запровадити ефективні процедури оскарження рішень призовних комісій, а також створити механізм альтернативної служби для осіб з релігійними чи етичними переконаннями. Реалізація таких заходів сприятиме зменшенню ризиків віктимізації та підвищенню довіри громадян до системи мобілізації.

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації

Питання мобілізаційної готовності держави та ефективного проведення мобілізаційних заходів набуває особливої актуальності в умовах сучасних викликів національній безпеці України. Мобілізація як комплекс заходів щодо переведення Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів та органів спеціального призначення на організацію і штати воєнного часу потребує широкої суспільної підтримки та свідомого виконання громадянами своїх конституційних обов'язків [24]. Однак практика останніх років засвідчує наявність численних випадків ухилення від призову на військову службу, що створює серйозні перешкоди для забезпечення обороноздатності країни.

Запобігання злочинності, на думку вітчизняного вченого кримінолога А. Ф. Зелінського, являє собою систему заходів, які застосовуються суспільством з метою стримання зростання злочинності та, по можливості, зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин та умов, що їй сприяють, а також припинення та запобігання конкретним кримінальним правопорушенням [48, с. 140]. Як зауважує А. А. Вознюк запобігання суспільно небезпечним діям – це діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямована на профілактику, відвернення та припинення суспільно небезпечних діянь. Запобігання суспільно небезпечним діям повинне мати тричленну структуру і охоплювати: 1) профілактику – усунення причин і умов їх учинення; 2) відвернення – недопущення суспільно небезпечних діянь особами, у яких виник умисел, однак вони не вчинили жодних підготовчих дій; 3) припинення – зупинення (переривання)

тих суспільно небезпечних діянь, що вже розпочалися, але ще не завершилися – готування, замаху, а також продовжуваного і триваючого злочинів. Припинення злочину – це недопущення доведення його до кінця чи настання його суспільно небезпечних наслідків [19, с. 159–160; 104].

Ефективність протидії ухиленню від мобілізації значною мірою залежить від реалізації системи загальносоціальних заходів, спрямованих на зміцнення довіри громадян до державних інститутів, забезпечення соціальної справедливості та належного інформаційного супроводу процесу мобілізації [99; 126].

Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації становить не лише правопорушення, але й загрозу для національної безпеки держави. Це явище має комплексний характер та потребує системного підходу до його попередження. Загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від призову охоплюють широкий спектр превентивних дій, спрямованих на формування у громадян патріотичної свідомості, розуміння важливості виконання конституційного обов'язку та створення сприятливих умов для добровільного виконання військового обов'язку. Ефективність таких заходів залежить від комплексного підходу, який поєднує правові, соціально-економічні, інформаційно-просвітницькі та психологічні методи впливу на суспільну свідомість.

Загальносоціальне запобігання злочинності – це, насамперед, комплекс перспективних соціально-економічних і культурновиховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності. Тому, вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій [5, с. 177]. Ми поділяємо думку О. М. Литвинова щодо розуміння заходів загальносоціального (державного) характеру як сукупності ефективних заходів соціально-економічного,

правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин й усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [87, с. 114].

До числа базових загальносоціальних заходів слід віднести удосконалення правового регулювання мобілізаційних процесів, забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців і членів їхніх сімей, формування позитивного іміджу Збройних Сил України [28; 30; 125].

Сучасні реалії військового конфлікту в Україні актуалізували проблему мобілізації та виявили численні недоліки у системі попередження ухилення від військової служби. Аналіз статистичних даних судової практики свідчить про зростання кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних з перешкоджанням мобілізації та ухиленням від призову [44; 45]. Це потребує перегляду та вдосконалення існуючих підходів до профілактики таких правопорушень, розробки нових методів та механізмів загальносоціального впливу.

Загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації являють собою систему превентивних дій, спрямованих на усунення або нейтралізацію факторів, що сприяють вчиненню відповідних правопорушень. Теоретичне обґрунтування таких заходів базується на комплексному розумінні природи ухилення від військової служби як соціального явища, що має глибокі корені в суспільній свідомості, економічних умовах, правовій культурі та системі цінностей громадян.

Одним із провідних напрямів загальносоціальної профілактики є розвиток правової освіти та підвищення рівня обізнаності громадян щодо конституційного обов'язку захисту Вітчизни, правових наслідків ухилення та механізмів реалізації права на альтернативну (невійськову) службу [114; 150].

Концептуальною основою загальносоціальних заходів є принцип

превенції, який передбачає пріоритет попереджувальних дій над каральними заходами. Цей підхід ґрунтується на розумінні того, що ефективніше та економічно доцільніше запобігти правопорушенню, ніж боротися з його наслідками. Мобілізаційна діяльність як засіб забезпечення воєнної безпеки України потребує широкої суспільної підтримки, яка може бути досягнута лише через комплексну роботу з формування відповідної суспільної свідомості [134].

Методологічний фундамент загальносоціальних заходів становить системний підхід, що розглядає ухилення від призову як результат взаємодії різноманітних факторів. До таких факторів належать недостатній рівень патріотичного виховання, низька правова культура, соціально-економічні проблеми, недовіра до державних інститутів, недостатність інформування про права та обов'язки військовослужбовців. Системний підхід передбачає одночасний вплив на всі ці фактори через координацію зусиль різних державних та громадських інституцій.

Важливе значення має формування ціннісних орієнтирів, що базуються на патріотизмі, моральній відповідальності та довірі до держави. Такі орієнтири закладаються через систему освіти, ЗМІ, громадські ініціативи, духовні спільноти [112; 53; 72].

Важливим теоретичним аспектом є розуміння соціальної природи військового обов'язку. Військова служба розглядається не лише як індивідуальний обов'язок громадянина, але й як форма його участі в забезпеченні колективної безпеки. Це потребує формування у суспільстві розуміння того, що виконання військового обов'язку є проявом громадянської солідарності та соціальної відповідальності. Загальносоціальні заходи мають сприяти формуванню такого розуміння через різноманітні канали соціалізації.

Теоретичне обґрунтування загальносоціальних заходів також включає аналіз психологічних механізмів прийняття рішень щодо виконання військового обов'язку. Дослідження показують, що рішення про ухилення від

призову часто приймається під впливом емоційних факторів, страхів, упереджень та неповної інформації. Ефективні загальносоціальні заходи мають враховувати ці психологічні особливості та спрямовуватися на формування позитивного ставлення до військової служби через раціональне переконання та емоційне залучення.

Правова основа загальносоціальних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу формується комплексом нормативно-правових актів, що регулюють мобілізаційну підготовку та мобілізацію в Україні. Конституція України закріплює основоположні принципи військового обов'язку та оборони держави, визначаючи захист Вітчизни як священний обов'язок і право кожного громадянина. Ця конституційна норма створює правову базу для розробки та впровадження заходів, спрямованих на забезпечення добровільного та свідомого виконання військового обов'язку.

Серед інституційних заходів запобігання ухиленню від призову слід назвати посилення ролі органів місцевого самоврядування, територіальних громад, військових адміністрацій у забезпеченні комунікації між громадянами і структурами сектору безпеки. Такий підхід передбачає децентралізовану систему профілактики та соціальної підтримки осіб, які проходять мобілізацію [101].

Модель поведінки та її запозичення може прийти до нас від наших батьків, ідейних лідерів, безпосередніх керівників, або від звичайних пересічних громадян, які на нас впливають, формуючи нашу правосвідомість та світогляд. Погоджуємося з позицією В. Д. Гвоздецького, який застерігає вважати особу, що стає на шлях вчинення корупційних правопорушень, так би мовити, скорумпованою від природи. Стане чи не стане особа на шлях вчинення корупційних правопорушень залежить від того, в якій суспільній атмосфері вона виросла, який психологічний клімат панував навколо неї, які вчинки визнавались аморальними, а які з боку моралі заохочувались. Мова йде про суспільну свідомість, в якій фокусується багато аспектів суспільного життя, у тому числі відношення громадян до закону і їх реакція на корупційні

правопорушення. Отже, одним із стратегічних напрямів запобігання корупції є захист громадської свідомості від корупційного впливу, який, зокрема, включає збереження моральних цінностей та зростання суспільної свідомості [25, с. 141]. Культурно-виховні заходи, на наше переконання, мають включати підвищення рівня правової освіти населення та правового виховання через впровадження сучасних форм і методів профілактики, розроблення інформаційно-довідкових та культурно-виховних програм, зокрема, розроблення та прийняття в Україні державних програм з формування антикримінальної культури та антикорупційної свідомості населення; курсів та лекцій з моральної етики для держслужбовців, підготовки і видання посібників і монографій з питань запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаними з корупцією. Позитивним кроком буде інтенсифікація роз'яснювальної роботи серед населення уповноважених органів та організацій, насамперед Національним агентством з питань запобігання корупції, щодо функціонування інституту викривачів корупції як одного із ефективних запобіжників, який впливає на зменшення корупційних практик [104].

Таким чином, загальносоціальні заходи у сфері запобігання ухиленню від мобілізації мають базуватися на принципі комплексності — поєднанні правових, освітніх, інформаційних та соціально-психологічних інструментів. Це забезпечить формування в суспільстві атмосфери довіри, відповідальності й готовності до захисту держави [47; 130].

Спеціальне законодавство у сфері мобілізації встановлює конкретні механізми реалізації загальносоціальних заходів запобігання. Закони України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", "Про військовий обов'язок і військову службу", "Про оборону України" визначають правові рамки для проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, патріотичного виховання, соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Ці нормативні акти створюють правове підґрунтя для координації діяльності різних державних органів у сфері попередження ухилення від призову.

Кримінальне законодавство України встановлює відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, що включає ухилення від призову на військову службу під час мобілізації [88; 89]. Однак ефективність кримінально-правових норм значною мірою залежить від рівня правової свідомості громадян та їх розуміння наслідків порушення законодавства. Загальносоціальні заходи мають сприяти підвищенню правової культури населення та формуванню негативного ставлення до правопорушень у сфері мобілізації.

Адміністративне законодавство регулює процедури призову на військову службу та встановлює механізми забезпечення явки громадян до військових комісаріатів. Важливим аспектом є створення правових гарантій для осіб, які проходять військову службу, включаючи соціальний захист, медичне забезпечення, збереження робочих місць. Ці гарантії є важливим елементом загальносоціальних заходів, оскільки знижують соціальні ризики, пов'язані з виконанням військового обов'язку.

Міжнародне право також впливає на формування правових засад загальносоціальних заходів. Україна є учасником міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, що накладає певні обмеження на способи реалізації військового обов'язку. Водночас міжнародне гуманітарне право визнає право держав на мобілізацію для захисту від агресії, що створює правове обґрунтування для вимог щодо виконання військового обов'язку громадянами.

Правові механізми реалізації загальносоціальних заходів включають координацію діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військових комісаріатів, навчальних закладів, громадських організацій. Законодавство встановлює повноваження та відповідальність кожного з цих суб'єктів у сфері мобілізаційної підготовки та попередження ухилення від призову. Ефективність правових механізмів залежить від чіткого розподілу функцій та забезпечення координації між різними

учасниками процесу.

Загальносоціальний рівень охоплює діяльність держави, суспільства та їхніх інститутів, яка спрямована на розв'язання суперечностей у галузі економіки, соціального життя, в моральній сфері тощо. Цю діяльність здійснюють різні органи державної влади й управління, громадські організації, для яких функція запобігання злочинності не є основною чи професійною [50, с. 167–171]. Іноді межі здійснення загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням помилково розширюють та ототожнюють їх з «ефективним функціонуванням усіх позитивних інститутів соціальної правової держави» і в такому розумінні стверджують, що «загальносоціальне запобігання не є предметом кримінальної науки», хоча відразу, всупереч наведеному заявляють, що «не враховувати ці заходи при організації протидії злочинності не можна, тому що вони створюють умови для усунення чи послаблення кримінологічних факторів, які детермінують злочинність» [31, с. 13; 128].

Соціально-економічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації відіграють ключову роль у формуванні мотивації громадян до добровільного виконання військового обов'язку. Ці заходи спрямовані на створення економічних стимулів для проходження військової служби та усунення соціально-економічних бар'єрів, що можуть спонукати до ухилення від призову. Основою таких заходів є принцип соціальної справедливості та забезпечення гідних умов життя для військовослужбовців та членів їх сімей.

Система грошового забезпечення військовослужбовців є одним з найважливіших соціально-економічних чинників, що впливає на готовність громадян проходити військову службу. Встановлення конкурентоспроможного рівня заробітної плати для військовослужбовців, що відповідає ризикам та складності військової служби, сприяє формуванню позитивного ставлення до виконання військового обов'язку. Додаткові виплати за участь у бойових діях, ризикові умови служби, віддаленість від

місця постійного проживання створюють додаткові економічні стимули.

Соціальне страхування військовослужбовців та гарантії соціального захисту у разі поранення, інвалідності або загибелі є важливими елементами соціально-економічних заходів. Забезпечення медичного обслуговування, реабілітації, професійної перепідготовки для військовослужбовців, які отримали поранення, демонструє турботу держави про своїх захисників та знижує страхи потенційних призовників щодо можливих наслідків військової служби.

Житлові програми для військовослужбовців та членів їх сімей становлять важливий компонент соціально-економічних заходів. Надання службового житла на час проходження служби, пільгові умови придбання власного житла, компенсація витрат на оренду житла для сімей військовослужбовців створюють додаткові мотиви для проходження військової служби. Особливо важливими є програми житлового забезпечення для молодих сімей військовослужбовців.

Освітні програми та можливості професійного розвитку під час військової служби роблять її більш привабливою для молоді. Організація навчання за цивільними спеціальностями, здобуття додаткової освіти, отримання професійних сертифікатів дозволяє розглядати військову службу не лише як виконання обов'язку, але й як можливість для особистісного та професійного зростання. Це особливо важливо для контрактної служби та формування кадрового потенціалу Збройних Сил.

Підтримка підприємницької діяльності демобілізованих військовослужбовців через пільгові кредити, гранти на відкриття власного бізнесу, спрощені процедури реєстрації підприємств сприяє успішній реінтеграції в цивільне життя. Такі програми демонструють перспективи після завершення військової служби та знижують побоювання щодо труднощів працевлаштування в майбутньому.

Інформаційно-просвітницькі заходи становлять важливу складову системи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час

мобілізації. Ці заходи спрямовані на формування у громадян об'єктивного розуміння сутності військового обов'язку, прав та обов'язків військовослужбовців, умов проходження служби та її соціального значення. Основною метою інформаційно-просвітницької роботи є подолання стереотипів, упереджень та неправдивої інформації, що можуть негативно впливати на ставлення громадян до виконання військового обов'язку.

Засоби масової інформації відіграють провідну роль у формуванні суспільної думки щодо військової служби. Телевізійні програми, радіопередачі, друковані видання, інтернет-ресурси мають систематично висвітлювати позитивні аспекти військової служби, розповідати про досягнення та героїчні вчинки військовослужбовців, інформувати про умови служби та соціальні гарантії. Важливо забезпечити об'єктивність та достовірність інформації, уникаючи як негативних стереотипів, так і неправдивої романтизації військової служби.

Освітні установи всіх рівнів мають бути залучені до інформаційно-просвітницької роботи. Програми патріотичного виховання у школах, предмет "Захист України" у вищих навчальних закладах, спеціальні лекції та семінари про військовий обов'язок сприяють формуванню у молоді свідомого ставлення до захисту Вітчизни. Важливо, щоб така робота проводилася не формально, а з використанням сучасних педагогічних методів та залученням досвідчених військовослужбовців.

Цифрові технології та соціальні мережі створюють нові можливості для інформаційно-просвітницької роботи. Офіційні веб-сайти військових відомств, мобільні додатки з інформацією про військову службу, онлайн-консультації, відеоблоги військовослужбовців дозволяють донести інформацію до широкої аудиторії, особливо молоді. Інтерактивні форми роботи, віртуальні екскурсії військовими частинами, онлайн-спілкування з військовослужбовцями підвищують ефективність просвітницької діяльності.

Громадські організації, ветеранські об'єднання, патріотичні клуби можуть суттєво доповнити державні зусилля в інформаційно-просвітницькій

сфері. Їх діяльність має більшу довіру з боку населення та може бути більш гнучкою і адаптованою до потреб конкретних соціальних груп. Організація зустрічей з ветеранами, проведення патріотичних заходів, волонтерська підтримка військовослужбовців створюють позитивний образ військової служби в суспільній свідомості.

Профілактична робота в трудових колективах, навчальних закладах, громадських організаціях має бути систематичною та цілеспрямованою. Регулярні інформаційні кампанії про зміни в законодавстві, умови проходження служби, соціальні гарантії допомагають громадянам приймати обґрунтовані рішення щодо виконання військового обов'язку. Особливу увагу слід приділяти роботі з групами ризику – особами, які мають проблеми з законом, низький рівень освіти або складні соціально-економічні обставини.

Моніторинг ефективності інформаційно-просвітницьких заходів є необхідною умовою їх вдосконалення. Регулярні соціологічні дослідження громадської думки щодо військової служби, аналіз звернень громадян до військових комісаріатів, оцінка впливу різних інформаційних каналів дозволяють корегувати стратегію інформаційно-просвітницької роботи та підвищувати її ефективність.

Психологічні та виховні аспекти загальносоціальних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу мають фундаментальне значення для формування у громадян внутрішньої мотивації до виконання військового обов'язку. Ці заходи спрямовані на розвиток патріотичних почуттів, громадянської свідомості, відчуття відповідальності за долю держави та готовності до особистих жертв заради спільного блага. Психологічна підготовка населення до виконання військового обов'язку має розпочинатися з раннього віку та продовжуватися протягом усього періоду громадянського дозрівання.

Патріотичне виховання як основа психологічної підготовки до військової служби має ґрунтуватися на глибокому розумінні історії України,

її культурних традицій, національних цінностей. Важливо формувати у молоді почуття гордості за свою країну, розуміння її місця у світовій спільноті, усвідомлення необхідності захисту національної незалежності. Патріотичне виховання не має бути абстрактним, воно повинно пов'язуватися з конкретними життєвими ситуаціями, особистим досвідом, реальними викликами, що стоять перед країною.

Формування громадянської ідентичності передбачає розвиток у особистості розуміння себе як частини національної спільноти, відчуття солідарності з іншими громадянами, готовності до колективних дій заради спільних цілей. Громадянська ідентичність включає не лише емоційну прив'язаність до країни, але й раціональне розуміння громадянських прав та обов'язків, принципів демократичного суспільства, верховенства права.

Психологічна готовність до військової служби формується через поступове ознайомлення з військовою діяльністю, її специфікою, вимогами та викликами. Військово-патріотичні клуби, військово-спортивні ігри, табори військово-патріотичного виховання дозволяють молоді отримати первинний досвід, наблизений до військового, та сформувати реалістичне уявлення про військову службу. Це допомагає зменшити страхи та тривожність, пов'язані з невідомістю.

Соціально-психологічна підтримка сімей потенційних призовників є важливим елементом загальносоціальних заходів. Батьки, дружини, діти військовослужбовців потребують психологічної підготовки та підтримки, оскільки їх ставлення до військової служби значною мірою впливає на рішення призовника. Організація груп психологічної підтримки, консультування сімей, інформування про соціальні гарантії допомагає зменшити опір сім'ї до проходження військової служби її членом.

Індивідуальна психологічна робота з особами, які мають психологічні проблеми або травматичний досвід, потребує професійного підходу. Психологічна діагностика, корекційна робота, психотерапевтична допомога можуть допомогти особам подолати внутрішні бар'єри, що перешкоджають

виконанню військового обов'язку. Водночас важливо враховувати реальні протипоказання для військової служби та не примушувати до неї осіб, які об'єктивно не здатні її виконувати.

Формування позитивного іміджу військовослужбовця в суспільстві впливає на самосприйняття людей, які обирають військову службу. Коли військовослужбовці сприймаються як герої, захисники, професіонали, це підвищує престиж військової служби та мотивацію до її проходження. Навпаки, негативні стереотипи про військових можуть відштовхувати потенційних призовників.

Виховна робота має враховувати специфіку різних соціальних груп та застосовувати диференційований підхід. Молодь з різних соціальних верств, з різним рівнем освіти, різними життєвими планами потребує різних підходів до патріотичного виховання. Важливо знаходити ті цінності та мотиви, які є значущими для конкретної групи, та будувати виховну роботу на їх основі.

Вивчення міжнародного досвіду організації загальносоціальних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу надає цінну інформацію для вдосконалення відповідних систем в Україні. Різні країни світу застосовують різноманітні підходи до вирішення цієї проблеми, що обумовлено особливостями їх політичних систем, історичних традицій, соціально-економічного розвитку та геополітичного становища. Аналіз кращих практик дозволяє виявити ефективні методи та механізми, які можуть бути адаптовані до українських умов.

Скандинавські країни демонструють високу ефективність систем мобілізації, що базується на сильних демократичних традиціях та високому рівні довіри громадян до державних інститутів. У Швеції, Норвегії, Фінляндії військова служба розглядається як важлива складова громадянського обов'язку та соціальної інтеграції. Ключовими елементами їх підходу є високий рівень соціального забезпечення військовослужбовців, ефективна система професійної підготовки, інтеграція військової служби з освітніми програмами. Ці країни активно використовують цифрові технології для

інформування громадян про військовий обов'язок та спрощення процедур призову.

Ізраїль має унікальний досвід організації загальної військової служби в умовах постійної зовнішньої загрози. Високий рівень суспільної солідарності та розуміння необхідності військової служби формується через систему патріотичного виховання, яка охоплює всі сфери суспільного життя. Важливим елементом є інтеграція резервістів у цивільне життя, коли військовий досвід розглядається як цінний актив для професійної кар'єри. Система соціальної підтримки ветеранів та сімей військовослужбовців є однією з найрозвиненіших у світі.

Швейцарія демонструє ефективність системи територіальної оборони, де кожен громадянин-чоловік проходить базову військову підготовку та залишається в резерві до похилого віку. Ключовим фактором успіху є високий рівень децентралізації та залучення місцевих громад до організації військової підготовки. Швейцарський досвід показує важливість поєднання військової служби з цивільною професійною діяльністю та створення гнучких форм виконання військового обов'язку.

Південна Корея в умовах розділеної країни та постійної військової загрози розробила комплексну систему мобілізаційної готовності. Важливими елементами є обов'язкова військова служба для всіх чоловіків, розвинена система військово-патріотичного виховання, ефективна координація між військовими та цивільними структурами. Особливу увагу приділяється психологічній підготовці населення до можливих військових дій та формуванню навичок виживання в екстремальних умовах.

Німеччина після відмови від загальної військової служби перейшла до професійної армії, але зберегла розвинену систему резерву та цивільної оборони. Німецький досвід показує важливість альтернативних форм служби Вітчизні, включаючи цивільну службу, волонтерську діяльність, участь у програмах міжнародної співпраці. Це дозволяє залучити до захисту національних інтересів навіть тих громадян, які з різних причин не можуть

проходити військову службу.

Адаптація міжнародного досвіду до українських умов потребує врахування специфіки національного контексту. Україна як країна, що перебуває в стані війни, має особливі потреби в мобілізаційній готовності. Водночас процес європейської інтеграції вимагає гармонізації підходів з європейськими стандартами у сфері прав людини та демократичного врядування.

Система оцінки ефективності загальносоціальних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації є необхідною умовою для постійного вдосконалення відповідних політик та програм. Ефективний моніторинг дозволяє своєчасно виявляти проблеми, коригувати підходи та оптимізувати використання ресурсів. Система оцінки має бути комплексною, об'єктивною та орієнтованою на довгострокові результати.

Кількісні показники ефективності включають статистичні дані про рівень виконання мобілізаційних планів, кількість випадків ухилення від призову, динаміку звернень до військових комісаріатів, результати соціологічних опитувань щодо ставлення громадян до військової служби. Аналіз судової статистики щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з перешкоджанням мобілізації, надає інформацію про ефективність превентивних заходів [44; 45]. Важливо відстежувати не лише загальні тенденції, але й регіональні особливості, соціально-демографічні характеристики осіб, які ухиляються від призову.

Якісні показники оцінки включають рівень патріотичної свідомості населення, довіру до державних інститутів, сприйняття військової служби в суспільстві, ефективність інформаційно-просвітницьких кампаній. Ці показники можуть бути виміряні через глибинні інтерв'ю, фокус-групи, аналіз контенту засобів масової інформації, моніторинг соціальних мереж. Якісна оцінка допомагає зрозуміти мотиви та причини поведінки громадян, виявити латентні проблеми та неефективні підходи.

Моніторинг соціально-економічних показників включає оцінку рівня життя військовослужбовців та їх сімей, ефективності соціальних програм, динаміки безробіття серед демобілізованих військовослужбовців, рівня житлового забезпечення. Ці дані дозволяють оцінити привабливість військової служби з економічної точки зору та виявити напрями для вдосконалення соціальної політики.

Регіональний аналіз ефективності загальносоціальних заходів має враховувати специфіку різних територій України. Регіони, що безпосередньо торкнулися військових дій, мають іншу динаміку мобілізаційних процесів порівняно з віддаленими від лінії фронту територіями. Економічно розвинені регіони можуть демонструвати інші показники ухилення від призову порівняно з депресивними територіями. Такий аналіз дозволяє розробляти диференційовані підходи до різних регіонів.

Міжнародні порівняння надають можливість оцінити ефективність українських підходів на тлі кращих світових практик. Участь України в міжнародних дослідженнях, обмін досвідом з країнами-партнерами, моніторинг рекомендацій міжнародних організацій сприяють підвищенню стандартів та ефективності національної системи.

Зворотний зв'язок від цільових груп є важливим елементом системи моніторингу. Регулярні опитування призовників, військовослужбовців, членів їх сімей, працівників військових комісаріатів надають цінну інформацію про проблеми та недоліки існуючої системи. Особливу увагу слід приділяти скаргам та зверненням громадян, які можуть сигналізувати про системні проблеми.

Технологічні рішення для моніторингу включають створення автоматизованих систем збору та аналізу даних, використання штучного інтелекту для виявлення закономірностей та прогнозування тенденцій, розробку мобільних додатків для збору зворотного зв'язку. Цифровізація процесів моніторингу підвищує його оперативність та точність.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації

Актуальність проблеми запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації особливо загострилася в умовах військової агресії проти України та введення воєнного стану. Стаття 65 Конституції України визначає захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України одним із основних обов'язків громадян України. Водночас, як свідчать статистичні дані Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України, кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від призову на військову службу під час мобілізації (ст. 336 Кримінального кодексу України), суттєво зросла протягом останніх років.

Забезпечення належного функціонування системи мобілізаційної підготовки та проведення мобілізації є одним із пріоритетних завдань держави в контексті забезпечення національної безпеки та оборони. Ефективне запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації потребує розробки та впровадження комплексу спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов вчинення цього кримінального правопорушення, а також на підвищення ефективності діяльності суб'єктів протидії даному явищу [1].

Система спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову передбачає здійснення комплексу правових, організаційних і профілактичних дій, спрямованих на усунення причин і умов, що зумовлюють це явище [97; 126].

Заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у великому місті здійснюється спеціально уповноваженими на це органами та установами, на які законом безпосередньо покладено боротьбу зі злочинністю серед окремих верст населення, соціальних груп. На

відміну від загальносоціальної профілактики спеціальна має на меті вказати членам суспільства на неможливість злочинного варіанта поведінки і створює такі умови, щоб захистити всіх членів суспільства від протиправних дій окремих його представників з допомогою покладання на винних осіб обов'язку понести передбачене законом покарання [6].

На відміну від інших напрямів запобіжної діяльності, як обґрунтовано довів А.П. Закалюк, заходи спеціально-кримінологічного спрямування чинять вплив не тільки після вчинення злочину, але й частіше до нього; у сфері, яка лише частково регулюється правом; засобами, що мають виключно цільове запобіжне призначення; інколи паралельно із засобами інших різновидів (напрямів) запобігання злочинам (загальносоціального, індивідуального), але частіше після них [41, с. 328–329; 60].

Провідну роль у реалізації спеціально-кримінологічних заходів відіграють органи досудового розслідування, прокуратури та військової служби правопорядку, які мають забезпечувати невідворотність покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України [46; 108].

Спеціально-кримінологічний рівень запобігання злочинності полягає в цілеспрямованій дії на криміногенні детермінанти, пов'язані з окремими видами злочинної поведінки. Такі комплекси специфічних причин і умов усуваються або нейтралізуються в процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких профілактична функція належить до професійних завдань. В Україні є спеціальні державні органи, для котрих завдання і функції профілактики – головні, пріоритетні. Це суд, прокуратура, Національна поліція, Служба безпеки України, митна і прикордонна служби, Національна гвардія, наукові й навчальні спеціалізовані юридичні установи [55].

Серед кримінологів до розуміння спеціально-кримінологічного (або спеціального запобігання злочинності) не має єдиного підходу. Не зупиняючись детально на розгляді цього питання, підтримаємо позицію тих фахівців, які визначають таке запобігання як «сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів,

громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [60; 81, с. 55].

Ефективність цих заходів значною мірою залежить від взаємодії між суб'єктами протидії ухиленню — органами Національної поліції, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, прикордонної служби, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями [102].

Кримінологічна профілактика посідає домінуюче місце в системі спеціально-кримінологічного попередження злочинності. Даний напрямок роботи із своєчасного попередження виникнення і обмеження поширення криміногенних чинників, які вже детермінують або надалі будуть зумовлювати злочинність у сфері незаконного наркообігу, відіграє велику роль. На практиці профілактичних заходів уживають тоді, коли спосіб життя особи, її погляди, установки, звички або ж оточення, в якому вона перебуває, свідчать про те, що для неї не виключений у майбутньому злочинний спосіб поведінки, іншими словами, у особи є схильність до вчинення злочину. При цьому необхідно зауважити, що профілактика дозлочинної поведінки осіб, що вчинили злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів за своїм змістом багато в чому збігається з аналогічними напрямками роботи з попередження інших видів злочинів. Крім того, профілактика злочинів у сфері незаконного наркообігу повинна бути спрямована не лише на корекцію поведінки, способу життя, морально-психологічних характеристик потенційних злочинців даного виду злочинів, їх оточення [84].

Д.А. Демчишин пропонує під спеціально-кримінологічним запобіганням розуміти сукупність засобів та заходів, спрямованих на усунення детермінаційного комплексу та фонових явищ, провокуючих хуліганські дії, котрі здійснюються спеціальними органами, організаціями та установами, однією з функцій яких є протидія кримінально протиправним

діянням проти громадського порядку та моральності. До заходів спеціально-кримінологічного запобігання хуліганству, на нашу думку, необхідно віднести: 1) інформаційно-освітні – створення локальних спеціальних програм протидії кримінальним правопорушенням проти громадського порядку та моральності, популяризація серед населення законослухняності, а також елементарних заходів безпеки; 2) соціальні – залучення громадськості та спеціальних організацій, діяльність яких спрямована на популяризацію духовно здорового способу життя; 3) тактичні – ведення картографічного обліку місць, в яких найбільш часто було вчинено хуліганство, кримінологічного обліку та прогнозування кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності; 4) технічні – удосконалення технічного контролю за розважальними закладами; 5) віктимологічні – виховна робота з особами з високим віктимним індексом [32].

Спеціально-кримінологічні заходи повинні поєднувати як реактивні, так і превентивні механізми: швидке реагування на виявлені правопорушення та попередження їх шляхом усунення чинників, що сприяють злочинній поведінці. Одним із ефективних засобів профілактики є забезпечення інформаційної прозорості мобілізаційних процесів і підвищення суспільної довіри до дій військових органів [47; 52; 98].

Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється у формі відомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю. У них передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, злочинності на певній території (держава, регіон). Передбачувані програми заходів реалізуються через взаємодію та взаємоузгодженість діяльності суб'єктів профілактики. Безумовно, ефективність запобігання злочинам залежить від узгодженості програми боротьби зі злочинністю з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку країни [49; 79].

Значну увагу слід приділяти удосконаленню механізмів моніторингу та аналізу статистичних даних про кримінальні провадження, порушені за

фактами ухилення від мобілізації. Це дозволяє виявляти тенденції, прогнозувати ризики та оптимізувати діяльність правоохоронних органів [43; 146].

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального права, військового права та національної безпеки. Питання кримінально-правової характеристики та кримінологічних аспектів запобігання ухиленню від призову на військову службу досліджували М.І. Карпенко, М.С. Туркот, В.О. Бугасєв, Є.С. Назимко, Є.Л. Стрельцов, С.О. Харитонов, М.І. Хавронюк, В.В. Стасиш, В.П. Бодаєвський та інші. Окремі аспекти спеціально-кримінологічного запобігання військовим кримінальним правопорушенням розглядали В.В. Голіна, Б.М. Головкін, В.М. Дрьомін, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвинов, В.І. Шакун.

Проте, незважаючи на значний внесок науковців у розробку цієї проблематики, питання спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу саме під час мобілізації залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого наукового осмислення з урахуванням сучасних реалій проведення мобілізаційних заходів в умовах воєнного стану [2].

Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації передбачена статтею 336 Кримінального кодексу України. Диспозиція цієї статті визначає склад кримінального правопорушення як ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, крім випадків, передбачених законом. Санкція передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань в умовах мобілізації. Об'єктивна сторона характеризується бездіяльністю – невиконанням обов'язку з'явитися до

військового комісаріату (територіального центру комплектування та соціальної підтримки) для призову на військову службу. Суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла 18-річного віку, є громадянином України та підлягає призову на військову службу під час мобілізації. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння та бажає ухилитися від виконання військового обов'язку.

Отже, спеціально-кримінологічна профілактика ухилення від призову під час мобілізації має комплексний характер і передбачає посилення міжвідомчої координації, підвищення рівня аналітичної діяльності та інституціональну прозорість у сфері військової безпеки [62; 97; 126].

Важливо зазначити, що законодавством передбачені певні категорії громадян, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації. Зокрема, відповідно до ст. 23 Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", це особи, які мають відстрочку від призову, визнані непридатними за станом здоров'я, жінки, які мають дітей віком до 18 років, та ряд інших категорій [3].

Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора України свідчить про значне зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 336 КК України з початку військової агресії проти України. Так, якщо у 2021 році було зареєстровано лише поодинокі випадки таких правопорушень, то з початку 2022 року їх кількість зросла в десятки разів. Особливо інтенсивно зростання спостерігалось у перші місяці після оголошення загальної мобілізації.

Територіальний розподіл кримінальних правопорушень за ст. 336 КК України характеризується певною нерівномірністю, що обумовлено різними факторами, включаючи демографічні особливості регіонів, специфіку проведення мобілізаційних заходів, наближеність до районів ведення бойових дій тощо. Найбільша кількість випадків ухилення від призову фіксується у західних та центральних областях України, що може бути

пов'язано як з більшою ефективністю роботи правоохоронних органів у виявленні таких фактів, так і з особливостями соціально-економічного розвитку цих регіонів.

Аналіз судової практики показує, що найбільш поширеними способами ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є: неявка за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки без поважних причин; зміна місця проживання без повідомлення військово-облікового органу; надання неправдивих відомостей про стан здоров'я або сімейний стан; виїзд за межі України з порушенням встановлених правил військового обліку; підроблення документів або надання недостовірної інформації щодо підстав для відстрочки від призову [4].

Криміногенний портрет особи, яка ухиляється від призову на військову службу під час мобілізації, є досить різноманітним. За даними судових вироків, серед засуджених переважають особи віком від 25 до 45 років, з середнім або середнім спеціальним рівнем освіти, які не мають постійного місця роботи або зайняті у приватному секторі економіки. Значну частку становлять особи, які раніше не мали судимостей та характеризуються за місцем проживання позитивно [5].

Комплекс причин та умов, що сприяють ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації, доцільно розглядати на декількох рівнях:

1. **Соціально-економічні фактори:** низький рівень соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, недостатнє матеріальне забезпечення, страх втрати роботи або бізнесу, відсутність дієвих механізмів збереження робочих місць за мобілізованими, значна різниця між цивільними та військовими заробітними платами для фахівців певних галузей.

2. **Соціально-психологічні фактори:** страх загибелі або поранення, небажання залишати сім'ю, низький рівень патріотизму та громадянської свідомості, недостатня обізнаність щодо прав та обов'язків призовників,

психологічна неготовність до військової служби, поширення панічних настроїв у суспільстві.

3. Організаційно-правові фактори: недосконалість нормативно-правової бази у сфері мобілізаційної підготовки та проведення мобілізації, неефективність роботи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, відсутність дієвого механізму виявлення осіб, які ухиляються від призову, недоліки в системі військового обліку.

4. Інформаційні фактори: поширення недостовірної інформації щодо умов проходження військової служби, дезінформація з боку ворожих інформаційних джерел, негативне висвітлення у ЗМІ окремих аспектів проведення мобілізації, недостатня інформаційно-роз'яснювальна робота серед населення.

Особливу увагу слід звернути на недоліки в організації призову на військову службу під час мобілізації, які створюють сприятливі умови для ухилення. Серед них можна виділити: неналежний рівень взаємодії між територіальними центрами комплектування, правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування; технічні та організаційні проблеми у функціонуванні Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних; недосконалість механізмів вручення повісток та контролю за їх отриманням; неефективність заходів адміністративного впливу за порушення правил військового обліку; недостатнє кадрове та матеріально-технічне забезпечення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки [6].

Спеціально-кримінологічне запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації передбачає комплекс цілеспрямованих заходів, здійснюваних спеціалізованими суб'єктами та спрямованих на нейтралізацію криміногенних факторів, які детермінують це кримінальне правопорушення. Залежно від характеру та змісту заходи спеціально-кримінологічного запобігання можна класифікувати на декілька груп:

Удосконалення нормативно-правової бази є важливою складовою спеціально-кримінологічного запобігання ухиленню від призову на військову

службу під час мобілізації. Основними напрямками цієї діяльності є:

1. Уточнення диспозиції ст. 336 КК України з метою більш чіткого визначення об'єктивної сторони кримінального правопорушення та розмежування його з адміністративними правопорушеннями у сфері військового обліку.

2. Розробка та впровадження законодавчих змін, спрямованих на посилення відповідальності за сприяння ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації, зокрема за підроблення документів, надання неправдивих відомостей, незаконне звільнення від військового обов'язку.

3. Удосконалення нормативно-правових актів, що регулюють порядок вручення повісток, процедуру медичного огляду призовників, механізми надання відстрочок від призову [7].

4. Врегулювання питань соціального захисту мобілізованих осіб та членів їхніх сімей, збереження робочих місць, компенсації за втрачений заробіток, пільг та гарантій для учасників бойових дій.

5. Розробка механізмів альтернативної служби для осіб, які за релігійними переконаннями не можуть брати участь у бойових діях, але можуть виконувати інші обов'язки в інтересах оборони держави.

Ці заходи спрямовані на вдосконалення діяльності суб'єктів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації та підвищення ефективності їх взаємодії:

1. Удосконалення системи військового обліку та створення єдиної електронної бази даних військовозобов'язаних з інтеграцією до інших державних реєстрів та баз даних.

2. Оптимізація роботи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, підвищення їх кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

3. Розробка та впровадження ефективних механізмів виявлення осіб, які ухиляються від призову, включаючи створення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах.

4. Організація ефективної взаємодії між територіальними центрами комплектування, правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, прикордонною службою та іншими суб'єктами запобігання.

5. Розробка та впровадження автоматизованих систем контролю за вручення повісток та явкою призовників до територіальних центрів комплектування.

6. Проведення регулярних навчань та тренінгів для працівників територіальних центрів комплектування та правоохоронних органів з питань виявлення та документування фактів ухилення від призову [8].

У табл. 9 представлено дані щодо ефективності різних організаційно-управлінських заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації за результатами експертного опитування.

<i>Заходи</i>	<i>Висока ефективність (%)</i>	<i>Середня ефективність (%)</i>	<i>Низька ефективність (%)</i>
Створення єдиної електронної бази даних військовозобов'язаних	78,5	18,3	3,2
Оптимізація роботи територіальних центрів комплектування	65,7	27,8	6,5
Створення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах	56,2	32,5	11,3
Автоматизовані системи контролю за врученням повісток	81,3	15,2	3,5
Покращення взаємодії між суб'єктами запобігання	72,6	22,8	4,6
Навчання працівників територіальних центрів комплектування	58,4	30,1	11,5

Ця група заходів спрямована на аналіз та прогнозування

кримінологічної ситуації, а також на інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення: створення системи кримінологічного моніторингу стану та динаміки ухилення від призову на військову службу під час мобілізації; розробка методик прогнозування рівня ухилення від призову залежно від соціально-економічної ситуації, інтенсивності бойових дій та інших факторів; організація інформаційно-роз'яснювальної кампанії щодо прав та обов'язків військовозобов'язаних, порядку проведення мобілізації, відповідальності за ухилення від призову; проведення інформаційних заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби, формування позитивного іміджу Збройних Сил України; протидія дезінформації та пропаганді, спрямованій на дискредитацію мобілізаційних заходів та сіяння паніки серед населення; розробка і впровадження інформаційних ресурсів, що надають вичерпну інформацію про порядок призову, соціальні гарантії для військовослужбовців та членів їхніх сімей, можливості проходження служби за контрактом [9].

Ці заходи спрямовані на формування позитивного ставлення до військової служби та підвищення рівня патріотичної свідомості громадян:

1. Розвиток системи військово-патріотичного виховання молоді, формування готовності до захисту Вітчизни.
2. Організація психологічної підготовки призовників до військової служби, подолання страху та невпевненості.
3. Надання психологічної допомоги сім'ям мобілізованих осіб, створення груп підтримки та консультаційних центрів.
4. Залучення громадських організацій, волонтерських рухів, ветеранів до проведення патріотичних заходів та виховної роботи з молоддю.
5. Робота з різними соціальними групами (студенти, працівники підприємств, релігійні громади) щодо формування позитивного ставлення до військового обов'язку.
6. Проведення соціально-психологічних досліджень щодо мотивації ухилення від призову та розробка на їх основі програм профілактики.

Ця група заходів спрямована на виявлення осіб, які ухиляються від призову, та притягнення їх до відповідальності: організація систематичних перевірок дотримання військовозобов'язаними правил військового обліку; посилення контролю за перетином державного кордону особами призовного віку, особливо під час проведення мобілізаційних заходів; проведення спеціальних операцій та рейдів з виявлення осіб, які ухиляються від призову, за участю працівників територіальних центрів комплектування, поліції та прикордонної служби; контроль за діяльністю медичних комісій щодо дотримання правил медичного огляду призовників та запобігання корупційним проявам; моніторинг соціальних мереж та інших інформаційних ресурсів з метою виявлення осіб, які публічно закликають до ухилення від призову або пропонують незаконні послуги щодо звільнення від військового обов'язку [10].

У табл. 10 представлено результати аналізу ефективності контрольно-наглядових заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації на основі статистичних даних правоохоронних органів.

<i>Контрольно-наглядові заходи</i>	<i>Кількість виявлених фактів ухилення</i>	<i>Відсоток від загальної кількості</i>	<i>Ефективність (коефіцієнт)</i>
Перевірки за місцем проживання	1245	34,7	0,82
Контроль на блокпостах	876	24,4	0,75
Прикордонний контроль	658	18,3	0,91
Спеціальні операції та рейди	543	15,1	0,88
Моніторинг соціальних мереж	267	7,5	0,61

Ефективність спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації значною мірою залежить від узгодженої діяльності різних суб'єктів та налагодженої

системи їх взаємодії. До основних суб'єктів запобігання належать: **територіальні центри комплектування та соціальної підтримки** – здійснюють військовий облік, організовують призов на військову службу, проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення; **Національна поліція України** – виявляє осіб, які ухиляються від призову, складає адміністративні протоколи за порушення правил військового обліку, бере участь у проведенні спеціальних операцій та рейдів, здійснює досудове розслідування за ст. 336 КК України; **Державна прикордонна служба України** – здійснює контроль за перетином державного кордону особами призовного віку, виявляє осіб, які намагаються незаконно залишити територію України з метою ухилення від призову; **органи прокуратури** – здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення мобілізаційних заходів, підтримують публічне обвинувачення у кримінальних провадженнях за ст. 336 КК України; **суди** – розглядають кримінальні провадження за ст. 336 КК України, призначають покарання особам, визнаним винними у вчиненні цього кримінального правопорушення; **органи місцевого самоврядування** – сприяють територіальним центрам комплектування у проведенні мобілізаційних заходів, надають інформацію про місце проживання військовозобов'язаних, беруть участь в інформаційно-роз'яснювальній роботі; **громадські організації та волонтерські рухи** – здійснюють патріотичне виховання молоді, надають допомогу сім'ям мобілізованих осіб, беруть участь у формуванні позитивного іміджу військової служби.

Взаємодія між суб'єктами запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації може здійснюватися у таких формах:

обмін інформацією щодо осіб, які ухиляються від призову, їх місцезнаходження, способів ухилення тощо; проведення спільних заходів з виявлення осіб, які ухиляються від призову, зокрема спеціальних операцій, рейдів, перевірок за місцем проживання; створення спільних робочих груп, штабів, координаційних рад з питань проведення мобілізаційних заходів та

запобігання ухиленню від призову; проведення спільних нарад, семінарів, тренінгів з питань запобігання ухиленню від призову; розробка спільних методичних рекомендацій, інструкцій, алгоритмів дій у різних ситуаціях, пов'язаних з ухиленням від призову; проведення спільних інформаційно-роз'яснювальних кампаній серед населення.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є суспільно небезпечним діянням, яке посягає на порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань в умовах особливого періоду, що загрожує національній безпеці та обороноздатності держави. Детермінантами ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є комплекс соціально-економічних, соціально-психологічних, організаційно-правових та інформаційних факторів, які потребують комплексного впливу з боку держави та суспільства.

Спеціально-кримінологічне запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації передбачає комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, соціально-психологічних та контрольно-наглядових заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов вчинення цього кримінального правопорушення. Ефективність спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації залежить від узгодженої діяльності різних суб'єктів запобігання, належного рівня їх матеріально-технічного забезпечення, а також від рівня патріотичної свідомості громадян та престижу військової служби. Підвищення ефективності спеціально-кримінологічних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації потребує удосконалення нормативно-правової бази, оптимізації організаційно-управлінської діяльності, розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення, посилення соціально-психологічного впливу, удосконалення контрольно-наглядової діяльності, покращення координації та взаємодії між суб'єктами запобігання,

а також впровадження передового зарубіжного досвіду.

В умовах сучасних викликів та загроз національній безпеці України особливого значення набуває формування у суспільстві розуміння важливості виконання військового обов'язку та відповідальності за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Це потребує проведення широкої інформаційно-роз'яснювальної роботи, підвищення престижу військової служби, забезпечення належного рівня соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Таким чином, запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації потребує комплексного підходу, який передбачає поєднання заходів різної спрямованості та залучення широкого кола суб'єктів запобігання. Лише за таких умов можливо досягти значного зниження рівня цього кримінального правопорушення та забезпечити належне функціонування системи мобілізаційної підготовки та проведення мобілізації в інтересах забезпечення національної безпеки та оборони України.

3.3. Індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації

Проблема ухилення від військової служби в Україні набуває особливої актуальності в контексті сучасних воєнних викликів і мобілізаційних процесів, що виникли внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році. Це явище має як наукове, так і практичне значення, оскільки пов'язане з ефективністю обороноздатності держави, правовою свідомістю громадян і соціальними настроями у суспільстві. Водночас проблема охоплює комплексний спектр факторів — психологічних, соціальних, правових і інформаційних, які впливають на мотивацію громадян і їхнє ставлення до мобілізації. Цей аспект має ключове значення для

забезпечення цілісності системи оборони країни, адже ухилення від служби підриває мобілізаційний потенціал, загрожує стабільності та безпеці держави. З огляду на це, наукове дослідження даного питання сприяє підвищенню ефективності заходів державного реагування та розробці профілактичних стратегій, що мають практичне застосування в умовах війни та соціальної напруги.

Основним завданням індивідуальної запобіжної діяльності є усунення загрози потенційного злочину [83, с. 146]. Більш того, А. П. Закалюк зауважує, що теорія запобігання злочинності в певній частині, зокрема в теоретичному обґрунтуванні запобіжних заходів, тактики й методики їхнього вжиття, ніби виходить за межі теорії кримінології та користується здобутками інших наук, наприклад педагогіки, психології, соціології, не є аргументом для «відокремлення» теорії запобіжної діяльності від теорії кримінологічної науки [1; 41, с. 325].

Останніми роками значна кількість дослідників звернула увагу на проблему ухилення від військової служби, проте їхні підходи залишаються здебільшого фрагментованими. Публікації провідних аналітичних центрів, таких як Інститут східних досліджень (SCEEUS) та Фонд «Відродження», а також звіти міжнародних інформаційних агентств (AP, Euronews), висвітлюють різні аспекти проблеми: від психосоціальної мотивації до аналізу законодавчих норм та механізмів контролю [71; 187; 189]. Зокрема, у роботах Стефана Віхреля та Володимира Боровика було виявлено основні форми ухилення, такі як фальсифікація документів, втеча за кордон або звернення за медичними довідками, а також роль інформаційних маніпуляцій і дезінформації, що поширюється у соціальних мережах і окремих телеграм-каналах [16]. Проте ці дослідження не завжди пов'язують отримані дані з комплексними системними заходами, що охоплюють не лише покарання, але й профілактику та соціальну підтримку, що є особливо важливим у контексті формування громадянської відповідальності. Раніше не було достатньо глибокого комплексного аналізу, який би інтегрував різні рівні боротьби з

ухиленням — від правової освіти й психологічної підтримки до заходів захисту вразливих груп і запобігання маніпуляціям. Ця прогалина в науковому дослідженні є критичною, адже саме відсутність системної моделі дій призводить до недостатньої ефективності чинних механізмів мобілізації. Стаття присвячена розробці такої інтегрованої моделі, яка базується на комплексній взаємодії індивідуальних профілактичних заходів, заходів захисту від маніпуляцій та відповідальності, що дозволить мінімізувати кількість ухильників і водночас зберегти права й гідність громадян.

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання повинні містити кримінологічні знання про специфічні антисуспільні риси осіб, їх виникнення та розвиток, а також спрямовуючий вплив на саму особу, яка готує вчинення кримінального правопорушення або розпочала його вчинення, задля відвернення та припинення. При цьому зазначений вплив може бути безпосереднім або опосередкованим, у тому числі із застосуванням оперативних можливостей, через ближнє оточення, членів сім'ї [41, с. 334].

Результати дослідження підтверджують, що лише комплексний підхід, який поєднує правове просвітництво, психологічну підтримку, формування патріотичних цінностей і захист від інформаційних маніпуляцій, може суттєво знизити рівень ухилення. Виявлено, що індивідуальні профілактичні заходи, такі як систематичні правові кампанії та консультації, допомагають підвищити юридичну грамотність і довіру до мобілізаційних процесів серед молоді, що є цінним ресурсом для держави. Водночас заходи захисту вразливих категорій, включно з протидією стигматизації та кримінальному експлуатуванню, покращують соціальний клімат і зменшують ризики маніпуляцій через антидержавні групи. Моніторинг онлайн-середовищ та оперативне втручання в екстремістські спільноти дозволяють мінімізувати негативний вплив дезінформації. Позитивні зміни у психологічних установках молоді фіксуються у 25% опитаних, що свідчить про ефективність впроваджених заходів [4; 136].

Незважаючи на значний прогрес, дослідження виявило й низку проблем. Зокрема, надмірно жорсткі репресивні механізми викликають зворотну реакцію серед частини населення, знижуючи ефективність мобілізації. Крім того, існує потреба адаптації підходів до регіональних особливостей України, що має велике значення через різну історико-культурну та соціально-економічну специфіку областей. Для подальшого розвитку теми необхідно вивчати довгостроковий вплив профілактичних і захисних заходів, а також їхню економічну ефективність і можливості масштабування в різних контекстах. Пропонована багаторівнева модель може стати основою для подальших досліджень і практичних програм, які підтримають обороноздатність України та підвищать стійкість суспільства в умовах воєнних викликів [147; 179].

Таким чином, стаття робить внесок у наукове розуміння комплексної боротьби з ухиленням від військової служби в Україні, пропонуючи інтегрований підхід, що поєднує правову освіту, психологічну підтримку, патріотичне виховання та заходи захисту. Запропоновані висновки мають важливе практичне значення для органів державної влади, громадських організацій і науковців, які займаються питаннями безпеки та оборони. Перспективи подальших досліджень охоплюють удосконалення механізмів адаптації підходів до регіональних особливостей і оцінку впливу на соціальну стабільність та мобілізаційну готовність. Це відкриває нові можливості для розвитку ефективних стратегій у сфері національної безпеки України.

Військова служба є фундаментальним інститутом у суверенних державах, що слугує одночасно правовим зобов'язанням і громадянським обов'язком. Це примусовий або добровільний призов громадян до збройних сил для виконання різних завдань національної оборони. Мобілізація, у свою чергу, є процесом, за допомогою якого держава готує і організовує свої збройні сили і цивільне населення до війни або надзвичайного стану, включаючи призов і розгортання військовослужбовців. В умовах триваючих

військових конфліктів або зовнішньої агресії мобілізація стає важливим механізмом зміцнення обороноздатності країни. Досвід України під час повномасштабного російського вторгнення у 2022 році є яскравим прикладом нагальної потреби в ефективній мобілізації та всебічній військовій готовності [171].

Виконання військового обов'язку під час мобілізації має вирішальне значення для підтримання національного суверенітету, територіальної цілісності та громадської безпеки. Здатність країни мобілізувати та утримувати достатню кількість підготовлених і мотивованих військовослужбовців визначає її обороноздатність. В Україні, де російське вторгнення призвело до масштабних військових операцій майже в усіх регіонах, масова мобілізація стала питанням національного виживання. На початку 2022 року президент Володимир Зеленський оголосив воєнний стан і віддав наказ про загальну мобілізацію, закликавши чоловіків віком від 18 до 60 років служити в Збройних силах України (ЗСУ) [161]. Ця мобілізація була спрямована не лише на відсіч агресії, але й на забезпечення внутрішньої стабільності та запобігання суспільному колапсу в умовах воєнного часу.

Однак, незважаючи на екзистенційну загрозу, з якою стикається Україна, випадки ухилення від військової служби становлять серйозний виклик національній безпеці та моральній єдності суспільства. Ухилення від військової служби – це навмисні дії, що здійснюються особами з метою уникнення законних зобов'язань щодо призову, такі як підробка медичних документів, втеча за кордон, підкуп посадових осіб або просто переховування від органів влади. Протягом перших місяців повномасштабної мобілізації в Україні випадки ухилення від призову були зафіксовані в багатьох регіонах, причому деякі особи намагалися нелегально перетнути кордон або отримати шахрайське звільнення від призову [161]. За даними Державної прикордонної служби України, тисячі чоловіків були затримані при спробі залишити країну без законних підстав під час воєнного стану [191].

Це явище є не лише юридичним правопорушенням, але й симптомом глибших соціальних проблем. Ухилення від військової служби підриває принцип рівності перед законом і поняття спільної відповідальності. Воно може деморалізувати тих, хто добровільно вступає до армії, породити суспільну недовіру та послабити національну згуртованість. Під час війни, коли держава потребує повної відданості своїх громадян, масове ухилення від призову надсилає небезпечний сигнал ворогу та ускладнює оперативне планування для військового керівництва. В Україні, де військові зусилля значною мірою залежать від мобілізованого персоналу та добровільних формувань, таких як Сили територіальної оборони, кожен випадок ухилення може мати оперативні та психологічні наслідки [156].

Крім того, проблема ухилення від мобілізації має міжнародний вимір. Численні українські чоловіки втекли до європейських країн, претендуючи на гуманітарний статус або статус притулку, що викликало дебати про солідарність і відповідальність в українській діаспорі. Деякі країни, такі як Польща і Німеччина, запровадили суворіший контроль і висловили занепокоєння щодо перебування українських чоловіків за кордоном у воєнний час. Це викликало правові та етичні питання щодо їхніх зобов'язань перед батьківщиною та ролі приймаючих країн у вирішенні проблем біженців військового віку [174].

Український уряд відреагував на це посиленням регулювання та запровадженням різних превентивних і каральних заходів. Були прийняті законодавчі зміни, спрямовані на спрощення процедури призову, посилення покарання за ухилення від служби та забезпечення міжвідомчої співпраці між військкоматами, поліцією та місцевими адміністраціями [180]. У 2024 році Верховна Рада України ухвалила новий закон про мобілізацію, який підвищив прозорість військового обліку та уможливив цифрове вручення повісток через онлайн-платформи [183]. Ці зусилля були спрямовані не лише на примусове виконання, але й на комунікацію та довіру громадськості. Тим не менш, одних лише законодавчих змін недостатньо для усунення

першопричин ухилення від призову.

Запобігання ухиленню вимагає ширшого, системного підходу, який включає в себе індивідуальні превентивні стратегії та механізми, спрямовані на захист осіб від соціальної віктимізації, маніпуляцій та експлуатації. Багато випадків ухилення від призову пов'язані зі страхом, дезінформацією, психологічним дистресом або відсутністю соціальної підтримки. Тому розуміння мотивів такої поведінки є життєво важливим для розробки гуманної та ефективної політики. Приклад України демонструє, що поряд із правовим примусом, такі заходи, як психологічне консультування, громадянська освіта та прозора комунікація з громадськістю, є однаково необхідними для формування культури відповідальності та стійкості [176].

Військова служба та мобілізація є незамінними інструментами національної оборони, особливо в часи екзистенційних загроз. Досвід України з 2022 року підкреслює як необхідність, так і складність масової мобілізації. Хоча більшість громадян України продемонстрували неабияку мужність і патріотизм, випадки ухилення від мобілізації залишаються значним предметом занепокоєння. Вони створюють не лише правові та безпекові ризики, але й кидають виклик моральній структурі суспільства, що перебуває у стані війни. Вирішення цієї проблеми вимагає поєднання правових, превентивних і просвітницьких заходів, а також глибокого розуміння соціальної динаміки. У наступних розділах цієї статті більш детально розглядаються окремі превентивні та віктимологічні стратегії, які можуть бути застосовані для зниження рівня ухилення від військової служби в Україні та подібних контекстах.

Розуміння природи ухилення від військової служби є важливим для будь-якої країни, яка стикається із загрозами національній безпеці, особливо для України, яка з лютого 2022 року перебуває під повномасштабним вторгненням Росії. Оскільки війна триває вже третій рік, українські військові змушені покладатися на широкомасштабну мобілізацію для поповнення своїх збройних сил. Однак цей процес також виявив зростаючу проблему –

ухилення від військової служби. Розуміння форм, причин та соціального контексту ухилення від служби є життєво важливим для ефективної боротьби з цим явищем.

В Україні військовий призов є конституційним обов'язком, а мобілізація регулюється національним законодавством, яке визначає критерії та процедури призову у воєнний час. Незважаючи на цю правову базу, тисячі чоловіків, які мають на це право, активно намагаються уникнути призову. Найпомітнішими формами ухилення є використання підроблених медичних документів, хабарі чиновникам за звільнення від призову, спроби нелегально втекти з країни, самоізоляція або переїзд, щоб уникнути отримання повістки. Наприклад, у 2023 році Служба безпеки України (СБУ) викрила кілька злочинних мереж, які продавали фальшиві документи, що звільняють чоловіків від військового обов'язку, часто за ціною понад \$10 000 за особу [188]. За даними Державної прикордонної служби України, з початку повномасштабної мобілізації на кордоні було затримано понад 6 000 чоловіків, які намагалися нелегально покинути Україну [136].

Хоча така тактика є кримінально караною згідно з українським законодавством, коріння такої поведінки є складним і багатовимірним. З психологічної точки зору, страх перед боєм, пораненням або смертю є потужним стримуючим фактором для багатьох людей. Війна в Україні, на відміну від обмежених військових конфліктів в інших країнах, призвела до тривалих і жорстоких бойових дій, особливо в таких регіонах, як Бахмут, Авдіївка та Донецька область. Особисті свідчення як солдатів, так і цивільних осіб описують жахи окопної війни, постійні обстріли та велику кількість жертв [166]. Постійні новини про загибель і поранення на полі бою посилюють страх і тривогу серед потенційних призовників. Як зазначалося в одному з репортажів The Guardian, «настрої серед населення змінюються, багато хто висловлює втому і страх замість патріотичного ентузіазму» [173].

Соціальні та культурні фактори також відіграють значну роль в ухиленні від служби. Від початку війни українське суспільство демонструє

потужну підтримку збройних сил. Однак ця підтримка не завжди трансформується у готовність служити. Соціальний тиск може діяти в обох напрямках: в той час як одні громади високо цінують військову службу, інші негласно відмовляють від неї, особливо в сім'ях, де чоловіки є основними годувальниками або піклувальниками. Економічні проблеми часто переплітаються з цією соціальною динамікою. Чоловіки, які підтримують старіючих батьків, дружин чи дітей, не наважуються ризикувати, залишаючи свої сім'ї без фінансової чи емоційної підтримки. Багато хто боїться втратити роботу, бізнес чи майно під час їхньої відсутності. Держава запровадила певні заходи захисту для сімей мобілізованих чоловіків, але вони не завжди є достатніми або добре комунікованими [171].

Ухиляння від мобілізації може ще більше підживлюватися неузгодженістю законодавства та бюрократичною непрозорістю. В Україні часті зміни критеріїв мобілізації, нечіткі інструкції щодо відстрочок і непрозорі винятки (наприклад, на підставі освіти, стану здоров'я або статусу волонтера) спричинили плутанину і недовіру. Наприклад, закон про строкову військову службу для студентів вищих навчальних закладів змінювався кілька разів, через що багато молодих людей не впевнені у своїх зобов'язаннях [157]. Аналогічно, деякі особи повідомляють про різне ставлення до них залежно від регіону, особистих зв'язків або на розсуд місцевих призовних пунктів. Така непослідовність підриває довіру до справедливості системи і спонукає людей шукати неофіційні способи уникнути мобілізації.

Іншим критичним фактором є широке поширення дезінформації, як внутрішньої, так і зовнішньої. Російські дезінформаційні кампанії були особливо агресивними у підриві мобілізаційних зусиль України. За допомогою ботів у соціальних мережах, анонімних телеграм-каналів і скоординованих зусиль ЗМІ ці кампанії просувають наративи про те, що українська армія некомпетентна, корумпована і використовує своїх громадян як гарматне м'ясо. Вони перебільшують кількість жертв, висвітлюють реальні

або передбачувані зловживання з боку військових рекрутерів і нагнітають страх перед призовом до армії серед населення. У звіті корпорації RAND за 2023 рік зазначається, що «російські суб'єкти інвестували значні ресурси в психологічні операції, спрямовані на послаблення внутрішньої згуртованості України шляхом поширення страху, розгубленості та недовіри» [187].

Ця інформаційна війна є ефективною, оскільки часто поєднує неправду з напівправдою. Наприклад, хоча корупція в деяких військоматах була викрита – як, наприклад, сумнозвісна справа одеського військового комісара, чий розкішний спосіб життя призвів до його арешту в 2023 році, – ці випадки не обов'язково є репрезентативними для всієї системи [176]. Тим не менш, такі історії набувають вірусного поширення в Інтернеті і слугують для підтвердження підозр та виправдання ухилення у свідомості деяких громадян. Згідно з дослідженням ОЕСР за 2024 рік, Україна є однією з головних мішеней транскордонних дезінформаційних кампаній, багато з яких зосереджені саме на мобілізаційній політиці країни [171].

Окрім іноземної дезінформації, свій внесок у дезінформацію вносять і вітчизняні онлайн-платформи. Такі соціальні мережі, як TikTok, Telegram і Facebook, стали ареною, де поширюються чутки про рейди під час мобілізації, затримання тих, хто ухиляється, і жорстоке поводження з боку вербувальників. Хоча деякі з цих історій засновані на реальних подіях, їм часто бракує контексту та нюансів. Наприклад, на початку 2024 року суспільне обурення викликали вірусні відео, на яких чоловіків примусово доставляють до військоматів, хоча багато хто з них неодноразово ігнорував законні повістки [194]. Така неповна інформація сприяє паніці та збільшує привабливість ухилення від призову.

Психологічна війна посилюється відчуттям безпорадності та непередбачуваності. Люди не знають, коли і де до них можуть звернутися вербувальники. Історії про те, що повістки про мобілізацію вручають у торгових центрах, громадському транспорті або навіть у лікарнях, широко розповсюджуються і, перебільшені чи ні, створюють відчуття постійної

загрози. Така випадковість і відсутність контролю сприяють ухиленню від мобілізації не лише серед тих, хто підлягає мобілізації, а й серед їхніх родин і громад.

Результатом усіх цих факторів є зростання ухилення від призову, що становить пряму загрозу для здатності України утримувати боєздатні та поповнювані збройні сили. У 2023 році український парламент відреагував на це посиленням покарань за ухилення від призову, збільшенням штрафів та можливістю кримінального переслідування у випадках умисного ухилення. Проте одного лише примусу недостатньо. Суто каральний підхід не може вирішити основні психологічні, соціальні та інформаційні причини, які призводять до ухилення від сплати військового збору. Експерти сходяться на думці, що Україні потрібна більш комплексна стратегія, яка б включала прозору і послідовну правову політику, кращу комунікацію з громадськістю та послуги психологічної підтримки для потенційних призовників та їхніх сімей [165].

Ухилення від військової служби під час мобілізації в Україні є багатогранною проблемою. Вона включає в себе не лише навмисні дії, спрямовані на ухилення від призову, але й ширший суспільний клімат, сформований страхом, невпевненістю, дезінформацією та системними недоліками. Щоб ефективно протистояти цій проблемі, український уряд і громадянське суспільство повинні спільно працювати над відновленням довіри, зміцненням суспільної стійкості та забезпеченням того, щоб служба на захист нації сприймалася як обов'язок і почесний внесок у колективне виживання.

Індивідуальні профілактичні заходи відіграють вирішальну роль у зниженні рівня ухилення від призову, особливо в контексті загроз національній безпеці. У нинішніх реаліях повномасштабної війни з Росією, що триває в Україні з лютого 2022 року, ці заходи набувають особливої актуальності. Одним із ключових напрямків є правова освіта та інформаційні кампанії для громадян, які підлягають мобілізації. В останні роки відсутність

чіткого розуміння військового законодавства, часті зміни правил мобілізації та непослідовне застосування норм у різних регіонах призвели до масової плутанини та недовіри серед призовників. Наприклад, неодноразові зміни в законодавстві щодо відстрочок для студентів вищих навчальних закладів викликали значне розчарування серед молоді [174]. Тому послідовна, доступна та перевірена правова інформація має слугувати основою для побудови довіри з боку громадськості. Офіційні джерела, такі як портал Міністерства оборони України, повинні регулярно оновлювати контент щодо критеріїв мобілізації, прав призовників та механізмів правового захисту.

Надання психологічної підтримки тим, кому загрожує мобілізація, є ще одним важливим превентивним заходом. Багато людей уникають призову не лише через страх за своє життя, але й через попередні травми, тривожні розлади чи посттравматичний стрес. У 2023 році Міністерство охорони здоров'я України розпочало програми психологічної підтримки для діючих військовослужбовців та їхніх сімей, але ці програми наразі не охоплюють ширше коло потенційних призовників [179]. Розширення цих послуг – через мобільні психологічні бригади, гарячі лінії та анонімне консультування – могло б значно знизити рівень тривожності та поведінки уникнення. Дослідження показують, що особи, які отримують психологічну підтримку перед мобілізацією, менш схильні до відмови від служби і краще адаптуються до військового життя [171].

Патріотичне виховання та громадянська відповідальність, що просуваються через систему освіти, також слугують довгостроковими превентивними інструментами. В Україні вже реалізуються деякі ініціативи, такі як курс «Захист України» у школах та програми громадянсько-патріотичного виховання в університетах. Однак ефективність цих зусиль часто обмежується формалізмом або браком належним чином підготовлених викладачів [175]. Ці програми мають бути реформовані, щоб зосередитися не лише на фізичній підготовці чи історичній пам'яті, але й на сучасному розумінні військової служби як захисту демократичних цінностей та

майбутніх поколінь. Позитивні приклади українських захисників та їхній внесок у національну оборону мають бути послідовно інтегровані в освітній контент. Мислення, в якому військова служба сприймається не як тягар, а як почесна місія, починається з ефективної освіти [165].

Засоби масової інформації, соціальні мережі та інфлюенсери також відіграють важливу роль у формуванні суспільної моралі та громадянської відповідальності. У час, коли Росія активно використовує дезінформацію для дискредитації української мобілізації, надійні вітчизняні джерела є надзвичайно важливими для протидії нагнітання страху [192].

Журналісти, лідери думок та блогери повинні взяти на себе превентивну функцію — пояснювати правові норми, ділитися історіями гідної служби та підкреслювати загальнонаціональне значення внеску кожного громадянина. Кампанії на кшталт «Залізна нація» або «Я мобілізуюсь, бо мені не байдуже» сприяють формуванню позитивного образу військової служби [160]. Це особливо важливо для протидії російській пропаганді, яка намагається зобразити Збройні Сили України як неефективні або корумповані. Хоча окремі випадки корупції серед посадовців дійсно мали місце — зокрема, арешт військового комісара в Одеській області за незаконне збагачення [187], — подібні інциденти не повинні ставати інструментом для деморалізації.

Формування довіри до держави та Збройних Сил — ще один ключовий аспект індивідуальної профілактики. Люди уникають призову не лише через страх; часто це наслідок системної недовіри — занепокоєння щодо неефективного керівництва, непрозорих процедур мобілізації або відсутності соціального захисту для сімей військовослужбовців. У відповідь Україна запустила платформу «Резерв+», яка дозволяє добровольцям прозоро реєструватися та обирати ролі в армії відповідно до своїх навичок [176]. Такі ініціативи надають громадянам більше контролю над ситуацією, знижуючи рівень тривожності.

Не менш важливою є інформаційна та соціальна підтримка сімей

військовослужбовців. Люди, які впевнені, що їхні родини отримають соціальні гарантії, фінансову допомогу, доступ до психологічної підтримки або освітні пільги для дітей, менш схильні уникати служби. Міністерство у справах ветеранів та Міністерство оборони вже реалізують низку програм підтримки, однак їх потрібно масштабувати, цифровізувати та широко інформувати про них суспільство [182].

Індивідуальні заходи профілактики мають бути комплексними. Вони повинні включати правову освіту, психологічну допомогу, патріотичне виховання, позитивні наративи у медіа, механізми формування довіри та реальну соціальну підтримку. В умовах повномасштабної війни людський капітал є найціннішим ресурсом України. Тому замість зосередження лише на покаранні, слід робити акцент на проактивну, гуманну та стратегічну профілактику ухилення від мобілізації.

У контексті триваючого збройного конфлікту з Росією впровадження заходів щодо запобігання віктимізації є надзвичайно важливим для захисту осіб, які є вразливими до маніпуляцій, подолання соціальних стигм, запобігання експлуатації з боку кримінальних структур та моніторингу середовищ із підвищеним ризиком.

Україна створила інституції, зокрема Центр протидії дезінформації та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, для боротьби з дезінформацією та примусом. Ці органи працюють над виявленням і нейтралізацією дезінформаційних кампаній, які можуть впливати як на призовників, так і на широку громадськість [154; 155].

Зусилля щодо зменшення дискримінації проти військовослужбовців і призовників включають інформаційні кампанії та правові реформи. Наприклад, ЛГБТК+ військові в Україні активно беруть участь у маршах, щоб привернути увагу до своєї служби та виступити за рівні права, прагнучи змінити суспільні установки та зменшити стигматизацію як у війську, так і в суспільстві [170].

Українські правоохоронні органи викрили численні кримінальні

мережі, які сприяли ухиленню від мобілізації. Ці структури часто вимагали значні кошти за надання незаконних послуг — підробку документів або організацію нелегального перетину кордону. З початку повномасштабного вторгнення було виявлено понад 570 таких злочинних груп [147; 177].

Для запобігання поширенню екстремістських ідеологій та дезінформації українські служби здійснюють моніторинг онлайн-платформ і спільнот. Ініціативи на кшталт StopFake відіграють ключову роль у перевірці фактів і спростуванні фейкових наративів, тим самим захищаючи вразливі категорії населення від маніпуляцій [181].

Багатовекторний підхід України до запобігання віктимізації підкреслює важливість захисту осіб від маніпуляцій, подолання суспільних стигм, запобігання експлуатації та контролю за ризикованими середовищами. Ці зусилля є невід’ємною частиною забезпечення національної безпеки та суспільної єдності в умовах війни.

На завершення, вирішення проблеми ухилення від військової служби під час мобілізації в Україні потребує всебічного, багаторівневого підходу, що поєднує правові, психологічні, інформаційні та освітні зусилля. Попередній аналіз продемонстрував, що індивідуальні превентивні заходи й заходи з протидії віктимізації мають працювати у тісному взаємозв’язку, аби ефективно протистояти цьому виклику, адже йдеться про безпосередній вплив на національну оборону та внутрішню стабільність. Досвід України, особливо після 2022 року, підкреслює нагальність таких заходів у контексті повномасштабної війни з Росією, коли загальнонаціональна мобілізація є не лише юридичною вимогою, а й питанням виживання держави.

Висновки до розділу 3

Кримінально-правове регулювання ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні, зокрема норми ст. 336 КК України, має

ключове значення для забезпечення належного рівня обороноздатності. Водночас правозастосовна практика виявляє суттєві проблеми, серед яких — складність доведення умислу, розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності, а також визначення об'єктивної сторони складу злочину. Значну роль у подоланні цих труднощів відіграє судова практика, що формує стандарти доказування та тлумачення закону.

Порівняльний аналіз із законодавством європейських держав свідчить, що більшість із них передбачає кримінальну відповідальність за ухилення від військової служби, однак застосовує м'якші санкції та забезпечує можливість проходження альтернативної (невійськової) служби. Такий досвід вказує на необхідність розширення кола осіб, які можуть скористатися правом на альтернативну службу в Україні, а також уточнення законодавчого визначення «поважних причин» неявки. Доцільним є доповнення ст. 336 КК України кваліфікуючими ознаками, що дозволить більш диференційовано реагувати на різні форми ухилення.

Для підвищення ефективності протидії ухиленню пропонується комплекс заходів: підвищення прозорості мобілізаційних процедур, впровадження автоматизованих систем обліку призовників, посилення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення та адаптація законодавства до умов сучасних гібридних загроз. Реалізація таких кроків сприятиме зміцненню правопорядку у сфері мобілізації та посиленню обороноздатності держави.

Проблема запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації набула особливої гостроти в умовах збройної агресії проти України та дії воєнного стану. Згідно зі ст. 65 Конституції України, захист Вітчизни є одним із основних обов'язків громадян, однак статистичні дані Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації свідчать про суттєве зростання кількості кримінальних правопорушень за ст. 336 КК України протягом останніх років.

Ефективне функціонування системи мобілізаційної підготовки є

ключовим елементом національної безпеки та оборони. Запобігання ухиленню від мобілізації потребує комплексного впровадження спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на усунення причин і умов вчинення правопорушень та підвищення ефективності діяльності суб'єктів протидії. До таких заходів належать удосконалення правового регулювання, зміцнення кадрового потенціалу та покращення міжвідомчої взаємодії.

На відміну від загальносоціальної профілактики, спеціально-кримінологічна діяльність спрямована на безпосереднє виявлення і припинення правопорушень, формування у громадян усвідомлення неможливості злочинної поведінки та застосування передбачених законом санкцій до винних осіб. Реалізація таких підходів сприятиме зменшенню рівня ухилення та зміцненню обороноздатності держави.

Проблема ухилення від військової служби в Україні залишається актуальною в умовах воєнного стану та зовнішньої агресії. Її розв'язання вимагає комплексного підходу, де індивідуально-профілактична діяльність виступає важливим інструментом впливу на потенційних правопорушників. Запобігання повинно ґрунтуватися на ранньому виявленні ризиків, адресному впливі на конкретних осіб та усуненні факторів, що сприяють ухиленню.

Індивідуально-профілактичні заходи спрямовані на формування у громадян відповідального ставлення до військового обов'язку, підвищення їх правової обізнаності та зміцнення довіри до інституцій, що забезпечують мобілізаційні процеси. Особливу увагу слід приділяти особам із низьким рівнем правосвідомості, негативним досвідом взаємодії з військовими структурами чи соціальною вразливістю. Ефективність заходів залежить від належної взаємодії правоохоронних органів, місцевої влади та громадських інституцій.

Результати досліджень свідчать, що успішність індивідуально-профілактичної роботи прямо пов'язана з персоналізованим підходом і своєчасним реагуванням на поведінкові сигнали ризику. Запровадження цілеспрямованих програм, розроблених з урахуванням соціально-

психологічних особливостей громадян, сприятиме зменшенню кількості випадків ухилення від військової служби та підвищенню ефективності мобілізаційних заходів.

.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання, що полягало у формуванні теоретико-практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення кримінологічної характеристики та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні. Найбільш важливими для дисертації є такі позиції та обґрунтування:

1. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є суспільно небезпечним діянням, яке посягає на національну безпеку та обороноздатність держави. Криміналізація такого діяння є обґрунтованою та відповідає принципу пропорційності, оскільки суспільна небезпечність ухилення від призову за мобілізацією є досить високою, особливо в умовах воєнного стану.

Ефективна протидія ухиленню від призову за мобілізацією вимагає комплексного підходу, який охоплює не лише кримінально-правові, але й організаційні, інформаційні та інші заходи. Зокрема, важливе значення має підвищення правової культури громадян, формування позитивного ставлення до військової служби, забезпечення належних умов її проходження, включно з матеріальним забезпеченням військовослужбовців та їхніх сімей, а також соціальним захистом учасників бойових дій.

Для України, що перебуває у стані активної війни і вимагає максимальної мобілізаційної готовності, надзвичайно актуальним є запровадження сучасних цифрових систем обліку призовників, інтегрованих із іншими державними реєстрами. Не менш важливими є розробка та впровадження прозорих механізмів адміністративної відповідальності за ухилення у вигляді стимулів та санкцій, що доповнюватимуть систему кримінального покарання. Соціальний аспект також слід враховувати: підвищення престижу військової служби, розширення можливостей для альтернативної служби, а також комплексна підтримка військовослужбовців і

ветеранів суттєво підвищують мотивацію до виконання конституційного обов'язку.

2. Кримінально-правові ознаки ухилення від призову на військову службу під час мобілізації полягають у сукупності елементів складу злочину, що визначають його юридичну природу та межі кримінальної відповідальності. Об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення обороноздатності держави, безпосереднім – встановлений порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань. Ухилення від призову під час мобілізації посягає на конституційний обов'язок громадян щодо захисту Вітчизни, створюючи реальну загрозу національній безпеці та обороноздатності держави.

Об'єктивна сторона злочину виявляється як у дії, так і в бездіяльності: це неявка без поважних причин на збірний пункт у строк, зазначений у повістці, а також інші умисні дії (симуляція хвороби, підроблення документів, незаконний виїзд за кордон, хабар тощо), спрямовані на уникнення мобілізації. Суб'єкт – спеціальний, тобто військовозобов'язаний громадянин України, який підлягає призову на військову службу під час мобілізації.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом: винний усвідомлює незаконність своїх дій і бажає уникнути мобілізації. Мотиви можуть бути різними – страх перед бойовими діями, матеріальні, психологічні чи моральні чинники, але вони не впливають на кваліфікацію злочину. Водночас судова практика свідчить, що ключовим аспектом залишається доведення наявності умислу та факту належного повідомлення особи.

3. Міжнародний досвід кримінально-правової протидії ухиленню від військової служби може бути корисним для вдосконалення українського законодавства у цій сфері. Водночас запозичення зарубіжного досвіду має здійснюватися з урахуванням особливостей правової системи України, національних традицій, а також актуальних викликів та загроз національній

безпеці України.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває забезпечення балансу між інтересами держави щодо захисту національної безпеки та обороноздатності, з одного боку, та захистом прав і свобод громадян – з іншого. Цей баланс повинен бути забезпечений як на законодавчому рівні, так і в правозастосовній практиці. Отже, вдосконалення кримінально-правової протидії ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації є важливим завданням, вирішення якого сприятиме забезпеченню національної безпеки та обороноздатності України, а також реалізації конституційного обов'язку громадян щодо захисту Вітчизни. Проведений аналіз зарубіжного досвіду запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації засвідчує, що ефективність такої системи значною мірою залежить від комплексного підходу, який поєднує правові, адміністративні, технічні та соціальні інструменти. У різних країнах – від Ізраїлю і Південної Кореї до Швейцарії та США – формувалися унікальні моделі, але всі вони ґрунтуються на інтеграції державного контролю, чітких процедур та формуванні суспільної довіри. Таким чином, іноземний досвід є важливим орієнтиром і джерелом натхнення для вдосконалення української практики, а його адаптація сприятиме зміцненню обороноздатності країни та захисту її суверенітету.

4. Ухилення від призову є складним соціально-правовим явищем, зумовленим комплексом взаємопов'язаних чинників: соціально-правових, економічних, психологічних та інституційних. Найбільш значущими з-поміж них є страх перед бойовими діями, недостатній рівень матеріального забезпечення військовослужбовців, корупція у системі військових комісаріатів та недосконалість правового регулювання процедури призову.

Спостерігається значна географічна диференціація випадків ухилення від призову з найвищими показниками у західних та центральних областях України. Це зумовлено комплексом чинників, як-от географічна віддаленість від зони бойових дій, соціально-економічний розвиток регіону,

етнокультурні особливості, наявність кордонів із іншими державами.

З-поміж осіб, які ухиляються від призову, можна виділити кілька типів: «інстинктивний», «раціональний», «опортуністичний», «ідейний» та «девіантний». Найбільш поширеними є перші два типи, що вказує на переважання страху та раціональних мотивів у структурі мотивації ухилення.

Соціально-демографічний портрет типового правопорушника за ст. 336 КК України має такий вигляд: чоловік 25–50 років, має середню спеціальну освіту, сім'ю та дітей. Такі характеристики суттєво відрізняються від портрету загальнокримінального злочинця, що свідчить про ситуативний характер протиправної поведінки, зумовлений надзвичайними обставинами воєнного стану.

На основі комплексного аналізу особистісних характеристик запропоновано типологію осіб, які ухиляються від призову: «ситуативний» тип (58,4 %), «прагматичний» тип (24,0 %), «ідейний» тип (11,2 %) та «асоціальний» тип (6,4 %). Така типологія має практичне значення для диференціації підходів до профілактики та корекції протиправної поведінки.

Детермінація ухилення від призову має комплексний характер і охоплює макросоціальні (соціально-економічна ситуація, недосконалість системи мобілізації, інформаційний вплив), мікросоціальні (вплив найближчого оточення, негативний досвід знайомих) та індивідуально-психологічні чинники (особистісні риси, відсутність військового досвіду, стан здоров'я, ціннісні орієнтації). Аналіз динаміки та географії правопорушень виявив тенденцію до зростання кількості зареєстрованих випадків ухилення від призову та нерівномірний регіональний розподіл із переважанням західних областей України, що може бути зумовлено комплексом соціокультурних, економічних та географічних факторів.

5. Більшість осіб, які ухиляються від призову (91,6 %), раніше не були судимі, що підтверджує висновок про ситуативний характер їхньої протиправної поведінки. Найпоширенішим способом ухилення є неявка до територіального центру комплектування та соціальної підтримки після

отримання повістки (72,8 %), а більшість випадків ухилення (54,8 %) мають середньостроковий характер (від 1 до 6 місяців).

Морально-психологічні особливості правопорушників характеризуються відсутністю виражених антисоціальних установок, перевагою індивідуалістичних цінностей над громадянськими, підвищеним рівнем тривожності та низькою толерантністю до стресу. Основними мотивами ухилення є страх за власне життя та здоров'я, відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї, відсутність бойового досвіду та військової підготовки.

Запобігання ухиленню від призову потребує комплексного підходу, що передбачає проведення заходів на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях із урахуванням виявлених особливостей особистості правопорушників та чинників детермінації.

Аналіз судової практики виявив низку проблемних аспектів кваліфікації ухилення від призову та призначення покарання за це правопорушення, що свідчить про необхідність удосконалення нормативно-правової бази та розробки відповідних роз'яснень Верховного Суду.

6. Віктимна поведінка осіб, які ухиляються від призову, може мати різні форми та прояви. Запропонована типологія віктимної поведінки (за ступенем усвідомлення віктимного ризику, характером мотивації, способом ухилення від призову, соціальним статусом) дозволяє краще зрозуміти особливості цього явища та розробити ефективні заходи віктимологічної профілактики.

Віктимізація осіб, які ухиляються від призову, має низку соціальних наслідків і безпосередньо для таких осіб, і для суспільства загалом. Для осіб, які ухиляються від призову, це кримінальне переслідування та покарання, соціальне відчуження, психологічні проблеми, економічні труднощі тощо. Для суспільства – зниження рівня довіри до державних інституцій, зниження рівня соціальної солідарності, формування негативного ставлення до військової служби загалом. Віктимологічна профілактика ухилення від

призову передбачає комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію чинників віктимізації та зниження негативних наслідків цього явища. Такі заходи можуть бути різноманітними за своїм характером (правові, соціальні, психологічні, інформаційні тощо) та рівнем реалізації (державний, суспільний, індивідуальний).

Проведене дослідження дозволяє сформулювати кілька рекомендацій щодо мінімізації віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

На державному рівні рекомендується: удосконалити правове регулювання призову та мобілізації, забезпечивши чіткість, прозорість та об'єктивність процедури; розвивати систему альтернативної (невійськової) служби для осіб, які з релігійних, етичних або інших переконань не можуть проходити військову службу; забезпечити належний рівень соціальних гарантій для військовослужбовців, включно з гідною заробітною платою, медичним забезпеченням, пенсійним забезпеченням, можливостями для освіти та професійного розвитку тощо; посилити боротьбу з корупцією в органах, відповідальних за призов та мобілізацію; проводити інформаційні кампанії, спрямовані на роз'яснення прав та обов'язків призовників, процедури призову, можливостей отримання відстрочки або звільнення від призову на законних підставах тощо.

На суспільному рівні рекомендується: формувати позитивне ставлення до військової служби, підвищувати престиж військової професії; розвивати громадянське суспільство та зміцнювати соціальну солідарність; підтримувати громадські організації, які займаються питаннями національної безпеки, військово-патріотичним вихованням, соціальною адаптацією військовослужбовців тощо; розвивати механізми громадського контролю за діяльністю призовних комісій; сприяти соціальній інтеграції та прийняттю осіб, які повертаються з військової служби. На індивідуальному рівні рекомендується: підвищувати правову грамотність населення, особливо щодо питань призову та мобілізації; забезпечувати психологічну підтримку для

призовників, допомагати їм подолати страх, тривогу, невпевненість, адаптуватися до умов військової служби; сприяти формуванню позитивного ставлення до військової служби у молоді; забезпечувати підтримку сімей військовослужбовців; допомагати особам, які повертаються з військової служби, реінтегруватися в суспільство, вирішувати психологічні, соціальні, економічні проблеми.

7. Кримінально-правові заходи запобігання ухиленню від призову за мобілізацією потребують удосконалення. Зокрема, доцільно диференціювати кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією залежно від способу вчинення цього злочину, передбачити кримінальну відповідальність за ухилення від вручення повістки про призов на військову службу під час мобілізації, уточнити диспозицію статті 336 КК України шляхом конкретизації поняття «ухилення від призову за мобілізацією», розширити можливості для проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації та запровадити інститут дійового каяття для осіб, які ухилилися від призову за мобілізацією. Важливе значення має також судова практика розгляду справ про ухилення від призову за мобілізацією. Суди повинні забезпечувати єдність та сталість судової практики, враховувати всі обставини справи та особу винного при призначенні покарання, а також забезпечувати дотримання принципу справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Загалом для підвищення мобілізаційної спроможності України та зниження рівня ухилення потрібна системна реформа, яка поєднуватиме технологічні новації, правове врегулювання та роботу зі суспільною свідомістю. Впровадження зарубіжних практик із урахуванням національних особливостей забезпечить формування стійкої, ефективної та справедливої системи призову, що відповідатиме викликам сучасної безпекової ситуації.

Аналіз загальносоціальних заходів запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації свідчить про необхідність комплексного та системного підходу до вирішення цієї проблеми.

Ефективність таких заходів залежить від координації зусиль державних органів, громадських організацій, освітніх установ, засобів масової інформації та громадянського суспільства в цілому. Досвід України та інших держав демонструє, що найкращі результати досягаються при поєднанні превентивних заходів із ефективною системою соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей.

Першочерговими напрямками вдосконалення системи загальносоціальних заходів є підвищення рівня патріотичного виховання населення, особливо молоді, шляхом модернізації освітніх програм, розвитку військово-патріотичних організацій, організації масових патріотичних заходів. Важливо забезпечити системність та послідовність патріотичного виховання на всіх рівнях освіти – від дошкільних установ до вищих навчальних закладів.

Суттєвого розширення та вдосконалення потребують соціально-економічні заходи. Необхідно забезпечити конкурентоспроможний рівень грошового забезпечення військовослужбовців, розширити програми житлового забезпечення, покращити систему медичного обслуговування та соціального страхування. Особливу увагу слід приділити підтримці сімей військовослужбовців та програмам реінтеграції демобілізованих осіб.

Інформаційно-просвітницька робота має бути модернізована з урахуванням сучасних тенденцій у сфері комунікацій. Необхідно активніше використовувати цифрові платформи, соціальні мережі, інтерактивні форми роботи з населенням. Важливо забезпечити об'єктивність та достовірність інформації, боротися з дезінформацією та негативними стереотипами щодо військової служби. Система моніторингу та оцінки ефективності має бути розширена та систематизована. Необхідно запровадити регулярні соціологічні дослідження, створити автоматизовані системи збору та аналізу статистичних даних, забезпечити координацію між різними відомствами у сфері моніторингу мобілізаційних процесів.

Слід активізувати міжнародну співпрацю у сфері обміну досвідом

щодо організації мобілізації та попередження ухилення від військової служби. Україна може суттєво виграти від участі в міжнародних програмах, стажування українських фахівців у країнах із розвиненими системами мобілізації, залучення міжнародних експертів до реформування національної системи.

8. Подальші дослідження в окресленій сфері мають зосередитися на вивченні психологічних механізмів прийняття рішень щодо виконання військового обов'язку, аналізі ефективності різних форм патріотичного виховання, розробці інноваційних підходів до мотивації громадян. Важливо також дослідити вплив гендерних чинників, особливості мобілізації в умовах гібридної війни, роль інформаційних технологій у мобілізаційних процесах.

Ухилення від військової служби у такі способи, як незаконний виїзд із країни, підробка документів чи необґрунтовані звільнення, підриває боєготовність та послаблює колективні зусилля. Це також створює нерівність у навантаженні, коли одні громадяни віддають життя за державу, а інші шукають шляхи уникнути служби, що породжує соціальну напругу й розчарування в суспільстві.

Один із ключових уроків, винесених із українського контексту, полягає в тому, що запобігання ухиленню – це не лише питання примусу чи покарання. Хоча в законодавстві передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від призову за ст. 336 Кримінального кодексу України, ефективність примусових заходів обмежена, якщо не вирішуються ширші соціальні та психологічні аспекти. Тож такі заходи мають поєднуватися з проактивною просвітницькою роботою. Публічні кампанії з підвищення правової обізнаності, що пояснюють обов'язки громадян в умовах воєнного стану та етичну значущість захисту Батьківщини, здатні сформувати глибше розуміння обов'язків служби.

В Україні вже запущено низку ініціатив із боку громадських організацій і Міністерства оборони України, спрямованих на ці цілі, з різною ефективністю. Вони, зокрема, акцентують на відмінностях між призовом,

мобілізацією та добровільною службою – поняттями, що часто спотворюються через відсутність доступної інформації або цілеспрямовану дезінформацію у соціальних мережах і на форумах.

Особливо важливо викоринити соціальну стигматизацію військовослужбовців та їхніх родин. Коли тих, хто пройшов службу, зустрічають із жалем, страхом чи відчуженням, інші менш охоче йдуть їхнім шляхом. Україна вже фіксувала випадки, коли поранені ветерани або мобілізовані, що повернулись із фронту, стикалися з труднощами при поверненні до цивільного життя – зокрема в питаннях працевлаштування чи психічного здоров'я. Державні установи повинні не лише піклуватися про таких осіб, але й вшановувати їхню службу через законодавство, преференції при працевлаштуванні та медичне забезпечення. Програми, як-от Український ветеранський фонд, уже працюють у цьому напрямі, однак потребують більшої підтримки й видимості.

Зрештою, забезпечення дотримання обов'язку служби під час мобілізації – це не просто технічне чи бюрократичне завдання; це випробування національної єдності, стійкості та ідентичності. Україна перебуває на історичному перехресті, де її виживання залежить від готовності громадян захищати Батьківщину та здатності держави їх підтримати. Індивідуально-профілактичні заходи та заходи проти віктимізації не повинні сприйматися як ізольовані дії – це частини ширшої стратегії, що охоплює освіту, справедливість, соціальну згуртованість і цифрову грамотність. Механізми примусу мають бути рішучими, але завжди супроводжуватися співчуттям, чесністю й прозорістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапова К. В. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 4. С. 8–14. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/4/2.pdf>
2. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія ; наук. ред. В. І. Антипова. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 896 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d49d90fc-17f9-4b91-8c8e-ba7b576dfd51/content>
3. Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2018. 18 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/12008/1/%d0%90%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%81%d0%b0%d0%bd%d0%b4%d1%80%d0%be%d0%b2%d0%b0_%d0%b0%d1%80%d0%b5%d1%84.pdf
4. Аналітика щодо мобілізаційних процесів в Україні. *Український кризовий media-центр* : [сайт]. 2024. URL: https://uacrisis.org/uk/gotovnist-do-mobilizatsiyi-perebuvaye-na-poserednomu-rivni-opytuvannya?utm_source
5. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Основа, 2003. 368 с.
6. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків : Харків. ун-т внутр. справ, 2011. 308 с.
7. Бойко Б. В. Зарубіжний досвід правового регулювання основних питань призову на військову службу під час мобілізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Т. 86. № 3. С. 244–251. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.3.37
8. Бойчук В. Ю. Родовий, видовий та безпосередній об'єкт злочину, передбаченого статтею 330 Кримінального кодексу України. *Вісник*

Харківського національного університету внутрішніх справ. 2018. № 4 (83). С. 19–27. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.4.02>

9. Бондаренко О. П. Соціальні механізми формування віктимної поведінки. Київ : Наука, 2021. 240 с.

10. Ботнаренко І. А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 83–94. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/25eeeb8b-1bc7-411d-ba8a-38b33143bdb0/content>

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.

12. Виховання патріотизму в умовах війни : аналіт. доп. / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2023. 46 с.

13. Військове право : підручник / за ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної. Київ : Алерта, 2019. 648 с.

14. Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Єпринцев П. С. Військові адміністративні правопорушення : наук.-практ. комент. Київ : Ліра, 2023. 216 с.

15. Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Нестеренко О. М., Єпринцев П. С. Військові адміністративні правопорушення : наук.-практ. комент. Київ : Алерта, 2021. 384 с.

16. Віхрель С., Боровик В. Форми ухилення від військової служби в Україні: правовий та соціальний аналіз. *Journal of defense studies*. 2023, № 1. URL: <https://www.idsa.in/journal/journal-of-defence-studies>

17. Вознюк А. А. Видовий об'єкт злочинів, передбачених ст. 255, 257, 2583, 260 Кримінального кодексу України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 262–274.

18. Вознюк А. А. До питання про зміст поняття «кримінально-правова природа». *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 405–410.

19. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно

небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156–165.

20. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154–160. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c00449d2-2bd8-42cc-abfb-653efaf3c442/content>

21. Войтюк Т. Р. Відмова від виконання правового обов'язку як кримінально-правове поняття : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 209 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2021/voytyuk-t.r.-vidmova-vid-vikonannya-pravovogo-obov_yazku-yak-kriminalno-pravove-ponyattya.pdf

22. Володавська О. С. Відмежування ухилення від військової служби (ст. 336 КК) від порушень законодавства про оборону. *Публічне право*. 2021. № 4. С. 95–101.

23. Володавська О. С. Відмежування ухилення від призову за мобілізацією (стаття 336 Кримінального кодексу України) від порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію (стаття 210-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 67–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkauk_2015_1_8

24. Волотівський П. Б. Мобілізаційна підготовка та мобілізація – важливі складові організації оборони України. *Наука і оборона*. 2019. № 4. С. 13–19.

25. Гвоздецький В. Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 3. С. 139–145.

26. Головкін Б. М. Соціально-психологічні чинники формування девіантної поведінки. Харків : Право, 2021. 184 с.

27. Градецька Н. М. Військові злочини та відмова від виконання обов'язку: проблеми кваліфікації. *Право України*. 2022. № 5. С. 133–141.

28. Гришук В. К., Серьогін В. І. Соціально-правові гарантії

військовослужбовців : наук.-практ. комент. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 224 с.

29. Гула Л. Ф., Гула Н. Л. Детермінанти злочинності в кримінально-виконавчих установах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 235–243. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1280/1/28.pdf>

30. Гуменюк І. М. Морально-психологічна підготовка військовослужбовців в умовах бойових дій. Київ : НАОУ, 2022. 128 с.

31. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография. Харьков : Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 388 с.

32. Демчишин Д. А. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання хуліганству. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 380–383. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/97.pdf

33. Детермінанти соціально-економічного розвитку підприємств : монографія / за наук. ред. Є. В. Мішеніна. Вип. 2-й. Харків : Діса Плюс, 2013. 444 с.

34. Додаток 2 до Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів : постанова Кабінету Міністрів України від 30 груд. 2022 р. № 1487. *Офіційний вісник України*. 2023. № 2. Ст. 46.

35. Доповідь про стан виконання мобілізаційних заходів. *Міністерство оборони України* : [сайт]. 2023. URL: <https://www.mil.gov.ua>

36. Дорош Л. В. Ухилення від проходження служби цивільного захисту (ст. 336-1 КК). *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 67–74.

37. Дробот С. А. Сутність детермінантів розвитку та їх класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 97–100. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/22.pdf

38. Єрмолаєва-Задорожня Є. В. Перешкоджання службовій діяльності

працівників правоохоронних органів: поняття, різновиди та форми впливу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 261–272.

39. Житний О. О. Про місце «зовнішніх» суб'єктів у механізмі кримінально-правового регулювання. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 170–174.

40. За два роки в Україні відкрили майже 11 тисяч справ щодо ймовірних ухилянтів – Офіс генпрокурора. *Hromadske*: [сайт]. URL: https://hromadske.ua/suspilstvo/223135-za-dva?utm_source=chatgpt.com

41. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

42. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»: наук.-практ. комент. / за ред. А. Г. Чубенка. Київ: Юрінком Інтер, 2022. 320 с.

43. Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2024 рік. Київ: ДСАУ, 2025. 99 с. URL: <https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/news/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%94%D0%A1%D0%90%D0%A3%20%D0%B7%D0%B0%202024.pdf>

44. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання, за 2022 р. (форма 6). *Судова влада*: [сайт]. URL: <http://surl.li/lymfnf>

45. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання, за 2023 р. (форма 6). *Судова влада*: [сайт]. URL: <http://surl.li/lymfnf>

46. Звіт про розслідування злочинів у сфері оборонних закупівель / Національне антикорупційне бюро України. Київ: НАБУ, 2023. 48 с. URL: <https://nabu.gov.ua/site/assets/files/47192/zvit2023p.pdf>

47. Звіт про ставлення громадян до мобілізації (за результатами загальнонаціонального опитування, лютий 2024 р.) / Інститут соціології НАН України. Київ : ІС НАНУ, 2024. 27 с.

48. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків, 1996. 260 с.

49. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. та переробл. Київ : Паливода А. В., 2008. 292 с.

50. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2006. 264 с.

51. Інструкція про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : наказ Міністра оборони України від 10 квіт. 2009 р. № 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09#Text>

52. Інформаційні операції РФ у сфері мобілізації : аналіт. звіт / Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Київ : Центр СтратКом, 2023. 35 с.

53. Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика складів та практика застосування. *Кримінальне право України. Особлива частина : підручник* / за ред. М. І. Бажанова. Харків : Право, 2020. С. 458–472.

54. Каторкін Р. А. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Дніпро, 2021. 263 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U100725>

55. Кізіменко Є. В. Спеціально-кримінологічне запобігання незаконному обігу зброї в Україні. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (Харків, 18 квіт. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 94–96. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/43.pdf

56. ККС ВС: коли релігійні переконання не звільняють від кримінальної відповідальності за ст. 336 КК. *Верховний Суд* : [сайт]. 2023.

URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1602486/?utm_source=chatgpt.com

57. Ковальчук О. І. Військовий обов'язок у конституційному праві демократичних держав. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 4. С. 87–91.

58. Коврига С. Детермінанти політичного простору. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4. С. 164–171.

59. Козловський А. В. Віктимність у конфліктних суспільствах : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 312 с.

60. Колб І. О. Про зміст спеціально-кримінологічного запобігання корупції в Україні. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 31 берез. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 100–101. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/31_03_2017/pdf/44.pdf

61. Конституція Держави Ізраїль. Закон про оборону від 1949 р. URL: https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/defence_law_eng.htm

62. Копилов О. В. Кримінологічна профілактика злочинів у військовій сфері : монографія. Київ : НАВС, 2022. 348 с.

63. Копилов О. О. Віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 6. С. 214–221.

64. Копилов О. О. Загальнокримінологічний портрет особи, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 верес. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2024. С. 136–139.

65. Копилов О. О. Запобігання ухиленню від призову на військову службу: спеціально-кримінологічні інструменти. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ,

12–13 серп. 2020 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2020. С. 232–234.

66. Копилов О. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5 (65). С. 209–214.

67. Копилов О. О. Кримінологічний підхід до визначення детермінантів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 лют. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2024. С. 71–73.

68. Копилов О. О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 622–626.

69. Копилов О. О. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації: загальна характеристика кримінального правопорушення. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2023. С. 117–120.

70. Копилов О. О. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації: віктимологічна характеристика. *Актуальні проблеми імплементції наукових досягнень у практичну діяльність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 черв. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2024. С. 98–100.

71. Корупційні ризики у процесі мобілізації. *Transparency International Ukraine* : [site]. URL: <https://ti-ukraine.org/research/mobilization-risks-2024>

72. Костенко О. М. Соціологія права і моральна відповідальність особистості : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 268 с.

73. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2020. 768 с.

74. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки : Закон Азербайджанської Республіки від 30 груд. 1999 р. № 787-IQ. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=3755;-38

75. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

76. Кримінально-правові проблеми військової сфери : монографія / за ред. В. В. Шаблистого. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 412 с.

77. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / [Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

78. Кримінологічний аналіз особи злочинця. *Studies* : [сайт]. URL: <http://studies.in.ua/analiz-ta-prognozzlochynnosti/3935-krimnologchniy-analz-osobi-zlochincy.html>

79. Кримінологія : навч. посіб. / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.

80. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

81. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. переробл. і доповн. Харків : Право, 2009. 288 с.

82. Кримінологія : підруч. для студ. ВНЗ / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.

83. Кримінологія : підручник / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуська та ін.]. Харків : Право, 2014. 440 с.

84. Кротюк А. М. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у великому місті. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 43–49. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.06

85. Лаговська Н. В., Теслицький А. А. Міжнародний досвід регулювання кримінальної відповідальності за ухилення від призову в умовах воєнного стану: досвід для України. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 2 (11). С. 97–107. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(11\)-2023-97-107](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(11)-2023-97-107)
86. Литвинов О. М. Віктимологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2022. 296 с.
87. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.
88. Людвік В. Д. Кримінально-правова характеристика перешкоджанню законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 234–238.
89. Майстренко О. Об'єктивна сторона перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 верес. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 218–219.
90. Мармура О. З. Поняття ознак, що кваліфікують злочин. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 297–306. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2143/1/2-2011mozshchkz.pdf>
91. Медведєва І. Відповідальність за ухилення від військової служби. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 269–275. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/50.pdf>
92. Медведєва І. М. Відповідальність за ухилення від військової служби в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3. С. 112–120.
93. Медведєва І. М. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання ухиленню від призову на строкову військову службу. *Підприємництво,*

господарство і право. 2018. № 2. С. 186–190. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/35.pdf>

94. Медведєва І. М. Окремі аспекти кримінально-правової характеристики складу злочину, передбаченого статтею 335 Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 232–235. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/53.pdf>

95. Медведєва І. М. Поняття та кримінально-правова характеристика ухилення від призову на строкову військову службу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 332–339. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_1_46

96. Мельник О. О. Актуальні питання здійснення мобілізації у воєнний час. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 2 (53). С. 45–56.

97. Мельник О. О., Федотов М. А. Адміністративно-правові механізми забезпечення інформаційної безпеки в секторі оборони. Харків : Право, 2023. 256 с.

98. Методичні рекомендації щодо комунікації з населенням під час мобілізації / Міністерство оборони України. Київ : МОУ, 2023. 22 с.

99. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності роботи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки / Міністерство оборони України. Київ : МОУ, 2023. 48 с.

100. Назарчук В. Ухилення від проходження служби цивільного захисту в складі злочину, передбаченого ст. 336-1 КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 129–133. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/3/25.pdf>

101. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.04.2023 № 134 «Про взаємодію органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій у забезпеченні мобілізації» / Міністерство внутрішніх справ України. Київ : МВС України, 2023. 14 с.

102. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.06.2023

№ 238 «Про координацію діяльності органів системи МВС у сфері мобілізації» / Міністерство внутрішніх справ України. Київ : МВС України, 2023. 11 с.

103. Наказ Міністерства оборони України від 25.06.2023 № 402 «Про затвердження Інструкції з організації мобілізаційної роботи у військових комісаріатах» / Міністерство оборони України. Київ : МОУ, 2023. 26 с.

104. Никифорова Н. А. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 543–546. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/131.pdf

105. Овчинников А. І. Проблеми кримінально-правової оцінки ухилення від військової служби за релігійними мотивами. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 2. С. 42–49.

106. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (березень 2024 р.). *Верховний Суд* : [сайт]. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_03_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com

107. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (вересень 2024 р.). *Верховний Суд* : [сайт]. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daigest_oglyad/1692932/

108. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (серпень 2024 р.). *Верховний Суд* : [сайт]. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_08_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com

109. Остапенко О. І., Йосифович Д. І. Про ухилення від військової служби в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 80–88.

110. Панов М. І. Вибрані праці з проблем правознавства. Харків : Право, 2020. 1160 с.

111. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 211 с.

112. Письменський Є. О. Кримінально-правова кваліфікація перешкоджання мобілізації (поточна практика правозастосування та перспективи вдосконалення). *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1 (86). С. 65–71.

113. Погарченко Т. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з порушенням державних соціальних стандартів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 149–152. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/09/29.pdf>

114. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1975-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 188.

115. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

116. Про військову службу : Закон Республіки Корея від 29 верес. 1962 р. URL: <https://www.law.go.kr>

117. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності : Закон України від 8 трав. 2024 р. № 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-20#Text>

118. Про внесення змін до Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації : постанова Кабінету Міністрів України від 16 серп. 2024 р. № 951. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/951-2024-%D0%BF#Text>

119. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових

платежів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 жовт. 2004 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04#Text>

120. Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : постанова Кабінету Міністрів України від 23 лют. 2022 р. № 154. *Офіційний вісник України*. 2022. № 21. Ст. 1142.

121. Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних і резервістів : постанова Кабінету Міністрів України від 30 груд. 2022 р. № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text>

122. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації : постанова Кабінету Міністрів України від 16 трав. 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text>

123. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.

124. Про мобілізацію та демобілізацію : Закон України від 14 жовт. 1992 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

125. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.

126. Пропозиції щодо вдосконалення антимобілізаційного законодавства / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ : Ін-т законодавства ВРУ, 2024. 22 с.

127. Результати роботи НАЗК за 2024 рік: стратегічний аналіз корупційних ризиків та антикорупційна експертиза : аналіт. звіт. *Національне агентство з питань запобігання корупції* : [сайт]. 2024. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/uk/rezultaty-roboty-nazk-za-2024-rik-strategichnyy-analiz-koruptsiynyh-ryzykiv-ta-antykoruptsiyna-ekspertyza/>

128. Рудик М. М. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. *Київський часопис права*. 2023. № 1. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1d4ae16-52cd-4b80-9333-1663ddc11c25/content>

129. Савчин М. В. Правове регулювання мобілізації в умовах збройного конфлікту: міжнародний та національний контекст. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2023. № 1. С. 45–56.

130. Соціально-психологічні аспекти мобілізації в умовах війни / Український інститут майбутнього. Київ : УІМ, 2023. 42 с.

131. Статистичні дані щодо злочинів за ст. 336 КК України (2022–2023). *Державна кримінально-виконавча служба України* [сайт]. URL: <https://kvs.gov.ua>

132. Теслик Н. М. Віктимологія : навч. посіб. Суми : Сум. держ. ун-т, 2021. 71 с.

133. Туляков В. О. Глобалізація криміналу VS кримінальність глобалізації: нові виклики нового століття. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті проф. П. Є. Казанського* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Одеса, 8–9 листоп. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 236–239.

134. Туркот М. С. Мобілізаційна діяльність як засіб забезпечення воєнної безпеки України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2015. № 2. С. 200–202. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2015/55.pdf

135. Тютюгін В. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (коментар закону та критичний аналіз його приписів). *Вісник асоціації кримінального права України*. 2024. № 21. Т. 1. С. 51–70. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.306237>

136. Ухилення від служби: інформаційні виклики. *SPRAVDI* : [сайт]. 2023. URL: https://spravdi.gov.ua/informacziyni-vyklyky-dlya-ukrayiny-u-drugy-rik-vijny/?utm_source

137. Харитонов Є. О., Романюк В. В., Ніколаєнко Т. О. Військові злочини та спеціальні покарання : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2022. 354 с.

138. Хаскель М. Армія оборони Ізраїлю: правова організація та структура. *Юридичний часопис Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2020. № 3. С. 101–112.

139. Чистоклетов Л. Міжнародно-правова практика мобілізації та способу комплектування Збройних Сил. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2024. Т. 11. № 3 (43). С. 281–297. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2024.43.281>

140. Чорний Р. Проблеми удосконалення Закону України про кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2015. С. 153–156.

141. Шаблистий В. В., Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія / за заг. ред. В. В. Шаблистого. Дніпро : Біла К. О., 2019. 136 с.

142. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу як акти посягання на воєнну безпеку України. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : collective monograph / Ed. by V. M. Stratonov. Riga : Baltija Publishing, 2023. С. 736–760. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-33>

143. Шевченко Л. О. Ціннісні орієнтації злочинців. *Вісник Харківського національного університету*. 2012. Вип. 50. С. 246–249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2012_1032_50_59

144. Шуп'яна М. Ю. Ознаки кримінально караного діяння: доктрина та практика Республіки Польща. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2021. № 49. С. 145–149. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/33.pdf>

145. Щорічний звіт про стан правопорядку та дисципліни серед військовозобов'язаних / Міністерство внутрішніх справ України. Київ : МВС України, 2024. 58 с.

146. Щорічник кримінологічного моніторингу / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : НДІВПЗ, 2024. 212 с.

147. Authorities have uncovered nearly 600 criminal networks aiding draft evaders. *Kyiv Independent* : [site]. 2024. URL: <https://kyivindependent.com/authorities-have-uncovered-nearly-600-criminal-networks-aiding-draft-evaders-border-guards-report/>

148. Brett R. International Standards on Conscientious Objection to Military Service. Geneva : Quaker United Nations Office, 2020. URL: <https://quno.org/sites/default/files/resources/CO%20International%20Standards%20June%202024%20-%20Final.pdf>

149. Bundesgesetz über die Armee und die Militärverwaltung (MG), SR 510.10 (Schweizer Militärgesetz). Bern, 2004. URL: <https://www.fedlex.admin.ch>

150. Case of Bayatyan v. Armenia (Application No. 23459/03) : Judgment of European Court of Human Rights from 7 July 2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-105611%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-105611%22]})

151. Case of Dyagilev v. Russia (Application No. 49972/16) : Judgment of European Court of Human Rights from 10 March 2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-201649%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-201649%22]})

152. Case of Papavasiliakis v. Greece (Application No. 66899/14) : Judgment of European Court of Human Rights from 15 September 2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-166850%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-166850%22]})

153. CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion) / UN Human Rights Committee. (HRC)CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, 30 July 1993, URL: <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1993/en/13375>

154. Center for Countering Disinformation. *Wikipedia* : [site]. URL:

https://en.wikipedia.org/wiki/Center_for_Countering_Disinformation

155. Centre for Strategic Communication and Information Security. *Wikipedia* : [site]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Centre_for_Strategic_Communication_and_Information_Security

156. Disinformation and russia's war of aggression against Ukraine. *OECD* : [site]. URL: https://www.oecd.org/en/publications/disinformation-and-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine_37186bde-en.html

157. Draft evasion hitting war-weary Ukraine: why? *KyivPost* : [site]. URL: <https://www.kyivpost.com/post/31702>

158. Enlistment Data Report 2022. Tel Aviv: IDF Spokesperson Unit, 2023. *Israel Defense Forces* : [site]. URL: <https://www.idf.il/en>

159. European Convention on Human Rights (as amended). Strasbourg, 2020. *Council of Europe* : [site]. URL: <https://www.echr.coe.int>

160. Examples of effective mobilization campaigns. *ArmyInform* : [site]. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/03/01>

161. Explanation of the new laws on military registration. *BDO Ukraine* : [site]. URL: <https://www.bdo.ua/en-gb/insights-1/information-materials/2024/new-laws-on-mobilisation-and-military-registration-changes>

162. Final Report: Inspired to Serve / National Commission on Military, National, and Public Service. Washington, 2020. URL: <https://inspire2serve.gov/reports>

163. Fruhling S., O'Neil A. Conscription and Deterrence: Australia's Policy Options. *Security Challenges*. 2019. Vol. 15. No. 2. P. 55–67.

164. General Comment No. 22 on the Right to Freedom of Thought, Conscience and Religion. Geneva, 2021. *United Nations Human Rights Committee* : [site]. URL: <https://www.ohchr.org>

165. How Ukraine can fix its mobilization policy. *Atlantic Council* : [site]. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/how-ukraine-can-fix-its-mobilization-policy/>

166. Inside the deadliest frontlines in Ukraine. *BBC News* : [site]. URL:

<https://www.bbc.com/news/world-europe-65173038>

167. Kopylov O. Criminal and Legal Characteristics of Evasion from Military Service During Mobilization: General Theoretical Description. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 3. P. 117–121.

168. Kopylov O. Determinants of Evasion from Military Service During Mobilization in Ukraine: A Criminological Approach Criminal and Legal Characteristics of Evasion from Military Service During Mobilization: General Theoretical Description. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 9. P. 134–138.

169. Legal Handbook on the Rights of Conscripts / E. Chmykh, Dr. G. Jasutis, R. Mikova, R. Steyne (Ed.). Geneva : DCAF, 2020. 114 p.

170. LGBTQ soldiers in Ukraine hope their service is changing attitudes as they rally for legal rights. *AP News* : [site]. 2024. URL: <https://apnews.com/article/703de9b80de9d9dd0094235705af7f63>

171. Mental health and military readiness. *OECD* : [site]. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-mental-health-response>

172. Mobilisation, Peacemaking and Deterrence in Ukraine: Policy Brief / International Crisis Group. Brussels : ICG, 2024. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/mobilisation-peacemaking-and-deterrence-ukraine>

173. Mobilization in Ukraine: who is subject to it and citizens' obligations. *Ministry of Defence of Ukraine* : [site]. URL: <https://mod.gov.ua/en/news/mobilization-in-ukraine-who-is-subject-to-it-and-citizens-obligations>

174. Mobilization Rules Changed for Students. *Interfax-Ukraine* : [site]. URL: <https://en.interfax.com.ua/news/general/942881.html>

175. National-Patriotic education. *Ministry of Education and Science of Ukraine* : [site]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/nacionalno-patriotichne-vihovannya>

176. Official volunteer platform for mobilization. *Rezerv+* : [site]. URL:

<https://reserve.mil.gov.ua>

177. Over 200 criminal networks aiding draft evaders uncovered. 2024. *Ukrinform* : [site]. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3901503-over-200-criminal-networks-aiding-draft-evaders-uncovered.html>

178. Pohl Ł. Prawo karne. Wykład części szczególnej. Warszawa, 2015. 488 s.

179. Psychological support for the military. *Ministry of Health of Ukraine* : [site]. URL: <https://moz.gov.ua/psychologichna-dopomoga>

180. State border service: thousands caught fleeing mobilization. *Ukrainska Pravda* : [site]. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/12/15/7432213/>

181. StopFake. *Wikipedia* : [site]. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/StopFake>

182. Support for military families. *Ministry of Veterans Affairs of Ukraine* : [site]. URL: <https://mva.gov.ua>

183. The law on mobilization entered into force – what it provides. *Babel* : [site]. URL: <https://babel.ua/en/news/107226-the-law-on-mobilization-came-into-force-in-ukraine-the-main-points>

184. The Military Selective Service Act, 50 U.S.C. §3801 (2023). URL: <https://www.sss.gov>

185. The Rights of Conscripts in Eastern Europe, Central Asia, and the South Caucasus: A Review of Legislation and Practice / G. Jasutis (Ed.). Geneva : DCAF, 2021. 170 p.

186. Townhead L. International Standards on Conscientious Objection to Military Service. Geneva : Quaker United Nations Office (QUNO), 2021. URL: <https://quno.org/resource/2021/2/international-standards-conscientious-objection-military-service-2021>

187. Ukraine arrests draft officer over corruption. *Reuters* : [site]. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-draft-officer-corruption-2023-07-26/>

188. Ukraine. *EBCO* : [site]. URL: <https://www.ebco-beoc.org/ukraine/2023>

189. Ukraine: protect rights during mobilization. *Human Rights Watch* : [site]. URL: <https://www.hrw.org/news/2023/03/01/ukraine-protect-rights-during-mobilization>

190. Ukraine's Law on Mobilisation / FOI (Sweden). Stockholm : Swedish Defence Research Agency (FOI), 2024. URL: <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI%20Memo%208786>

191. Ukrainian defense dynamics in the context of the russian war. *OSW* : [site]. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publications/osw-commentary/2022-04-15/ukrainian-defense-dynamics-context-russian-war>

192. Ukrainian resistance to russian disinformation. *RAND Corporation* : [site]. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2771-1.html

193. Usmilitary. What Happens During a Draf. URL: about.com/od/deploymentsconflicts/a/draftprocess.htm

194. Viral videos spread panic over Ukrainian draft raids. *AFP Fact Check* : [site]. URL: <https://factcheck.afp.com/doc.afp.com.33C34DJ>

195. Weber M. The Draft and Democracy: Civil Obligations in the Age of Volunteer Militaries. *Journal of Strategic Studies*. 2020. Vol. 43. Issue 5. P. 755–774.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Kopylov O. Determinants of Evasion from Military Service During Mobilization in Ukraine: A Criminological Approach Criminal and Legal Characteristics of Evasion from Military Service During Mobilization: General Theoretical Description. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 9. P. 134–138.
2. Kopylov O. Criminal and Legal Characteristics of Evasion from Military Service During Mobilization: General Theoretical Description. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 3. P. 117–121.
3. Копилов О. О. Віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 6. С. 214–221.
4. Копилов О. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5 (65). С. 209–214.
5. Копилов О. О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 622–626.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Копилов О. О. Запобігання ухиленню від призову на військову службу: спеціально-кримінологічні інструменти. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12–13 серп. 2020 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2020. С. 232–234.
7. Копилов О. О. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації: загальна характеристика кримінального правопорушення. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 лют. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2023. С. 117–120.
8. Копилов О. О. Кримінологічний підхід до визначення детермінантів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 лют. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2024. С. 71–73.
9. Копилов О. О. Загальнокримінологічний портрет особи, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 верес. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2024. С. 136–139.

10. Копилов О. О. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації: віктимологічна характеристика. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4–5 черв. 2024 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2024. С. 98–100.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ В НАУКОВУ, ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, д. ю. н., професор, заслужений юрист України
полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

13. 09. 2025 року

АКТ № 97193-2025

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження Копилова О.О.

Уклала комісія у складі:

Голови:

заступника начальника управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, полковника поліції Ананченка Володимира

членів комісії:

начальника 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії в галузі права, майора поліції Романова Максима

старшого слідчого в особливо важливих справах 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії в галузі права, майора поліції Крушеницького Андрія

комісія відповідно до наказу Національної поліції України № 692 від 17.06.2025 «Про затвердження Порядку участі працівників слідчих підрозділів Національної поліції України в науковій та освітній діяльності»,

склала цей акт щодо розгляду основних положень та результатів дисертаційного дослідження Копилова Олега Олеговича на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Дисертація присвячена комплексному кримінологічному аналізу ухилення від призову на військову службу під час мобілізації в Україні. У роботі досліджуються соціально-правові, психологічні та економічні чинники, що зумовлюють вчинення цього виду кримінального правопорушення, а також особливості особи правопорушника. Окрему увагу приділено аналізу сучасного стану та тенденцій ухилення в умовах воєнного стану, ефективності чинного законодавства і діяльності правоохоронних органів. На основі отриманих результатів запропоновано напрями вдосконалення запобіжної політики держави, механізмів правового впливу та формування відповідального ставлення громадян до виконання військового обов'язку.

Комісією встановлено, що висновки, які містяться у дисертаційному дослідженні, можуть використовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України під час проведення занять у системі службової підготовки, а також при проведенні нарад, семінарів, а викладені у них пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час розслідування кримінальних правопорушень.

Матеріали, викладені у висновках дисертаційного дослідження, можуть використовуватись під час підготовки листів-роз'яснень до органів досудового розслідування України, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню їх процесуальної діяльності.

Голова комісії:

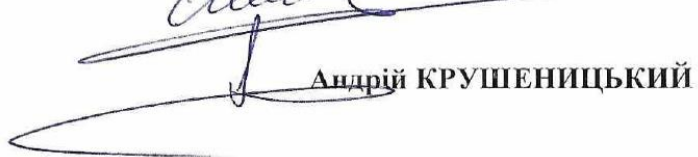

Володимир АНАНЧЕНКО

Члени комісії:

Максим РОМАНОВ

Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. ректора

Дніпровського державного
 університету внутрішніх справ
 кандидат технічних наук, доцент
 Ігор МАГДАЛІНА
 09.09 2025 року

АКТ № 7 / 109 - 20 25

впровадження в освітній процес

Дніпровського державного університету внутрішніх справ
 результатів дисертаційного дослідження

09.09.2025 року

м. Дніпро

Про впровадження в освітній процес
 Дніпровського державного університету
 внутрішніх справ основних результатів
 дисертації Олега КОПИЛОВА на тему
 «Кримінологічна характеристика та
 запобігання ухиленню від призову на військову
 службу під час мобілізації в Україні» на
 здобуття наукового ступеня кандидата
 юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 –
 кримінальне право та кримінологія;
 кримінально-виконавче право

Комісія у складі:

- голови: начальника відділу організації освітнього процесу
 Дніпровського державного університету внутрішніх справ,
 кандидата біологічних наук, доцента Світлани КИРИЧЕНКО.
- членів комісії: завідувача кафедри кримінального права та кримінології
 факультету підготовки фахівців для органів досудового
 розслідування Національної поліції України Дніпровського
 державного університету внутрішніх справ, доктора
 юридичних наук, старшого наукового співробітника,
 підполковника поліції Василя БЕРЕЗНЯКА.
 доцента кафедри кримінального права та кримінології
 факультету підготовки фахівців для органів досудового
 розслідування Національної поліції України Дніпровського
 державного університету внутрішніх справ, кандидата
 юридичних наук, доцента Валентина ЛЮДВІКА.

відповідно до Положення про організацію проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у системі МВС України, затвердженого наказом МВС України «Про організацію наукової діяльності в системі МВС України» від 15.05.2007 року № 154 склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Олега КОПИЛОВА на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право у вигляді наукових статей, тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема:

Копилов О.О. Віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Випуск 6. С. 214-221.

Копилов О.О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5(65). С. 209-214.

Копилов О.О. Кримінологічний підхід до визначення детермінантів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 71–73.

Копилов О.О. Загальнокримінологічний портрет особи, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу. Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 136–139.

Комісія вважає, що представлені наукові статті, тези доповідей отримані на основі проведеного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний та методологічний рівень та можуть використовуватися в освітньому процесі Дніпровського державного університету внутрішніх справ при підготовці фахівців для органів досудового розслідування та підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України з навчальної дисципліни «Кримінологія».

Голова комісії:

Світлана КИРИЧЕНКО

Члени комісії:

Василь БЕРЕЗНЯК

Валентин ЛЮДВІК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Дніпровського державного

університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

полковник поліції

Олександр ЮНІН

10.09.2025 року

АКТ № 251 / _____ – 20 25 нр

впровадження у наукову діяльність

Дніпровського державного університету внутрішніх справ
результатів дисертаційного дослідження

10.09.2025 року

м. Дніпро

Про впровадження у наукову діяльність
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ основних результатів
дисертації Олега КОПИЛОВА на тему
«Кримінологічна характеристика та
запобігання ухиленню від призову на
військову службу під час мобілізації в
Україні» на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Комісія у складі:

голови:	начальника відділу організації наукової діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидата історичних наук, доцента Дениса ПРОШИНА;
членів комісії:	завідувача кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Дмитра САНАКОЄВА; доцента кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Валентина ЛЮДВІКА.

відповідно до Положення про організацію проведення науково-дослідних та
дослідно-конструкторських робіт у системі МВС України, затвердженого

наказом МВС України «Про організацію наукової діяльності в системі МВС України» від 15.05.2007 р. № 154 склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Олега КОПИЛОВА на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від призову на військову службу під час мобілізації в Україні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право у вигляді наукових статей, тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема:

Копилов О.О. Віктимологічний аспект ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Випуск 6. С. 214-221.

Копилов О.О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5(65). С. 209-214.

Копилов О.О. Кримінологічний підхід до визначення детермінантів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 71–73.

Копилов О.О. Загальнокримінологічний портрет особи, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу. Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 136–139.

Комісія вважає, що представлені наукові статті, тези доповідей отримані на основі проведеного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну значимість, що дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ, зокрема, через проведення подальших наукових досліджень з кримінологічних проблем через підготовку наукових публікацій з проблематики дослідження, видання монографій за результатами наукової роботи, цитування результатів наукової роботи, наукових доповідей про результати наукової роботи на науково-практичних заходах, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних нормативно-правових актів та законопроектів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Голова комісії:

Члени комісії:

Денис ПРОШИН

Дмитро САНАКОЄВ

Валентин ЛЮДВІК